

130

NUMIZMATIKAI
KÖZLÖNY

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. ALFÖLDI ANDRÁS

XXVIII—XXIX. ÉVFOLYAM

1929—1930.

28-31
1929-32.

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST
STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1933.

TARTALOM:

	Oldal
<i>Dr. Jónás Elemér: Dr. Harsányi Pál (1882—1929)</i>	1
<i>H. L.: Koronázási érem 1508-ból</i>	5
<i>Dr. Alföldi András: Anyaggyűjtés a római pénzek Magyarországon készült egykorú utánzatainak osztályozásához. III. Római aranymedaillonok utánzatai, mint germán nyakékek</i>	6
<i>Dr. Alföldi András: Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern. III. Nachahmungen römischer Goldmedaillons als germanischer Halsschmuck</i>	10
<i>Dr. W. Antoniewicz: Der Fund von Boroczycze</i>	26
<i>Dr. W. Antoniewicz: A boroczyczei lelet (Kivonat a német szövegből)</i>	28
<i>A. A.: Kiadatlan római pénzek</i>	29
<i>Dr. Jónás Elemér: Az öcsödi éremlelet</i>	30
<i>Jeszenszky Géza: A richárdpusztai éremlelet és a C. N. H. 59. sz. sziglái</i>	45
<i>Dr. Huszár Lajos: A budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem háromszáz évének érememlékei</i> ..	56
<i>E. E.: Caracalla perinthusi medaillonja</i>	64
<i>A magyarországi és magyar numizmatika bibliográfiája az utolsó tíz évben:</i>	
<i>A. Barb.: A dunai kelták pénzverése (Die Donaukelten)</i>	65
<i>Jeszenszky Géza: Általános érdekű cikkek</i>	66
<i>Huszár Lajos: Emlékérmek</i>	68
<i>Fritz Dworschak: Ungarische Silberbarren des XII. Jahrhunderts</i>	72
<i>Fritz Dworschak: XII. századi magyar ezüströgek</i>	73
<i>Barcsay-Amant Zoltán: Egy kiadatlan vegyesházi pénz</i>	74
<i>Dr. Jónás Elemér: III. Ferdinánd dénárbélyeges feltallérverete 1638-ból</i>	75
<i>Társulati élet</i>	76
<i>Deutscher Auszug</i>	78
<i>Extrait français</i>	80

A végén 11 képestábla.

A közleményekben foglalt állításokért és az éremleírások helyességéért azok szerzői felelősek. A Numizmatikai Közlöny közleményeinek úgy utánnnyomása, mint fordítása, valamint a közölt képek utánnnyomása, akár eredeti, akár változtatott nagyságban, tilos. Minden jogot fenntart magának a szerkesztő. Kéziratokat nem adunk vissza.

MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

Alakult 1901-ben a numizmatika tudományos művelésére és a hazai éremgyűjtés fejlesztésére.

A társulat folyóirata a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

szerkesztő: *DR. ALFÖLDI ANDRÁS*, egyet. nyelv. r. tanár.
(Budapest, IV., Ferenc József rakpart 25.)

A társulat tagjai tagdíjuk fejében kapiák a Közlönyt. A tagok kötelezettsége legalább 3 évre terjed. A fővárosban lakó tagok évenként legalább 10 pengő, vidéken és külföldön lakó tagok legalább 6 pengő tagdíjat fizetnek. Alapító tagok legalább 100 pengőt fize nek egyszersmindenkorra.

A Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, úgyszintén tudományos ügyekben, továbbá leletek, gyűjtemények és numizmatikai irodalmi termékek dolgában való értesítések és kérdések közvetlenül a szerkesztőhöz küldendők.

Társulati ügyekben és új tagok felvételét illetőleg, úgyszintén hirdetések és esetleges reklamációk dolgában is a társulati elnök, *Zimmermann Lajos dr.* intézkedik. Hivatalos órát tart a társulat helyiségében (VIII., Csepreghy-utca 4, II. em. 15) csütörtökön este 6 órától 8 óráig.

A társulati könyvtár és gyűjtemény a társulat helyiségében *Karny Rezső dr.* főkönyvtáros, továbbá *Jónás Elemér dr.* könyvtáros, valamint *Szentgáli Károly* titkár és a gyűjtemény őre hivatalos órái alatt — csütörtökön este 6 órától 8 óráig — áll a tagok rendelkezésére.

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

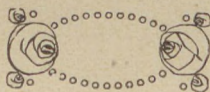
DR. ALFÖLDI ANDRÁS

XXVIII–XXIX. ÉVFOLYAM

1929—1930.

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

BUDAPEST

STÁDIUM SAJTÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

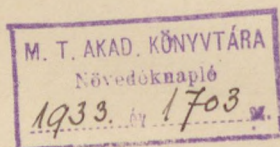
1933.

300714

TARTALOM:

	Oldal
<i>Dr. Jónás Elemér: Dr. Harsányi Pál (1882–1929)</i>	1
<i>H. L.: Koronázási érem 1508-ból</i>	5
<i>Dr. Alföldi András: Anyaggyűjtés a római pénzek Magyarországon készült egykorú utánzatainak osztályozásához.</i> <i>II. Római aranymedaillonok utánzatai, mint germán nyakékek</i>	6
<i>Dr. Alföldi András: Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern. III. Nachahmungen römischer Goldmedaillons als germanischer Halsschmuck</i>	10
<i>Dr. W. Antoniewicz: Der Fund von Boroczycze</i>	26
<i>Dr. W. Antoniewicz: A boroczyczei lelet (Kivonat a német szövegből)</i>	28
<i>A. A.: Kiadatlan római pénzek</i>	29
<i>Dr. Jónás Elemér: Az öcsödi éremlelet</i>	30
<i>Jeszenszky Géza: A richárdpusztai éremlelet és a C. N. H. 59. sz. sziglái</i>	45
<i>Dr. Huszár Lajos: A budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem háromszáz évének érememlékei</i>	56
<i>J. E.: Caracalla perinthusi medaillonja</i>	64
<i>A magyarországi és magyar numizmatika bibliográfiája az utolsó tíz évben:</i>	
<i>A. Barb.: A dunai kelták pénzverése (Die Donaukelten)</i>	65
<i>Jeszenszky Géza: Általános érdekű cikkek</i>	66
<i>Huszár Lajos: Emlékérmek</i>	68
<i>Fritz Dworschak: Ungarische Silberbarren des XII. Jahrhunderts</i>	72
<i>Fritz Dworschak: XII. századi magyar ezüströgök</i>	73
<i>Barcsay-Amant Zoltán: Egy kiadatlan vegyesházi pénz</i>	74
<i>Dr. Jónás Elemér: III. Ferdinánd dénárbélyeges féltallérverete 1638-ból</i>	75
<i>Társulati élet</i>	76
<i>Deutscher Auszug</i>	78
<i>Extrait français</i>	80

A végén 11 képestábla.

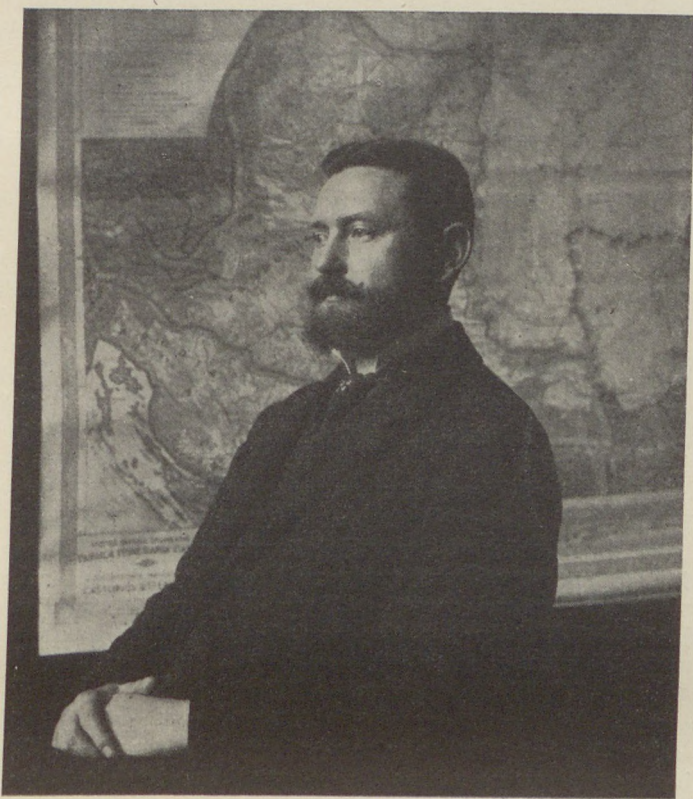

Dr. Harsányi Pál †.

(1882—1929.)

Még élénken emlékezetünkben élnek azok az egyszerű, keresetlen szavak, melyekkel Harsányi Pál, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának igazgatója méltatta elődjének, Gohl Ödönnek életét és munkásságát; s mire ezek a szavak nyomtatásban megjelentek, — már Ő sem volt közöttünk. Váratlanul, meglepetésszerűen hagyott itt minket barátait, kollégáit és a Magyar Numizmatikai Társulatot, melyet egész életén át oly nagy szeretettel támogatott. Megdöbbenve éreztük és még ma is érezzük azt a pótolhatatlan veszteséget, mely halálával mindannyiunkat ért.

A következő pár sorban megkísérlem közvetlen és szeretetreméltó egyéniségét mindannyiunk emlékében felidézni és megörökíteni, amennyire ez a rendelkezésemre álló kevés adatból lehetséges.

Harsányi Pál 1882 november 20-án született Fejér vármegye váli járásában fekvő Mány kisközségben. Elemi iskoláit Kocson, középiskoláit Nagykőrösön az 1901. évben végezte el. Iskolatársai nagyon szerették őt, mindig jeles diák volt, úgy hogy tehetségével hamar kivált közülük és tekintélyt szerzett magának, úgy az alsóbb osztályosok, mint a saját osztálytársai előtt. Elnöke volt az ifjúsági egyesületnek, szerkesztője a nagykőrösi diáklapoknak, amelyben több dolgozata és verse jelent meg. Verseivel több pályadíjat is nyert. Ifjúsági elnöke volt a Gyorsírók Körének, amelynek versenypályázatán 1900-ban az első díjat nyerte.

1901 szeptemberében a budapesti tudományegyetem bölcsészeti fakultására iratkozott be, s itt tanulmányait 1905 júniusában jeles eredménnyel végezte el. Bölcsészettudományi diplomáját 1908 december havában szerezte meg, értekezése „Növényérváltozások Ovidius Metamorphosisaiban” is arról tesz tanuságot, hogy a klasszikus tudományokat kedvelte és azok tanulmányozásában egyetemi éveiben mélyen behatolt.

Eközben elvégezte a református teológiát is, lelkészi vizsgáját 1908 szeptember havában tette le. Már előbb, 1904—1908-ig, Hampel professzor mellett szaksegéd volt az egvitem érem- és régiségtani tanszéke mellett és miután ezen minőségben megnyerte Hampel szeretetét és bizalmát, 1909-ben a Nemzeti Múzeum szakdíjnoka lett.

Már 1908-tól kezdve jelennek meg tőle a Numizmatikai Közlönyben antik és magyar leletismertetések. A Numizmatikai Társulat 1910. évi december 29-én tartott ülésén ő emlékezett meg szorgalmasan összeállított és nagy tetszéssel fogadott értekezésében gróf Széchenyi Istvánról, mint numizmatáról.

Ettől kezdve a Társulat felolvasó ülésein gyakran halljuk, mint előadót, hol változatos témájú felolvasásaival a hazai éremtudomány ügyét kiváló megfigyeléseivel és alapos tanulmányaival vitte előbbre.

1911-ben segédőr lett. 1912-ben tanulmányúton volt a Dunántúlon, ahol a nevezetesebb éremgyűjteményeket kereste fel. Ez évben adta ki az abapusztai nagy friesachi fillérel feldolgozását is. Ettől az évtől fogva, — úgy látszik az abapusztai lelet által is ösztönözve — kezd az Árpádkori pénzekkel intenzíven foglalkozni. Gróf Festetich Tasziló híres éremgyűjteményét feldolgozza, s magyarvonatkozású könyvek ismertetésével foglalkozik.

1914-ben Bella Lajossal egy XVI. századbeli pénzhamisító műhely maradványait kutatják fel a pilishegység egyik barlangjában, amelyre Bella ősrégészeti ásatásai közben bukkant rá. Ugyanebben az évben a kenézlii híres honfoglaláskori sírokat datáló olasz érmekeket meghatározza és kiadja.

Mikor szeretett elődje, Réthy László meghalt, ő tartott sírjánál beszédet, s állította össze az életrajzát.

Ebben az időben határozta el a Magyar Numizmatikai Társulat, hogy pótolja azt a hézagot, amelyet nemcsak a magyar, de a külföldi numizmatikai körökben is a *Corpus Nummorum Hungariae* azon részének hiánya okoz, amely a Habsburg és Habsburg-lotharingiai királyok magyar pénzeinek összefoglaló ismertetését tartalmazná. A Magyar Tudományos Akadémiához fordultak támogatásért, s ott az ügy méltó fogadtatásra talált. Ugy hogy az Akadémia ezentúl évenként bizonyos összeget bocsájt a Társulat rendelkezésére a cél megvalósítása érdekében. Heinrich Gusztáv dr., az akkori főtítkárs is melegen karolta fel annakidején az ügyet.

A Magyar Numizmatikai Társulat a nagy apparátust kívánó munka megírásával Harsányi Pált bízta meg, aki már eddig is számos tanujelét adta annak, hogy mélyreható jártassággal bír az anyag ismeretében. Így született meg a *Corpus Numorum Hungariae* III. kötetének az a hatalmas anyaggyűjteménye, amelyben korunk tudományos színvonalának megfelelő módszerrel, alaposan, s kimerítően tárgyalja a szerző, úgy az állami, mint a magángyűjteményeinkben lévő Habsburg-kori pénzeinket.

Tizenkét alapvető közleménye jelent meg 1914—1921-ig, de amint tudjuk, ezirányú adatgyűjtését szorgalmasan folytatta egészen haláláig.

1916. évben múzeumi őrré lépett elő. A világháború utolsó nehéz éveiben is megállás nélkül, erős akarattal folytatta tanulmányainak közlését. Leleteket ismertet, könyvbírálatokat ír, amióta a magyar numizmatikára vonatkozó irodalmunk örvendetes fellendülésnek indult.

1919-ben igazgató őrré nevezik ki. A háború utáni időkben felolvasásaival gazdagítja és bővíti, úgy a szakemberek, mint a gyűjtők táborának numizmatikai ismereteit.

Gróf Somssich János 1920-ban felkérte a Magyar Numizmatikai Társulatot, hogy írjon ki a magyar tallércorpus megírására pályázatot és erre a célra 2000 korona tiszteletdíjat tűzött ki, amelyet utóbb 9000 koronára emelt fel. A választmány nem pályázatot írt ki erre a célra, hanem megbízást adott Harsányi Pálnak ezen mű megírására, aki a legnagyobb lelkesedéssel fogott hozzá ehhez a munkához, hiszen ez egy fejezete lett volna a *Corpus Nummorum Hungariae* harmadik részének. Az erre vonatkozó anyaggyűjtést óriási szorgalommal végezte el, mert az 1921. év folyamán feldolgozta a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának erre vonatkozó anyagát, majd a gróf Somssich János által rendelkezésére bocsátott összegek egyrészére felhasználásával Bécsbe utazott és ott átnézte a bécsi állami múzeum, a városi múzeum gyűjteményeit, majd a Déry Frigyes és Hollschek Károly őrnagy gyűjteményét. Azután folytata az anyaggyűjtést itthon, amennyiben a Belházy-gyűjtemény tallérrészét dolgozta fel, több budapesti magángyűjteményt, ezek között dr. Zim-

mermann Lajosét és gróf Somssich Jánosnak akkor Zákányban volt gyűjteményét is. Egy későbbi tanulmányútja alkalmával a müncheni és góthai gyűjtemények magyar anyagát is áttanulmányozta.

Sajnos, ezen nagy előmunkálatok a befejezésig nem jutottak, főképen anyagi okokból, mert hiszen a mű nyomdai előállítására, tekintet a tervbevett terjedelmes képanyagra, óriási összegbe került volna.

Azonban a Harsányi által összegyűjtött anyag, ceruzaledörzsölések és jegyzetek átmentek a Magyar Numizmatikai Társulat tulajdonába és rendelkezésére állanak annak, aki e mű megírására hivatott lesz.

A Magyar Numizmatikai Társulathoz 1922-ben megindult második folyóiratában: „Az Érem”-ben gyakran foglalta össze egy-egy tárgykör szükséges ismereteit a gyűjtők okulására. 1925 szeptember 30-án résztvett a Hallóban tartott „Deutscher Münzforscher-tag”-on és erről a Magyar Numizmatikai Társulathoz is beszámolt. 1926-ik évben megjelent „Mohács” emlékkönyvben, II. Lajos és a mohácsi csata emlékérméit közli egy összefoglaló és a tárgyat a legapróbb részletességig kimerítő értekezésben. Az Országos Régészeti Társulat felolvasó ülésén ismerteti III. Károly azon fontos, s először általa közzétett rendeletét, amely a pozsonyi és nagybányai pénzverdékhez intéztetett 1712-ben.

Midőn 1926 szeptember 1-én az Országos Magyar Gyűjteménygyűjtő Tanácsának rendeletére a Régiségtár három osztályra bontatott szét, Harsányi Pál lett az újonnan megszervezett, önálló Éremtár első igazgatója. Még ugyanebben az évben az osztály újjászervezése végett tanulmányútra megy Olaszországba, Franciaországba és Németországba, ahol a nevezetesebb éremgyűjteményeket kereste fel. Kedvenc osztályának, az Éremtárnak sorsát — úgy eddig, mint az ezután következő nehéz időkben is — szíven viselte és annak új szerzemények által való gyarapítását minden lehető módon előmozdítani igyekezett.

1928-ban megírta elhunyt barátjának, — évek hosszú során át volt kollégájának, — Gohl Ödönnek nekrológját, melyben élethűen állította elének az elhunytat. Ez volt élete utolsó nagyobb műve.

Még néhány szót szeretnék szólni Harsányi Pálról, mint emberről és íróról.

Édesanyját már kora ifjúságában, 1894-ben elvesztette s ez egész életére kiható, mély nyomokat hagyott lelkében. Alapjában nagyon jószívű volt, de ezt a tulajdonságát cinizmus próbálta eltakarni. Ismert szellemessége már önképzőkori felszólalásaiban is megnyilatkozott, úgyhogy megjegyzéseit, hozzászólásait később is főképpen az eredetiség jellemezte. Metsző és találó szatírájával sokszor tette nevetségessé az emberi fonákságokat.

Alapvonása a természetes egyszerűség volt. Kitüntetés és ünneplés elől menekült; köszönetet, hálát nem várt. Doktori címét aláírásaiban nem használta. Igaz magyarságából soha — sem a világháború, sem a forradalmak nehéz idejében — nem engedett. Egész életén át pontos, kötelességteljesítő hivatalnok, aki kollégáit mindenkor készséggel segíti. Meghitt baráti körben jó humorával a hangulatadó mindig Ő volt.

Mint frónak ifjúkori műveiről a „Nagykőrösi Diáklapok”-ban már megemlékeztünk; itt annyit elég megjegyezni, hogy költői vénája, sokoldalú tehetsége már ezekben is megnyilatkozott. Korán kifejlődött nála az a bámulatos verselési készség, amely párosulva az Ő gazdag szellemével, több talpraesett versben nyilvánult meg. A későbbi tudományos vonatkozású cikkei, értekezései és felolvasásai — amelyeknek pontos jegyzékét e sorok után közlöm — évek hosszú során át szerzett tanulmányairól és éles megfigyeléseiről tesznek tanulságot.

A magyar numizmatika nagy vesztesége, hogy a Corpus Nummorum Hungariae III. kötetét nem fejezhette be, mert egyedül csak az Ő nagy szakismeretétől és attól az elmélyedő, alapos tudástól, — amellyel a magyar pénzek minden korszakában bírt, — vártuk a Corpus Nummorum Hungariae III. kötetének megszületését. Mindeme szép reményeinket a sors mostohasága Harsányi Pál 1929 május 26-án bekövetkezett tragikus halálával megfosztotta.

Szeretett szülőfalujában, Mátyás, barátainak és tisztelőinek őszinte részvételével kísérvetemették el.

Mi, akik ismertük az Ő igaz magyar egyéniségét, sohasem fogjuk elfelejteni!

Jónás Elemér.

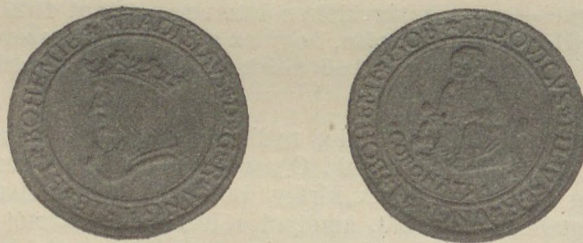
Harsányi Pál irodalmi munkássága.

- Ifjúkori művei a „Nagykőrösi Deáklapok”-ban.
1908. Növénnyé változások Ovidius „Metamorphosis”-aiban.
1908. A szilágysomlói görög éremlelet. (N. K. VII. 113—115. oldal.)
1908. Éremleletek. (N. K. VII. 117—120. oldal.)
1909. Éremleletek. 12 lelet. (N. K. VIII. 57—58. és 138—143. oldal.)
1910. Éremleletek. (N. K. IX. 72—77. és 133—136. oldal.)
1911. A Magyar Nemzeti Múzeum százéves éremtára (N. K. X. 18—24. oldal.)
1911. Kiállítás a budapesti ág. ev. hitv. főgimnáziumban. (N. K. X. 73—74. oldal.)
1911. Zsigmond király 1436 június 9-i rendelete Késmárk városának a pénzveréshez szükséges ezüst ügyében. (N. K. X. Adattár Éremleletek. (N. K. X. 27—28. oldal, 29. szám, 11—12. oldal.)
1911. Éremleletek. (N. K. X. 27—28. oldal.)
1912. A szegedi múzeumba került régipénzleletek Tömörkényi István jegyzetei alapján. (N. K. XI. 8—15. oldal.)
1912. Jelentés a dunántúli tanulmányútról. (Magyar Nemz. Múzeum 1912. évi jelentése. 171—178. o.)
1912. Az aba-pusztai friesachi fillérlelet. (N. K. XI. 48—60. oldal.)
Különlenyomatban is megjelent.
1912. Árpádházi királyaink kiadatlan pénzei. (N. K. XI. 83—85. oldal.)
1912. Festetich Tasziló herceg éremgyűjteménye. (N. K. XI. 126—128. oldal.)
1912. Éremleletek. (N. K. XI. 15—19. és 140—141. oldal.)
1912. A Magyar Nemzeti Múzeum újabb szerzeményeiből. (N. K. XI. 20—21. oldal.)
1913. Arnold Luschin von Ebengreuth: Friesacher Münzfunde I—II. Könyvbírálat. (N. K. XII. 70—71. oldal.)
1913. Egy Árpádházi magyar éremlelet. (N. K. XII. 81—104. oldal.)
1914. Pénzhamisítóműhely maradványai. (N. K. XIII. 13—14. oldal.)
1914. Adatok a Corpus Nummorum Hungariae III. kötetéhez, I. közlemény (N. K. XIII. 42—46. o.), II. közlemény. (N. K. XIII. 80—107. oldal.)
1914. A brassói aranyéremlelet. (N. K. XIII. 23—24. oldal.)
1914. Éremleletek. (N. K. XIII. 24—26. oldal.)
1914. A kenézlői lelet olasz érmei. (Arch. Ért. XXXIV. 340—344. és 450. oldal.)
1915. Adatok a C. N. H. III. kötetéhez:
III. Közlemény. (N. K. XIV. 41—48. oldal.)
IV. Közlemény. (N. K. XIV. 89—96. oldal.)
V. Közlemény. (N. K. XIV. 129—136. oldal.)
1915. Dr. Réthy László emlékezete. (N. K. XIV. 22—28. oldal.)
1915. Dr. Réthy László (Arch. Ért. XXXV. 158—163. oldal.)
1916. Adatok a C. N. H. III. kötetéhez:
VI. Közlemény. (N. K. XV. 17—24. oldal.)
VII. Közlemény. (N. K. XV. 65—80. oldal.)
1916. A szerenési magyar denárlelet. (N. K. XV. 8—10. oldal.)
1916. Éremleletek. (N. K. XV. 85. oldal.)
1916. Hóman B.: A magyar pénzverés Szent István korában. (Századok 1916. (Könyvbírálat. N. K. XV. 860. oldal.)
1916. Balogh A.: A magyar pénz története az Árpádok idejében. Budapest, 1912, 58. o. Könyvbírálat. (N. K. XV. 108—110. oldal.)
1916. Hóman B.: Magyar pénztörténet 1000—1325. Budapest, 1916. 710. oldal. Könyvbírálat. (N. K. XV. 110—117. oldal.)
1917. Adatok a C. N. H. III. kötetéhez:
VIII. Közlemény. (N. K. XVI. 33—48. oldal.)
IX. Közlemény. (N. K. XVI. 85—100. oldal.)
1917. Éremleletek. (N. K. XVI. 125—127. oldal.)
1917. Harkó Gyula: A pénz története Magyarországon 1526—1608. Kolozsvár, 1912. 162. oldal. Könyvbírálat. (N. K. XVI. 129—133. oldal.)

1918. Adatok a C. N. H. III. kötetéhez:
 X. Közlemény. (N. K. XVII. 33—56. oldal.)
 XI. Közlemény. (N. K. XVII. 100—103. oldal.)
 1918. Éremleletek (N. K. XVII. 109—110. oldal.)
 1918. Hóman B.: A XIV. századi aranyváltás. Könyvismertetés. (N. K. XVII. 63—64. oldal.)
 1921. Adatok a C. N. H. III. kötetéhez; XII. közlemény. (N. K. XX. 33—48. oldal.)
 1921. Éremleletek. (N. K. XX. 55—56. oldal.)
 1921. Hóman B.: Adalékok X—XI. századi pénztörténetünkhöz. (Századok 52. évfolyam.) Könyvismertetés. (N. K. XX. 57—58. oldal.)
 1922. La historio de la hungaraj Kossuth monbiletoj kai de la kelpmonoj-militaj 1848/49-aj. (Korrespondo Filatelio Numizmatiko Kolekto, Budapest, 1922.)
 1922. Egy híres éremgyűjtemény. (Héderváry-gyűjtemény.) Az Érem I. 1—2. oldal.)
 1922. Rézpénzek arany- és ezüstleverei. (Az Érem I. 3—4. szám.)
 1922. A pozsonyi pénzverde (címeres) jegyű verei. (Az Érem I. 5. szám.)
 1922—23. A borossebesi és vaskohsziklási árpádkori éremleletek. (N. K. XXI—XXII. 12—20. oldal.)
 1922—23. Hóman B.: A magyar királyság pénzügyei és gazdaság-politikája Károly Róbert korában. Könyvbírálat. (N. K. XXI—XXII. 35—37. oldal.)
 1922—23. Hóman B.: A magyar címer történetéhez. (Turul XXXVI. kötet.) Könyvbírálat. (N. K. XXI—XXII. 37. oldal.)
 Kováts Ferenc: A magyar arany világtörténeti jelentősége. Könyvbírálat. (N. K. XXI—XXII. 37. oldal.)
 1926. II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmek. (A „Mohács“ emlékkönyvből.) Különlönyomatban is megjelent.
 1927. Magyar tallérveretek. (Az Érem V. évfolyam.)
 1927. III. Károly rendelete nagybányai és pozsonyi pénzverdékhez 1712-ből. (Országos Magyar Régészeti Társaság Évkönyve II. 277—288.)
 1929. A pengő elődei. (Kincses Kalendárium 1929. évfolyam.)
 1929. Dr. Gohl Ödön. (N. K. XXVI—XXVII. évfolyam, 1931. 3—10. oldal.)

J. E.

Koronázási érem 1508-ból.

E, WLADISLAWS * D * G * R * VNGARIE * ET * BOHEMIE * Koronás mellkép
 balra. H., * LVDOVICVS * FILIVS * R * VNGA * T * BOHEMI * 1508: A gyermek-
 király koronázatlan fővel vánkoston ül, alul * CORONAT9 * (Az érem feliratában ötágú
 csillagok vannak).

Budapest, Nemzeti Múzeum Éremtára, ezüst, 31 mm. 14 gr.; Kat. des Fürstlich Fürsten-
 bergischen Münzkabinetts, Cahn, Auktionskat. 1932. VII. 14. 764. sz. X. t.

E koronázási érem az eddig ismert típusoktól abban különbözik, hogy a gyermek-király
 fején nincs korona. Gumowski ismer ugyan egy hasonló változatot alul CORONATVS felirattal
 (Med-Jagiellonow. 16. l. I. t. 3. sz.), azonban ő is csak egy krakkói magángyűjteményben levő
 galvanomásolatról. (Egyébként v. ö.: Harsányi, II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmek, 2. l. 1a. sz.)

H L.

Anyaggyűjtés a római pénzek Magyarországon készült egykorú utánzatainak osztályozásához.*

III. Római aranymedaillonok utánzatai, mint germán nyakékek.

Csak a Kr. u. III. század vége felé jutott a római aranypénz a meg nem hódított germánok között nagyobb mennyiségben forgalomba. De innen kezdve mind nagyobb aranytömegek áramlanak át hozzájuk, úgy hogy a IV. század vége felé már katasztrofális méreteket ölt az arany a *limes*-en át való kiönlése. Négy száz körül már a skandináviai germánok között is élénken forognak a *solidus*-ok és többszöröseik. Ezzel függ össze, hogy a legnagyobb aranymedaillonokat legnagyobbára vagy a római határ mentén, vagy rajta túl, barbár földön lelték. Különösen sok ilyen lelet származik a Kr. u. 400 körüli időből, amikor a húnok által okozott népmozgalmak veszélyei elől rengeteg kincset rejtettek a földbe a germánok. Ezek közül a következők érdekelnek bennünket közelebről most:

1. A szilágysomlyói leletek. Az 1797-ben talált és a bécsi műtörténeti múzeumban őrzött nagy aranymedaillonok, valamint az 1889 óta előkerült drágaköves fibulák, aranycsészek stb. a M. Nemzeti Múzeumban szorosan együvé tartoznak, mint Fettich Nándor megállapította. A III. t. 2. sz. Gratianus-medailon 375 nov. 17. után készült, mert csak ekkor került a császár pénzeire a rangidős uralkodót jelző nagy s a köriratot kettévágó mellkép. Ugyancsak későbbi e dátumnál Valens 3 aranymedáliája is leletünkben, mert a *maximus* jelzót fivére pénzein nem találjuk, holott Valentinianus volt a dinasztia feje. Mindezekben fölül a Gratianus-érmet teljesen kopott állapotban illesztették mostani keretébe, úgy hogy jóval 376 után kerülhetett csak a földbe. Innen következik az is, hogy a 376-ban eltávozott nyugati gótoké nem lehetett e kincs, inkább a gepidáké, akik tényleg erre felé laktak, vagy más, a húnok elől Erdély bércei közé menekült keleti germán néptöredéké.

2. A sziléziai lengyel határvidéken, a Kalis melletti Nedzierzewoban nemrég hasonló nagy kincslelet került elő, de csak kis töredékét tudta megmenteni a breslaui múzeum. Dr. Gaettens (Halle) szívességéből I. Valentinianusnak innen származó pompás kiadatlan aranymedaillonját publikálhatjuk (III/a tábla 10. sz.), mely e császár uralma elejéről származik.

3. Boroczyce-nél került elő (horochóvi járás, Wolhynia dny. részén) Jovianus remek aranyérme, melyről az I. táblán elsőizben adhatunk jó képet.

4. Állítólag a lengyel—orosz határvidéken látott napvilágot 1927-ben a berlini éremtár nagy aranymedaillonja (II. t. 1. sz.). Kérdés, hogy az a hirtelen szétszóródott nagy lelet, amelyből való, nem azonos-e (az eladó kereskedő állításával ellenkező módon) az előbbi két kincs valamelyikével.

Ezek a hatalmas aranymedaillonok mind nyakékekül szolgáltak és ezért vagy díszes keretbe vannak illesztve, vagy fület csináltak rájuk. Oly nagy divat lett a germán világban az ilyen nyakék, hogy p. o. még Chilperich frank király is dicsekedve mutatott a toursi Gregorius püspöknek egy ilyen hatalmas medáliát, amelyet a bizánci császártól kapott (a VI. század végén Kr. u.). Már régen észrevették, hogy a skandináviai germánok, akik nem szerezhettek a rómaiaktól ilyen „ördő“-kat, maguk készítették ilyenforma utánzatokat s így keletkeztek az ő brakteát-nyakdíszek. De elkerülte eddig a kutatók figyelmét, hogy már nálunk Magyarországon is keletkeztek ilyen utánzatok.

Ennek felismeréséhez először is azt kell emlékeztetbe idézni, hogy mily hallatlanul gondosan vésték és mily kínos pontossággal regisztrálták és ellenőrizték a Kr. u. IV. század

* Lásd XXV. évf. 37 és kk. I., XXVI—XXVII. évf., 59 és kk. I. — Bővebb okfejtés és a felhasznált források pontos idézetei a német szövegben találhatók.

pénzverését. Még az aprópénzt is, nemcsak a *multiplum*-okat, amelyek bélyegeit még sokkal szebben és szabatosabban vésték, mint a szokványos veretekéit. (Fogalmat nyujtanak erről az I. t. és II. t. 3—4. sz. példák.) Ezért oly meglepő, hogy a szilágysomlyói leletnek legnagyobb, majdnem félkilós aranymedaillonja (III. t. 1. sz.) oly gyenge kivitelű. Nem is veret, hanem öntvény. Betűi otrombák, a mellkép rosszabb jóval a szokottnál; a hátlapon a szelvény vonala ferde, ami még a kisbronzokon sem fordul elő sohasem. Teljesen elhibázta az öntőminta készítője a császár előtt hajbókoló nőalakot, amelynek igazi mintaképe csakis olyan lehetett, mint Magnentius egy elveszett medaillonjának (1. ábra) hátlapja, — úgy amint azt már Eckhel sejtette. Nem fáklya, hanem bőségszaru volt tehát az utánzott eredetű e nő kezében és fején sem sugarak, hanem a városgeniusokat megillető bástyakoszorú. Arról, hogy ez az érem tényleg az antiochiai pénzverdéből került ki, mint az A—N pénzverőjegy mutatná, szó sem lehet.

A gyártás helyét közelebbről megvilágítja, hogy *közvetlenül* ennek a legnagyobb medaillonnak hátlapjáról másolták kisebb formában egy másik szilágysomlyói példányát (II. t. 2. sz.), amely azonos bélyegű az új berlini medaillonéval (II. t. 1. sz.). Természetesen öntvények ezek is. Figyeljük meg, mily kínos gonddal utánózták a nagy medaillon-revers betűit és figuráit. De már a körirat első A betűjének nincs meg a keresztvonása, a verdejegyet pedig tévesen beigazították a felírás betűinek körpályájába. A lószerszám egy elrajzolt részletéből második nyeregtakarót formáltak. Legrosszabbul járt a nőalak, amelyik helyszűkében leszorult a talajt jelző vonalról, de így a levegőben is ugyanazon illedelmes meghajlással fogja jobbájában a ruhafátyla csücskét, mint a mintaképen, a nagy medaillonon. Romlott a szelvényben heverő Tellus alakja is; bőségszaruját már a nagy medaillon öntőformájának mestere is félreértette, de itt már ormótlan tuskó lett belőle; lába elsatnyult egészen.

A két előlap közül, melyek a hátlappal vannak párosítva, már a szilágysomlyói Valens-mellkép (II. t. 2. sz.) is igen barbáros, de még rosszabb a berlini medaillon kettős mellképe. Ha az eddig felsorolt hibák és kezdetlegességek mellett még mindig gondolhattunk a birodalom határán *belül* dolgozó magánműhelyre, ennek a legutóbbi előlapnak a felirata, RESIS ROMANORVM, határozottan ez ellen szól. Az értelme ennek kétségtelenül *reges Romanorum* akart lenni. Már Regling belátta, hogy hivatalos dokumentumon *rex*-nek nevezni a császárt, egyenesen abszurdum; ugyanilyen lehetetlenség a *Romanorum* hozzáfűzése is e címhez, római szemmel nézve a dolgot. Regling úgy próbálta magyarázni e hibát, hogy a *reges*-t a görög *βασιλεὺς* fordításának óhajtotta volna felfogni; ugyanígy Kubitschek. Csakhogy a *rex* egyáltalában nem egyenértékű a görög *βασιλεὺς*-szel sőt nem lehet ennek fordítása sem. Ugyanis a birodalom görög felében is rendszeresen használták a *rex* kifejezést, mint a barbár királyok címének hivatalos megjelölését — még a magyar uralkodót is így címezteti a bizánci udvari előírás. Maguk a germán királyok is így hívják magukat, ami egyúttal a római császár nagyobb rangjának elismerését is jelentette. Mindenesetre a *rex* mint általánosabb értelmű uralkodómegjelölés is gyökeret vert a germánok között s így lehettek germán szempontból a római uralkodók *reges Romanorum*. Egyszerre értelmet nyer így a római észjárás szerint oktan *Romanorum* kitétel is, amelynek pontos tükröképét nyújtja a vele egy gondolatkörben fogant ALARICVS REX GOTHORVM az Alarich bécsi gemmáján (III/b tábla 6. sz., erősen nagyítva). Láthatjuk ebből, hogy a *Romania* és a *Gothia* (illetve *Sarmatia*, *Alamannia*, *Francia*, *Saxonia* stb.) szembeállítás, mely a IV. században született és előtűnik eddig a római hagyatékból volt ismeretes, nemcsak a határon innen alakult ki, hanem éppen a határon túli mentalitás felülkerekülését jelenti. Mert a római felfogás szerint a „római béke“ áldását élvező birodalmon túl nincsen igazi ország, csak anarchikus zűrzavar.

Abban, hogy ezt *latinul* fejezték ki, fogalmi kötöttség nyilvánul: a germán az érem alatt — római érmet értett, s római érmet utánzott ez alkalommal is. Különben is erős latin befolyás alatt állottak a hazai germán törzsek. A III. században még jobban érvényesült náluk a pontusi görögség hatása; görög betűk lettek a rúna-abc alapjává, görög hittérítők viszik el először a Krisztus tanítását a gótokhoz stb. De egyrészt a pontusmelléki emporiumok pusztulása gyengítette a görög hatást, másfelől a germánság Dácia feladása után közvetlenül érintkezésbe került a dunai tartományok romanizmusával. Ez az érintkezés Nagy Konstantin

óta egyre szervezesebb és erősebb lett. Vallási téren p. o. nemcsak a pannoniai arianizmus gyakorolta oly nagy történeti hatását a gótokra, de még egy sizmiumi lokális szektának, Photinus hívóinak is megtaláljuk nyomait a Franciaországba vándorolt nyugati gótok közt. Ez a dunai latin művelődés volt az előfeltétele annak, hogy ha a gót előkelők a római irodalom finomságairól levelezhettek Sidonius Apollinaris-szal; de a latin volt még Attila korában is Keletmagyarországon a fő érintkezési nyelv a hún és gót mellett.

Huszár Lajos szíves utánjárása folytán kiderült, hogy még egy nagy medaillon elveszett a szilágysomlyói leletből, amely szintén ezen utánzatok közé tartozhatott. Már maga ez a 4 darab nagyon sok aranyat emésztett fel s így világos, hogy ös:zesen sem sokat készíthettek belőlük. Ha Szilágysomlyón 3 volt együtt e gyártmányból, nem lehetett műhelyük messze innen.

*

Nemcsak az érmeket utánozták a germánok, hanem azt a római szokást is, hogy ezeket díszes aranykeretbe foglalva hordják. De ezúttal nemcsak utánozták a római mintákat, hanem a saját ízlésük szerint készített ötvösmunkákkal helyettesítették is őket. Néhány példával igyekszünk megvilágítani, hogy miképpen nyilatkoznak a korszak különféle művészeti áramlatai e kereteken.

1. Az *ékrovásos keretek* mustrái eredetének kérdése a műtörténet egy régi vitájának eldöntéséhez visz közelebb egy lépéssel. A tárgyalt medaillonokkal egyidőben ugyanis ilyen ékrovásos díszítésű katonai öv-vereteket gyártanak a nyugatrómai állami gyárüzemek (III/c t., 2—6.). Mióta Riegl a műtörténet számára felfedezte ezeket, a legellentétesebb vélemények merültek fel arra nézve, hogy honnan származik ez az ornamentika. Az aranypénzek keretei oly fejlődéstörténeti sort alkotnak, amely bepillantást nyújt erre nézve. A Kr. u. II. sz.-ban még az áttört díszítés (példa: III/a t., 1. sz.) uralkodik e foglalatokon, amelynek gyökerét R. Zahn a galliai, germániai és dunai provinciák római kézművességének körében találta meg. Kr. u. 200 körül, egyelőre egészen szerény formában, fellép ezeken az áttört mintákon, még pedig a foglalat belső szegélyén az ékmetszés (lásd III/a t., 2. és 3. sz.). De nonsokára az áttörést is az ékrovás szellemében komponálják meg, példák erre a III/a táblán a 3., 4., 6., majd az 5. és 7. sz. darabok. De gyakoriak a III. sz.-ban már a tisztán ékrovásos foglalatok is, p. o. azzal a mintával, amelynek germán kiadását a III/b tábla 5. sz. szilágysomlyói Constantius-medaillonja mutatja. — Abban, hogy az ékrovás a nyugati határtartományokban érvényre jut, ugyanazon alsó néprétegek ízlésének hatását kell keresnünk, amelyek akkor az állami élet irányításában is oly nagyon előretörtek. Az, hogy e díszlésmód az ácsmesterség faragványából keletkezett, kétségtelen. Jól megfigyelhető ez a köémlébeben, ahol szintén felbukkannak a II. sz. óta ezek a motívumok, példa erre egy württembergi oltár a III/c t., 10. sz. képen. Drexel Britanniából áttelepített népelemek hatását látja ezen ízlés felvirágzásában bizonyos területen, de p. o. egy ismert kölni Victoria-oltár esetéken kézzel fogható, hogy nem mindig motívumvándorlásról van szó, hanem ácsmesterek kezének nyomáról. Faépítészet közvetlen utánzását láthatjuk egy skóciai oltár (III/c t., 7. sz.) kapuábrázolásán, vagy p. o. a III/c t. 8—9. képeken közölt jagsthauseni faragványokon. — Megjelenik ez az ornamentika a műipar más ágaiban is; Nagy Lajos utalt már p. o. egy ószónyi stukkó reliefjeire; másfelől az ékrovásos bronzveretek térkitöltő indadíszé ott szerepel már azokon a kelta email-technikával készült bronzedényeken, melyeket a pyramonti, la plante-i stb. leletekből ismerünk. A kelták és illyrek provinciális ornamentikája az tehát, amely a IV. sz.-ban az antik plasztika összetörésével előtérbe jutva, a század végén az állami fabrikák révén a nyugatrómai műipar utolsó említésreméltó teljesítménye gyanánt terjed el a Nyugaton.

Éppen ilyen bizonyos azonban, hogy ez a későrómai dekoráció a germánok ízlését is kielégítette. Némely ékmetszéses motívumról biztosan tudjuk, hogy a szabad germánok körében régtől használatosak. Ilyen a páronként szembenálló kimetszett háromszögek motívuma

is, amelyet p. o. skandináv csontmaradványokon konstatáltak. A III/b tábla 1. sz. csontfaragvány (Sumeiko, Poltavai korm.) mutatja, hogy a pontusi szkíta körben is otthonos volt e mustra, amelyet a szkíta stílusú madárfejjel együtt látunk viszont a III/b tábla 2. sz. kalisi ezüstcsaton. És amikor a germánok elfoglalják a római nyugatot, újra virágzik a faépítészet és az ékrovás mestersége is. *Ars sculpturata* a rajnai faházépítők mestersége p. o. Venantius Fortunatus szerint. Legjobban érdekelnék bennünket itt a Sarajevo melletti Breza VI. sz.-i őskeresztény templomának faragványai, amelyek fastílusa egy keleti gót-longobard-gepida kultúrkörnek a rómaival összefonódó körvonalait mutatja.

Kereteinknek egy díszítómunkáját közelebből is szemügyre vesszük. Már Rieglnek feltűnt a tojásfüzér motívumának alkalmazása ezeken. T. i. e minta domború pajzsocskáit meg kellett fordítani, homorúvá kellett tenni, hogy a technikához alkalmazzák és az erős fényárny ellentétet elérjék rajta, ami az ékmetszés mintáit jellemzi. A II. sz. ékszerfoglalatainak sokszor áttört formában is alkalmazzák; a III-ikból jellemző példa rá a III/a t., 5. sz. Postumus-aureus kerete, az V. kezdetéről a velpi lelet pompás Honorius-medallionja (III/a t., 8. sz.). De gyakran feltűnik az ékrovásos bronzvereteken is (III/c t., 5—6. sz.). Fontos már most, hogy a germán műipar nem a motívum rendes, primér alakját veszi át, hanem e konkáv nyugatrómai változatot; többek közt a szilágysomlyói oroszlános fibulákon és az ugyanitt lelt kerek *umbo*-alakú fibulákon is ez jelenik meg, ősi pontusi szkíta állatmotívumok szomszédjában.

2. A préselt aranypléh-dudorokkal és arcokkal, filigrán- és gömböcsdísszel ékes kerek (I. t., III. t., 2. sz.) újra más forrásból valók. A szembenéző arcok homlokán keresztben végighúzódnó vonal (melynek csak túlzott hangsúlyozása a többi párhuzamos), hasonló (sapkás) görög fejábrázolásokra nyúlik vissza (2. ábra), melyek itáliai közvetítéssel jutottak az illyr-kelta műipar körébe, p. o. a regölyi és szárazdi ékszerekre (1. és 3. ábra). Az illyr-hallstatti és a kelta ízlés pedig éppen ebben az időben meglepő erővel éled fel újra a keleti germánoknál, úgy hogy e maszkmotívum még egy 400 körüli volgai leletben is (5. ábra) felbukkan. A Gratianus-medallion kettős spirálisainak a fejek közt e pokrowski darabon 2—2 kör felel meg. Ugyanez a kör-pár megvan a boroczycei medallionkeret körteforma tagjai közt is, melyek ezen a fejet helyettesítik; a köztük lévő kerek dudorok pedig a szilágysomlyói díszítőkörön (III/c t., 1. sz.) közepének felelnek meg egészen. Fontos, hogy a körteforma kiemelkedések a fejek helyét töltik be, mert innen látszik, hogy az egész ábrázolás olyanféle őstípus leszármazottja, mint az 1. ábrán lerajzolt szárazdi ékszerek. Utóbbiakon is kerek pajzsocskákkal váltakoznak a szembenéző fejek, melyek közt itt is megvannak a filigrán-karikák s itt is rovátkos drót fogja körül az egészet.

3. Herculusnak egy medallionját a szilágysomlyói leletből *rekeszekbe foglalt háromszögű gránátköves* keretbe foglalták, mint amilyen a már említett III/c t., 1. sz. díszítőkörön és egy gránátokkal díszített fibulapáron is előfordult e kincsben. Ez a díszítésmód ősi szkíta—iráni hagyományból maradt meg a Fekete-tenger északi partján lévő görög városok aranyművesei kezén. — Így nyilvánul meg tehát e szerény kereteken a három legnagyobb kultúrtényező, mely a germán civilizációnak akkor irányt szabott: Róma, illyr-kelta tradíció és a pontusi szkíta-görög hagyományok.

A szilágysomlyói Gratianus-medallion annak az útját is megmutatja, hogy miként olvadnak össze lassanként egyetlen dekorációs sémává keret és érem. A germán aranyműves díszítő kedve t. i. itt a kereten kívül már a kopott éremre magára is áthalt, kis háromszögeket s eléjük pontkört poncolva a gyöngykör helyébe. Egyenes folytatása van meg ennek a skandináv aranybrakteátokon, amelyeken e háromszögponcolás összezsugorítja sokszor magát az éremképet is (III/b t., 3.). De viszontlátjuk ezeken a rovátkolt dróttal beszegett és vízszintesen átvágott homlokú arcokat is (III/b t., 7. sz.). Csak a kivitel nem igazi ékrovás és filigrán-granuláció már többnyire, hanem ezek utánzata. A magyarországi rokonnépek e divata itt északon, már a IV. sz.-ban erősen terjed, érdekes perspektívákkal szolgálva.

Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern.¹

III. Nachahmungen römischer Goldmedaillons als germanischer Halsschmuck.

(Mit Beiträgen von W. Antoniewicz—Warschau und R. Gaetens—Halle.)

Erst am Ende des dritten Jahrhunderts n. Chr. erscheinen im freien Germanien die römischen Goldmünzen in erheblichen Mengen. Seit dieser Zeit strömt das Gold der Römer ununterbrochen und in stets steigendem Masse über die Donaugrenze zu den Barbaren,² mit seinem Abfluss die wirtschaftliche Erschöpfung des Reiches beschleunigend.³ Nicht so sehr die Plünderzüge der Ostgermanen, sondern vor allem die Rekompensation um ihren Militärdienst und die Subsidien, die sie vom Reich Jahr für Jahr erhielten, haben dies hervorgerufen. Im J. 374 ist dieser Prozess schon so fühlbar, dass die Reichsregierung die Kaufleute, die für Sklaven oder sonstige Waren Gold ins Barbaricum befördern, mit Todesstrafe bedroht.⁴ Desto grössere Mengen von diesem Edelmetall verschiebt der Staat selbst. Die Goldbarren des bekannten grossen Fundes von Krászna in Siebenbürgen scheinen z. B. Anfang 379 in der Münzstätte von Sirmium gefertigt und sicher bald über die Grenze gelangt zu sein.⁵ Der Goldstrom dringt bald auch bei den Stammverwandten in Skandinavien ein und wird dort besonders seit etwa 400 sehr stark.

Damit hängt die Tatsache zusammen, die die Fundstatistik von Regling⁶ ergeben hat;

¹ S. Band XXV., S. 37 ff. und XXVI–XXVII., S. 59 ff.

² K. Regling, Römischer Denarfund von Fröndenberg (S.-A. aus Zeitschr. f. Num. 29, 1912). 25 f. 41 f.; 62 f. Olov R. Janse, Le travail de l'or en Suède à l'époque mérovingienne 1922, 8 (mit der Angabe der früheren Literatur für Skandinavien), 13 ff. A. W. Brögger, Ertog og öre (Videnskapsselskapets Skrifter, Hist.-filos. Kl. 1921, No 3, Kristiania 1921) 46 ff. Sture Bolin, Fynden av romerska mynt i det fria Germanien 1926, Tabelle 24 (Beil. 2) und *passim*. Ders., 19. Bericht der Röm. — Germ. Komm. d. Deutschen Archaeol. Inst. 1930, 108 ff., 113, 116 ff. T. J. Arne, Acta Archaeologica 2, 1931, 15 ff.

³ Regling, ebendort 49 f.

⁴ Cod. Just. IV. 63, 2. Seeck verbindet es mit Cod. Theod. IX. 21, 8, vgl. Regesten d. Kaiser u. Päpste 1919, 245 (zum 21. Mai 374); ob richtig, ist für mich nicht sicher.

⁵ Die Zeitbestimmung erschwert nur der Umstand, dass die Münzämter auch die Einschmelzung der Goldmünzen für die Steuerzahlung zu bewerkstelligen hatten, also die Barren auch aus einer Periode stammen könnten, wo die Prägung selbst stillstand. Doch ist es einigermaßen wahrscheinlich, dass es sich hier um Produkte einer Zeitperiode handelt, in der auch eine Ausmünzung vor sich ging. Denn neben dem Münzbeamten (*probator*), der den Feingehalt der Goldgüsse zu kontrollieren berufen war (vgl. H. Willers, Num. Zeitschr. 1898, 223 und 1899, 38, ferner R. Zahn, Amtliche Berichte a. d. kön. Kunstsamml. 38, 1917, 292), treffen wir hier auch die Aufseher der Prägung (*signatores*) an. Nun hat man in der zunächst in Betracht kommenden valentinianischen Zeit in Sirmium nur zweimal Goldmünzen verausgabt. Der erste Fall (vor dem Throntritt von Gratianus) scheidet aus, da die Barren drei Kaiser-Büsten aufweisen und so bleibt allein die kurze Zeitspanne am Anfang d. J. 379 übrig, in der die Solidi mit der Signatur SIROB geprägt wurden (siehe in meiner Arbeit Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I 1924, 10 f. und 65). Nur noch ein einzigesmal hat Sirmium Gold geprägt, u. zw. 394–395 n. Chr. (S. ebendort 13 ff. und 67). Die mittlere Kaiserbüste, die grösser als die Beiden übrigen ist, entscheidet es nicht, mit welchem der beiden Fälle wir es zu tun haben. (Stern und Palmzweig, die sowohl bei den Namen der beiden Signatoren, wie in der Hand der Stadtgöttin und darüber angebracht sind, sind in keiner Dreikaiser-Periode dieser Münzstätte als Münzzeichen gebraucht worden, soviel ich weiss). Aber 394–395 arbeitet in Sirmium nicht mehr der alte Betrieb, sondern das Personal der 10 Offizinen von Konstantinopel; eine Bezeichnung, wie *Sirm(ienses) sig(natores)* würde für diese Zeit vielleicht nicht gut passen.

⁶ Zur Liste von Regling, Röm. Denarfund v. Fröndenberg S. 50. A. 5 (= Z. f. N. 29, 1912, 238, A. 5.) kommen noch folgende Angaben, die ich zum Teil der Liebesswürdigkeit von ihm selbst verdanke:
1. Num. Zeitschr. 21, 369, m. A. 1; Elmer, Num. Zeitschr. 1929 (Goldfund von Borea in Südungarn, jetzt jugoslawisch). 2. R. Mowat, Contrib. à la num. de Gallien. (Extr. du Recueil de Mémoires, publié par la Soc. des Antiqu. de France à l'occasion de son Centenaire, 1904), 1. (Gallienus, Goldmed., gef. im Main). 3. Mecklenburg. Jahrb. 34, 244 (Gallienus' Goldmed.). 4. K. Regling, Blätter f. Münzfreunde 1923, 429–431; W. Gaerte, Urgesch. Ostpreussens S. 310 f.; (Hammersdorf, Ostpreussen, Goldmed. von Constantius). 5. Brögger, Ertog og öre 47 ff. 6. Sture Bolin a. a. O. 7. Kubitschek, Num. Zeitschr. 57, 85. 8. E. Babelon, Rev. num. 1906, 186. 9. M. Jahn, Blätter f. Münzfr. 1927 und Altshlesien I 1924, 102 f (Schlesische Funde). 10. Petersen, Jahrb. f. prähist. u. ethnogr. Kunst 1930, 56 ff. (Fund v. Kalisch, wo ein mächtiges Goldmed. des IV. Jh. eingeschmolzen wurde.) 11. K. Regling, Berliner Museen 49, 1928, 67–70 und W. Kubitschek, Mitt. d. num. Ges. 1928, 55 ff. (Goldmedaillon von der westrussisch–polnischen Grenze, hier Taf. II 1). 12. J. Evans, Num. Chron. 1930, 221 ff. (Fund von Arras, wo die eingeschmolzene „two largest medaillons together scaled somewhat over a kilogram“; s. S. 222.). 13. Maurice, Num. Constant. II, 238 ff. (Grosses Goldmed. d. Constantinus I. aus Siebenbürgen).

nämlich, dass nicht nur die Barren, sondern auch die Goldmedaillons des III. und IV. Jh. fast stets an den oder jenseits der Grenzen des Reiches zutage treten.

Eine beträchtliche Anzahl dieser Medaillons wurde in den Jahrzehnten um 400 in Folge der Völkerbewegungen, die durch den Hunnensturm hervorgerufen wurden, vergraben. Von diesen ostgermanischen Schatzfunden, die neben den grossen Goldstücken granatverzierte Goldfibeln einheimischer Arbeit und römisches Silbergeschirr nebst anderen kostbaren Dingen zu enthalten pflegen, interessieren uns diesmal folgende am meisten:

1. Die Funde von Szilágysomlyó am Nordwestrand des Gebirgskranzes von Siebenbürgen. Aus den Feststellungen von Fettich⁷ wurde es klar, dass die im Jahre 1797 gefundenen Goldmedaillons (Wien, Kunsthistorisches Mus.) und die 1889 und noch später gefundenen Prachtfibeln, Goldschalen u. s. w. (Ung. Nationalmus.) eng zusammengehören. Einen *terminus post quem* für die Zeit der Vergrabung bietet zunächst das Goldstück des Gratianus Taf. III. 2. Da der Kopf die Umschrift der Vorderseite in zwei Teile trennt, wie dies in dieser Epoche nur für die Porträts der rangälteren Herrscher üblich ist,⁸ haben wir den Zustand nach dem Tode von Valentinian I. vor uns. Der Reversstypus wird andererseits auch noch nach dem Hinscheiden von Valens gebraucht und so kann das Entstehungsdatum dieser Prägung nur auf die Zeitspanne Nov. 375—Aug. 383 bestimmt werden. Es scheinen aber auch die beiden gleichen Valens—Medaillons der Münzstätte Roma (Taf. II. 4) wie ein drittes Stück (Gnecchi Taf. 15, 1) erst nach dem Tode des Valentinian geprägt worden sein. Ihre Legenden haben nämlich den Kaisertitel *maximus Augustus*, den Valentinians Münzen niemals aufweisen⁹ und so für Valens nur nach dem 17. XI. 375 (und bis zum 8. VIII. 378) gebraucht werden konnte. Ausserdem hat das zwischen Nov. 375 und Aug. 383 verausgabte Gratianusmedaillon seinen (jetztigen) Rahmen schon in einem ganz abgewetzten Zustand erhalten; so dass der germanische Goldschmied die Kleiderfalten des Brustbildes nachgraviert und den verschliffenen Perlenkreis um es herum durch eine Reihe eingepunzter Dreiecke und Punkte ersetzt hat (s. Taf. III 1.). So muss die Vergrabung des Schatzes mit so manchen Jahren nach der ersten Hunnenpanik (376 n. Chr.) fallen, wie es zuletzt N. Fettich schon erhärtet hat.¹⁰

Einiges muss noch über die Nationalität¹¹ der einstigen Inhaber dieser Funde bemerkt bzw. wiederholt werden. Die granatverzierten Prunkfibeln haben sich auf ein viel weiteres Areal verbreitet, als dass sie auf einen bestimmten Stamm beschränkt werden könnten; die mit einem szilágysomlyóer Exemplar eng verwandte Fibel von Hammersdorf (Ostpreussen)¹² illustriert deutlich, dass die Besitzer solcher Stücke nicht einmal Ostgermanen sein müssen. Etwas mehr verraten die Münzprägungen. So grosse Goldstücke hat der gewöhnliche Betrieb nicht produziert. Sie wurden nur auf besondere Verordnungen, von Fall zu Fall verfertigt, um vornehmen Reichsdienern bei Fest- und Freudentagen des Herrschers als kaiserliche Geschenke zu dienen, oder noch öfters, wie auch in unserem Falle, um benachbarten oder im Reichsdienst stehenden Barbarenfürsten verschenkt zu werden. Aus den Ausführungen von O. Seeck über diese Festmünzen¹³ geht klar hervor, dass die Grossstücke aus Gold nur ganz hochgestellten Persönlichkeiten geliehen wurden. Und da, wie schon Hampel bemerkt hat, etwa drei Generationen diese Goldmünzen in Szilágysomlyó gesammelt haben mussten,¹⁴ so haben wir es mit einem ostgermanischen Fürstengeschlecht zu tun, das schon seit so langer Zeit mit den Römern in Verbindung stand. Die im J. 376 abgezogenen Westgoten scheiden aus, da diese Wertobjekte erst später als dieser Zeitpunkt in die Erde gelangten. Doch haben sich manche sarmatische und germanische Völkerteile vor dem Hunnen-

⁷ Nándor Fettich, der zweite Schatz von Szilágysomlyó (*Archaeologia Hungarica* VIII., 1932) S. 10 f.; vgl. 55 f.

⁸ Vgl. A. Alföldi, Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I 1924, 7.

⁹ Wenn uns nicht der Verlust verschollener Grosstücke betrügen sollte.

¹⁰ A. a. O. S. 56 und 58.

¹¹ Die bisherige Literatur ist bei Fettich, a. a. O. S. 66 f. aufgezählt; auch die Zuteilungen an verschiedene ostgermanische Stämme sind daselbst aufgezählt.

¹² W. Gaerte, Urgeschichte Ostpreussens S 271, Abb. 218.

¹³ O. Seeck, Zeitschr. f. Num. 21. S. 17 f., 22, 24.

¹⁴ Die Medaillons, wenn wir auf einem gewöhnlichen Aureus (Mzst. Kyzikos) und von den drei unten zu behandelnden gleichzeitigen Nachahmungen absehen, verteilen sich so zwischen den Reichsmünzstätten: Treviri 3, Roma 3, Thessalonica 3, Constantinopolis 1, Antiochia 1 Stück (Das Exemplar des Herculus Gnecchi, Medagl. I., Tav. 5. 4 wurde durch K. Pink, Num. Zeitschr. 64, 1931, 30 nach Trier verlegt).

sturm in die Bergfestung von Siebenbürgen zurückgezogen¹⁵ und so ist es nicht sicher, ob man es hier mit Gepiden zu tun hat, wie C. Diculescu meinte und wie es historisch gut möglich ist, oder mit der Hinterlassenschaft einer anderen germanischen Nationalität.

2. Fund von Nedzierzewo¹⁶ bei Kalisch.¹⁷ Er ist leider nach allen Windrichtungen zerstreut worden. Das Breslauer Museum rettete davon eine Riemenschnalle aus massivem Silber, einen Goldanhänger und Solidi von Valentinian II. (so richtig!), Gratian und Theodosius. Ein grosses Goldmedaillon von etwa 750 Gr. Gewicht soll eingeschmolzen worden sein. Ein anderes, unediertes Goldmedaillon von Valentinian I., das durch Dr. R. Gaetens-Halle Sept. 1927 erworben worden ist und dann nach Amerika (Slg. Newell) wanderte, scheint auch aus diesem Funde zu stammen. Er erwarb gleichzeitig auch ein kleineres Multiplum von Constantinus II. (Mm. 26, Gr. 8'97), das durch den Handel weiterging. Dr. Gaetens verdanken wir den Gipsabguss des ersteren, bisher gänzlich unbekannten Stückes, Taf. IIIa, 10, wie auch die folgende Beschreibung:

„Das Medaillon ist nachträglich in einen Ring von geperltem Golddraht gefasst worden und hat eine Öse erhalten, die mit abwechselnden Wülsten und Perltreihen verziert ist. Unter die Öse hat man auf der Vs. einen gewundenen Draht gelötet, worauf drei Kügelchen sitzen; darunter sitzen noch drei grössere Kügelchen und zwischen ihnen je drei kleinere. Durchm. 42 mm. Gewicht 28'8 Gr.

Vs. DN VALENTINI — ANVS PF AVG. Brustbild mit Paludament und Panzer von vorn gesehen; der Kopf mit Perldiadem ist linkshin gewendet.

Rv. VICTORIA — DN AVGVSTI. Valentinian im Kriegergewand l. stehend, in beiden Händen das Labarum und den Globus haltend. Er wird durch Victoria bekränzt; vor ihm sitzt ein Gefangener, zu ihm emporblickend. Im Abschnitt TES OB.

Der Typus scheint am Anfang der Regierung von Valentinian entstanden zu sein und eines der ersten Belege des Ausdrucks *ob(ryzum)* darzustellen. Wir kennen nämlich mit der Legende *Victoria d(omini) n(ostris) Augusti* Multipla des Valens und Valentinian,¹⁸ die durch die Zutat *vot(is) V(quinquennialibus, mult(is) X (decennialibus [optatis])* genauer datiert sind und ebenfalls die Signatur TESOB aufweisen.“

3. Fund von Boroczycze, Kreis Horochów. Er war bisher nur aus kurzen Zeitungsnotizen bekannt,¹⁹ in denen auch eine schwache Abbildung eines der im Funde enthaltenen Silbergefässe anzutreffen ist. Die sonderbare Form und die Weinblattverzierung des Letzteren entspricht genau einem Silbergefäss des grossen Fundes von Concesti²⁰ in der Moldau (Ermitage) und beweist die Verbindung eines spätrömischen Emporiums sowohl mit SW.—Wolhynien wie mit der Moldau. Das prachtvoll eingerahmte Goldmedaillon des Jovianus (Mus. Warschau) durfte hier durch die Liebenswürdigkeit von Prof. Antoniewicz auf Taf. I. abgebildet und behandelt werden. Seine wertvolle, ausführliche Fundbeschreibung findet man im Anhang.

4. Das neue Goldmedaillon des Berliner Münzenkabinetts Taf. II 1 wurde nach der Aussage des Verkäufers „im Grenzgebiet Polens und Westrusslands, also weit ausserhalb der Grenzen des Imperium Romanum, tief im freien Germanien, . . . gegen Ende des Jahres 1927“ gefunden . . ., und zwar in einem Schatze „von spätrömischen Goldmedaillons und einfachen Goldstücken (Solidi) des IV. Jahrh. und vielleicht auch von ganz verschliffenen römischen Silberdenaren des I. u. II. Jahrh. n. Chr., . . . ja vielleicht sogar im Verein mit germanischen goldenen Schmuckbrakteaten. (Regling, Berl. Mus. 39, 1928, 67.) Man hat den Eindruck, dass es sich hier um einen Bruchteil eines der beiden zuletzt erwähnten Funde handelt.

Die mächtigen Multipla von röm. Solidi, die in diesen Funden vorkommen, sind fast immer in Rahmen gefasst und gehenkelt. Auch das 178'9 Gr. schwere Valens-medillon des

¹⁵ Ammian. XXXI. 4, 12.

¹⁶ Vgl. E. Petersen, Altschlesische Blätter 7, 1932, 26 f.

¹⁷ E. Petersen, Jahrb. f. praehist. u. ethnogr. Kunst 1930, 56—68 und Taf. 2—3.

¹⁸ Gnecci, I medaglioni Romani I., Taf. 14, 11 und Taf. 18, 3.

¹⁹ Zitiert bei E. Petersen, Jhb. f. praehist. u. ethnogr. Kunst 1930, 67 f.

²⁰ L. A. Matzulevitch, Byzantinische Antike (Archaeol. Mitteil. aus russischen Sammlungen II. 1929), 123 sieht in dem Prachtgefäss von Concesti das Werk eines lokalen Meisters im nördl. Schwarzmeergebiet. Mir leuchtet das vorläufig nicht ein; denn so sicher Rostovtzeff die führende Rolle der Werkstätten von Südrussland für die Goldschmiedearbeiten im „merowingischen“ Stile nachweisen konnte, so wenig konnte dort eine rein antike Formgebung um 400 erhalten geblieben sein, inmitten von Goten und Hunnen.

Wiener Kabinetts, das aus einem alten ungarländischen Funde stammt²¹ hat eine Öse zum Tragen besessen, wie die meisten Grossstücke des IV. Jh.-s, die entweder durch einen Henkel oder durch ein Loch zum Tragen hergerichtet sind.²² Wie die modernen Ordenszeichen,²³ wurden also diese kaiserlichen Geschenkstücke als Halsschmuck getragen und waren ausserordentlich beliebt. Noch am Ende des VI. Jh. renommierte der Frankenkönig Chilperich vor dem Bischof Gregor von Tours mit einem solchen, pfundschweren Goldstück, das er vom damaligen byzantinischen Kaiser erhielt.²⁴ (Ärmere Leute begnügten sich freilich mit einfachen Solidi als Halszier; daher kommt es, dass ein beträchtlicher Teil der röm. Goldmünzen der Spätzeit gelocht, seltener gehenkt ist)²⁵. Die Mode drang auch nach dem skandinavischen Norden, „und die Landsleute, die keine Gelegenheit gehabt, sich in der Ferne solche Zier zu erwerben, liessen sich von einheimischen Goldschmieden Ersatzstücke fertigen, deren viele uns aus nordischen Funden noch erhalten sind.“²⁶ Das ist also, wie man längst sah,²⁷ die Vorgeschichte der skandinavischen Schmuckbrakteaten. Aber man hat bisher übersehen, dass die Nachahmungen der Medaillons schon im Donaulande anfangen.²⁸

*

Die römische Münzprägung des IV. Jh.-s n. Chr. weist bekanntlich eine ausserordentliche Genauigkeit der Ausführung auf. Wenn man allein die enormen Münzmassen der Valentinianischen Zeit betrachtet, muss man sich wundern, wie das wertlose Kleingeld mit unzähligen Serien von Kontrollzeichen versehen einer allzu umständlichen Überwachung unterworfen wurde. Noch viel mehr Sorge wurde selbstverständlich auf die Multipla aus Edelmetall verwendet. Ihre Ausführung war, wie von jeher, viel sauberer und künstlerischer, wie die der gewöhnlichen Nominale und die Überwachung ihrer Verfertigung musste wegen ihrem grossen materiellen Wert erheblich stärker gewesen sein, als sonst. Eine Vorstellung des Niveaus der Ausführung geben das schöne Jovianus-Medaillon Taf. I., oder die anderen auf Taf. II 3-4. Desto verwunderlicher ist es, wie mangelhaft das fast ein halbes Kilogramm wiegende Goldmedaillon Taf. III 1 des Fundes von Szilágysomlyó ausgeführt ist.^{28a} Zuerst ist es nicht geprägt, wie es zu erwarten war, sondern gegossen. Die Abbildung zeigt unter der rechten Schulter auf der Vs. und bei den Buchstaben GLOR und ORVM auf der Rs. eine dünne Spalte auf der Innenkante des Randes, die durch die Zurichtung mit Hammer nach dem Gusse entstand. Die Buchstaben sind um das Brustbild so ungelenk, wie auf keiner gleichzeitigen offiziellen Prägung; die Bänder des Diadems sind verdoppelt, wie wenn sie eine Fehlprägung nachahmten. Noch ärger steht es mit der Rückseite.

Die Linie des Abschnittes samt dem daraufgestellten Kaiserbild steht im schiefen Winkel und die ganze Darstellung ist „eine wenig durchgearbeitete und in der Zeichnung verfehlte Komposition, deren Verständnis schon durch diesen Mangel schwer geworden

²¹ Gneecchi, I medaglioni Taf. 18, 1 = Kubitschek, Ausgewählte Medaillons Taf. 21, 357.

²² Da ein Henkel in den Augen des Sammlers den Wert des Exemplars vermindert, wurden sie nur allzuoft entfernt, wie die Löcher, die demselben Zweck dienten, wie die Tragösen) zugestopft. Trotzdem bemerkt man zumeist die Spuren des Henkels oder Loches vgl. Gneecchi, a. a. O. I., Taf. 6, 2, 4, 7, 13; Taf. 7, 1, 6, 8, 11, 12, 17; Taf. 8, 2, 9, 14, 18; Taf. 9, 5, 11; Taf. 10, 2, 3, 8; Taf. 13, 4, 7, 8, 10; Taf. 14, 11; Taf. 15, 2; Taf. 19, 3, 4, 11, 12; Taf. 20, 1, 2; ausserdem noch die Fundstücke aus den oben beschriebenen grossen Schatzfunden.

²³ R. Zahn, Amtl. Berichte aus d. kön. Kunstsamml. 38, 1916, 40.

²⁴ Gregor. Turon. VI 2 (herangezogen durch Zahn a. a. O. Kubitschek, Mitt. d. num. Ges. 1928, 57, u. a.).

²⁵ Ein bezeichnender Fund solcher Goldmünzen ist der von Ormód (Kom. Bereg, Slovakei), s. Kuzsinszky, Arch. Ért. 1892, 353 ff.

²⁶ Zahn, a. a. O. 41.

²⁷ Ältere Literatur (Montelius, Salin, u. a.) bei O. R. Janse, Le travail de l'or 74 ff. Vgl. auch Lindenschmit, Altert. uns. heidn. Vorzeit III. Heft 9 (zur Taf. 4, S. 8) und Hampel, Arch. Ért. 1884, 154 f.

²⁸ Die hier folgenden Feststellungen fanden jedoch schon durch meine mündlichen Mitteilungen in archaeologische Arbeiten Eingang. So bei E. Beninger, Der westgotisch-alarische Zug nach Mitteleuropa 1931 (Mannus-Bibl. Nr. 51), 5; von ihm G. Kossinna, Germanische Kultur im 1. Jahrtausend nach Chr. (irrtümlich); N. Fettich, a. a. O. 48 (Nr. 10), 49, 69.

^{28a} Schon Regling, Berliner Museen 49, 1928, 68 hat von der hier behandelten Gruppe bemerkt „dass der Graveur [richtiger: der Verfertiger der Gussformen] d(ies)er drei Stücke in der Wahl der Bilder ebenso aus dem Rahmen seiner Zeit herausfällt wie im Stil der Darstellung und der Buchstaben.“ Nur versucht er S. 69 diese Fehler durch die Ungeschicklichkeit des 'Graveurs' zu erklären. Das gänzliche Fehlen von Anhaltspunkten für den wahren Sachverhalt hat also auch diesen führenden Forscher unserer Zeit getäuscht.

ist.²⁹ Vor allem ist die Frauengestalt, über deren Deutung so viel herumgeraten wurde, von dem Verfertiger der Gussform misshandelt worden. Ihre Bedeutung wird erst verständlich, wenn wir das bisher vermisste Vorbild der ganzen Szene aufweisen. Das ist ein Solidus des Constantius II. aus der Münzstätte Antiochia, die wir als Schlussvignette abbilden. Es liegt im Wiener Münzkabinett; Cohen² 107 erwähnt schon den Typus kurz. Wir sehen darauf die nämliche Personifikation des Orients³⁰, mit Fackel in der Linken und Strahlenkrone am Haupt ihren Herrn empfangend. Aber auch die fehlerhafte Wiedergabe vom rechten Vorderfuss des Pferdes und andere bezeichnende Einzelheiten der Rs. unseres Goldmedaillons sind schon auf dem viel feiner ausgeführten Solidus anzutreffen. Freilich konnte der Typus auch unter Valens für die unmittelbare Vorlage unseres Goldgusses weiterverwendet worden sein. (Das durch Eckhel³¹ herangezogene Multiplum des Magnentius³² [s. Abb. am Schluss] gibt eine abweichende Variante der Komposition.) So haben wir in dem Falle des grossen Medaillons von Szilágyosmlyó eine nichtoffizielle Nachahmung vor uns. Das wird gleich verständlicher, wenn wir hinzufügen, dass es noch einige verwandte Stücke gibt, die diese Erscheinung fassbarer machen.

Eine unmittelbare Kopie des Rs.-Bildes dieser grössten Goldmedaille des berühmten Fundes von Siebenbürgen besitzen wir in den etwas verkleinerten, sonst ganz identischen Rückseiten eines weiteren Stückes derselben Provenienz (Taf. II 2) und des neuen Berliner Medaillons (Taf. II 1). Beide stammen aus der selben Gussform, — sie sind nämlich ebenfalls nicht geprägt, wie man meinte. Die ängstliche Anlehnung an die Darstellung des genannten Vorbildes offenbart sich in jedem kleinen Detail, sowohl in der Form und Anordnung der Buchstaben, wie bei den einzelnen Figuren. Freilich ist alles etwas schlechter ausgefallen, wie auf dem nachgeahmten Stücke; es soll diesbezüglich Folgendes hervorgehoben werden. Das erste A in der Legende ist schon nicht durchgestrichen; die Buchstaben der Münzstättenbezeichnung A—N sind mit der Umschrift zusammengerückt und in denselben Kreislauf hineingestellt. Am Pferde wurde aus einer Verzeichnung der Vorlage (vor dem r. Bein des Kaisers) eine sinnlose zweite Satteldecke (?) gemacht. Für die Frauengestalt blieb zu wenig Platz und so wurde sie von der, den Boden angehenden Linie abgedrängt. Sie behält trotzdem die Pose der artigen Verbeugung mit dem Gewandzipfel in der Rechten; die zwei hinter ihr flatternden Flügel ihres Gewandes, die Einzelheiten ihrer Kopfzier und ihres Kleides kehren genau wieder, nur aus der Fackel wurde ein unförmiger Klotz. Die Tellus, die im Abschnitt liegt, ist schon bei dem grossen Stück schlecht davongekommen, obwohl die entsprechende Figur auf dem silbernen Missorium des Theodosius in Madrid³³ klar zeigt, wie schön sie noch die höfische Kunst dieser Spätzeit gestalten konnte. Schon auf dem ersten Stück sind ihre Glieder ganz verzeichnet, ihr Füllhorn ist missverstanden, ganz gerade geworden, mit einem Punkte oben darauf. Auf dem hiervon abgeleiteten Revers der beiden anderen Exemplare sind die Füsse der Tellus schon ganz verkümmert und alles Verfehlt dem vorherigen peinlich nachgemacht.

Die zwei Vorderseiten, die mit dem letzteren Rs. verbunden sind (Taf. II 1. und 2.), führen uns noch einen Schritt weiter. Was zuerst die Vs. von Valens (aus Szilágyosmlyó) anbelangt, so zeigt die offizielle Prägung Taf. II 3 dieselbe in richtiger, römischer Ausführung. Die Krümmung des erhobenen rechten Armes, die auf diesem Original zweifellos aus einer Berechnung der dekadenten Kunsttheorie zu erklären ist, ist auf der Nachahmung (Taf. II 2) ganz barbarisiert worden, wie auch der linke Arm mit dem Globus. Die Buchstaben sind ungleichmässig und unförmig.

²⁹ W. Kubitschek, Ausgewählte röm. Medaillons der kais. Münzensammlung in Wien, 1909, 39 Nr. 354.

³⁰ Vgl. E. Babelon, Catalogue des Camées Antiques et Modernes de la Bibl. Nat., Taf. 37, 308. Schlachter, Der Globus (Stoicheia, Heft 8, 1927) S 100 und Taf. 2, 45 (Sardonyxgemme des Licinius).

³¹ In einem posthumen Aufsatz, dessen Manuskript bei Ant. Steinbüchel, Notice sur les médaillons romains en or du Musée imp. et royal de Vienne, 1826, 11 ff gedruckt steht; vgl. 13 ff.

³² Tanini p. 309 und Taf. V. Steinbüchel, a. a. O. Taf. II 5. Coh. 226. Gnecci a. a. O. I. S. 33, 1 (einst Paris).

³³ Abgebildet zuletzt bei H. Koch, Probleme der Spätantik. 1930, 61 Abb. 20. — Eine wichtige Analogie zu unserer Tellus bildet ein geschnittener Stein mit der Darstellung der Jagd von Constantius II. (A. Furtwängler. Die antiken Gemmen I 1900, 364 f. und Fig. 198). Da liegt im Abschnitt eine ganz entsprechende Gestalt, die aber durch eine Inschrift als die Personifikation der Stadt Caesarea Cappadociae benannt ist und den Ort der Handlung bezeichnet. Der Typus der Erdgöttin wird auch am Vorbilde unserer Stücke für die Stadtgöttin von Antiochia angewendet worden sein.

Alle Fehler und Mängel, die wir bisher aufgezählt haben, beweisen nur, dass die drei grossen Goldmedaillen nicht in den staatlichen Münzbetrieben entstanden sind. Noch immer könnten sie jedoch Erzeugnisse eines privaten Betriebes im Reich selbst gewesen sein. Denn in einem ägyptischen Schatzfunde, den Zahn und Dennison veröffentlichten, kommen solche Nachahmungen vor. Es sind da zuerst zwei Armspangen mit je zwei Münznachbildungen.³⁴ Dann gibt es in demselben Funde einen prächtigen Halsring, verziert mit vielen kleinen Goldmünzen und mit der Nachbildung eines grossen Goldmedaillons aus dünnen Goldblech — Scheiben in der Mitte. Die Vs. trägt statt der Kaiserinschrift den griechischen Spruch 'Herr, hilf der Trägerin (dieses Schmuckes)'.³⁵ Ein ganz ähnlicher Halsschmuck der selben Provenienz³⁶ und von dem selben Goldschmied verfertigt, hat wieder ein solches Medaillon aus Goldblech, jedoch mit sinnloser Imitation der beiderseitigen Umschriften. Die von uns behandelten Nachahmungen sind aber einer anderen Wurzel entsprungen; das beweist die Vs. des Berliner Medaillons. „Die bestialische Roheit der Köpfe, die missverständliche Wiedergabe von drei . . . statt zwei Schleifenenden in Gestalt einzelner Schnüre, die auch nicht den Versuch einer leichten Drehung machende starre Vorderansicht des Bruststücks im Gegensatz zum strengen Profil des Gesichtes, die unklare Darstellung des Gewandes . . . , die unorganisch aus dem Gewand hervorstachsenden, viel zu kleinen, gleichsam atrophischen Zwergearme“ hat schon Regling hervorgehoben.³⁷ Dass diese Schwächen nicht „aus der Spätkunst . . . aus Richtungen, die wir heute dem Futurismus und Kubismus zuschreiben“ zu erklären sind, wie Kubitschek wollte,³⁸ sondern der Primitivität des Verfertigers zuzuschreiben sind, ergibt sich aus der Umschrift der beiden, einander zugekehrten Köpfe von Valens und Valentinian: RESIS ROMANORVM.³⁹ Dies will heissen: *reg(e)s Romanorum*.

Über diese seltsame Titulatur verdanken wir Regling folgende zutreffende Bemerkungen. „Der Königstitel für einen römischen Kaiser ist einfach ohne Analogie auf einem offiziellen lateinisch redenden Prägestück. Natürlich kann das Vorkommen des *rex* im Titel des Vaballath: *v(ir) c(larissimus) r(ex) imp(erator) d(ux) R(omanorum)* . . . nicht als Analogie herangezogen werden; denn, wie der Gegensatz zu *dux Romanorum* lehrt, ist *rex* sein palmyrenischer, nicht sein römischer Titel; ebensowenig bildet der Titel *rex* des Hannibalianus irgendwie eine solche, da dieser ihm von seinem Oheim Constantin verliehene Titel mit dessen persischen Plänen zusammenhängt. Ebenso unerhört ist der Zusatz des Staatsnamens *Romanorum*, der sonst nur in jenem Titel des Vaballathus und dort eben im Gegensatz zum palmyrenischen Königstitel vorkommt! Wir stehen also vor einem ganz groben Titelfehler . . .“⁴⁰ Er versucht diesem, auch nach ihm nicht entschuldbarem Fehler einen Sinn zu geben, in dem er ihn „wie eine Vorwegnahme des späteren Titels der byzantinischen Kaiser „*βασιλεῖς Ῥωμαίων*“ auffassen möchte. Kubitschek⁴¹ geht noch weiter in dieser Richtung. „Warum 'vorwegnehmen'? Kann das Wort nicht aus der Zeit des Valens und überhaupt aus dem griechischen Sprachgebrauch, besonders des Ostens verstanden werden?“ — schreibt er.

Aber eben der Sprachgebrauch des griechischen Ostens zeigt es, dass diese Lösung nicht zutrifft. Denn *rex* ist für diese Zeit gar nicht gleichwertig mit *βασιλεῖς*, sondern ist als Lehnwort auch griechisch allgemein gebraucht, als *terminus technicus* des Titels der Barbarenkönige. Einige Beispiele genügen. Charaton, der Oberherrscher der Hunnen um 412 heisst bei Olympiodoros (frg. 18) *ὁ τῶν ἑλλήνων πρῶτος* und derselbe Olympiodoros spricht von den Stammeshäuptern dieses Volkes als *περὶ τῶν ἑλλήνων αὐτῶν*. Johannes Chrysostomos (ep. 14) nennt den König der Krimgoten *Ῥήξ*, u. s. w. Aus dem Zeremonienbuch des Konstantinos Porphyrogenetos ersieht man, dass diese Bezeichnung der Barbarenherrscher in der Sprache des byzantinischen Hofes noch lange verblieb.⁴² Kein Untertan des römischen Imperators und Augustus' konnte also diesen *rex* nennen, möchte er so wenig lateinisch wissen, wie nur möglich. Wohl aber ein Germane. Zuerst muss man sich vor Augen halten, dass

³⁴ R. Zahn, Amtl. Ber. aus d. kön. Kunstsammlungen 35, Sp. 92, Abb. 45. W. Dennison, A Gold Treasure of the Late Roman Period. (Univ. of Michigan Studies, human. ser., vol. XII, part 2, 1918.), Taf. 50.

³⁵ Zahn, Amtl. Ber. 38, 1916, 42 f. (Abb. 12), Dennison, a. a. O. Taf. 12, 13.

³⁶ Dennison, a. a. O., Taf. 1, 6, 7 und S. 110.

³⁷ Berliner Museen 49, 1928, 69.

³⁸ Mitt. d. Num. Ges. in Wien 1928, 59.

³⁹ So richtig, und nicht ROMANOR, wie in der ersten Publikation steht.

⁴⁰ Regling a. a. O. 69 f.

⁴¹ Mitt. d. Num. Ges. 1928, 59.

⁴² Const. Porph. *de caerim.* p. 679 und 689 Bonn. Freundlicher Hinweis von E. Stein.

der römische Titel ihrer Könige⁴³ von den Germanen selbst gebraucht wurde.⁴⁴ Wenn ein germanischer Fürst sich mit dem Titel *rex* begnügt, so bedeutet dies vor allem eine Anerkennung des Vorranges vom Kaiser der Römer.⁴⁵ Aber im gewöhnlichen Wortgebrauch dachte man natürlich nicht an diese Rechtstellung⁴⁶ gegenüber Rom und so musste in diesem Kreise *rex* auch allgemein als 'Herrscher' verstanden worden sein. So konnten hier die römischen Kaiser *reges Romanorum* genannt werden. Auch die Zutat *Romanorum*, von römischem Standpunkt eine unnütze und unmögliche Tautologie, ist erst aus dieser germanischen Betrachtungsweise verständlich. Besonders, wenn wir die Wiener Gemme eines westgotischen Königs mit der Umschrift *ALARICVS REX GOTHORVM* (Taf. IIb., 6, stark vergrößert)⁴⁷ dazu stellen. Die *reges* des eigenen Stammes auf der einen Seite, die *reges* der Römer auf der anderen: das ist gut germanisch gedacht und lateinisch gesagt. Diese Antithese der *Romania* und der *Gothia* (bezw. *Sarmatia*, *Alamannia*, *Francia*, *Saxonia* u. s. w.) ist übrigens ein vielfach hervorbrechender Gedanke des IV. Jh.-s,⁴⁸ geboren in den friedlichen und kriegerischen Auseinandersetzungen der romanischen und der deutschen Welt.

Lateinisch wurde sie ausgedrückt weil hier eben *römische* Medaillons imitiert wurden. Es war im germanischen Begriffsbilde vom gemünzten Gelde eben das *römische Geld* enthalten. Wie tief dies verankert war, ersieht man daraus, wie lang die Münzprägung der Germanen in der einfachen Nachahmung des Römergeldes stecken bleibt und als Odovaker endlich sein eigenes Bild auf die Münzen setzt, wird sein Name *lateinisch* (mit dem römischen Namen *Fl[avius]*) geschrieben, — ebenso, wie bei seinen ostgotischen Nachfolgern u. s. w. Dass andererseits die Ostgermanen sich lateinisch auszudrücken vermochten, ist mit Recht anzunehmen. Noch im dritten Jh. ist die griechische Wirkung auf sie durch die Pontusstädte und durch deren griechisch sprechendes Hinterland stark. Darum sind griechische Buchstaben die Grundlage der Runenschrift geworden; griechische Missionare bringen zuerst das Christentum zu ihnen, u. s. w. Jedoch nicht nur durch die Zerstörung der blühenden Emporien am Nordgestade des Schwarzen Meeres versiegt diese griechische Strömung, sondern zunächst, weil die Ostgermanen bei der Aufgabe des grossen Brückenkopfes von Dacien mit den Donauprovinzen in einen unmittelbaren Kontakt gelangen. Seit Konstantin d. Gr. wurde diese Verbindung mit dem lateinischen Westen immer organischer und tiefergehend. Nicht nur Moesien, sondern auch Pannonien hat hier seine Rolle gehabt⁴⁹. Was z. B. die religiöse Wirkung betrifft, so ist nicht nur das pannonische Arianertum gewesen, das seine schicksalschwere Wirkung auf die germanischen Nachbarn ausgeübt hat, sondern wir können noch die Angehörigen einer pannonischen Sekte, der Photinianer, unter den nach Frankreich ausgewanderten Westgoten um die Mitte des V. Jh.-s entdecken.⁵⁰ Und wenn die Vornehmen dieser Westgoten mit Sidonius Apollinaris über Feinheiten der lateinischen Literatur korrespondieren können, so ist die Voraussetzung dazu vor allem im IV. Jh., in der Ausstrahlung des lateinischen Wesens der Donauprovinzen zu suchen. Noch in dem Hof

⁴³ F. Dahn, Die Könige der Germanen I²1910, 85 ff. Ebendort II²239 f., 252 f. hat die Ausgestaltung des römischen Sprachgebrauches in der Benennung der germanischen Fürsten verfolgt. Vgl. Frahm, Histor. Vierteljahrsschrift 24, 1927—28, 173 ff.

⁴⁴ Und nicht nur von den Germanen. In der Khotani — Sprache heisst *rre* 'König' (Sten Konow, Ostasiat. Zeitschr. 8, 1919-20, 230); man müsste nachprüfen, ob dieser Ausdruck einheimisch ist, oder eine Entlehnung von den Römern.

⁴⁵ Darum heben dies für Odovakar Euagrius H. E. II 16 (p. 67, 3 Bidez—Parmentier) und für Theoderich Prokopius *bell. Got.* I 1, 26 (vgl. 14, 38) mit so viel Genugtuung hervor.

⁴⁶ Mommsen, Ges. Schriften VI 476 ff. handelt darüber glänzend.

⁴⁷ Nach E. Hohl, Propyläen—Weltgeschichte 2, 445. Zu beachten ist die S-förmige Schreibung des Buchstaben G, also wie in unserem Falle! Fr. Eichler—Wien hatte die Güte, die wichtigere Literatur dieser Gemme für mich zusammenzustellen. Diese ist: Millin, Dissertation sur un sceau d'Alaric (Magazin encyclopédique 1811, S. 265); Sacken, Jahrb. d. kunsth. Samml. II 33; E. Babelon, Hist. de la gravure sur gemmes en France 1902, 3; Delbrueck, Röm. Mitt. 28, 1913, 344 (Abb. 17) wo die Deutung auf Alarich II (485—507) vertreten ist.

⁴⁸ Zuletzt schrieb R. Egger, Byzantion 5, 29 ff. darüber.

⁴⁹ Die Letzte Darstellung dieser Verhältnisse: C. Patsch, Beiträge z. Völkerkunde von Südosteuropa III 1 (Akad. Wien, phil.-hist. Kl., Sitz.-Ber., 208. Bd., 2. Abb., 1928), 19 ff.

⁵⁰ Sidon. Apoll. *ep.* VI 12, 2 (zum Lyoner Bischof Patiens): „Cumque multa in statu fidei tuis dispositionibus augeantur, solum haereticorum numerum minui, teque quodam venatu apostolico feras Fotinianorum mentes spiritualium praedicationum cassibus implicare, atque a tuo barbaros iam sequaces (also die Photinianer sind 'Barbaren', sicherlich Goten), quotiens convincuntur verbo, non exire vestigio, donec eos a profundo gurgile erroris felicissimus animarum piscator extraxeris.

von Attila ist neben dem hunnischen und gotischen die dritte Umgangssprache eben die Lateinische: das zeigt vielleicht am klarsten, wie tief sie sich unter den Germanen einbürgerte.

Der Betrieb, der diese drei Goldmedaillons herstellte, muss mit grosser Wahrscheinlichkeit nicht im russisch-polnischen Grenzgebiet, woher das Berliner Stück herkommen soll, gesucht werden, sondern um Szilágysomlyó. Die drei besprochenen Stücke wiegen 412.72, 242.49, 219.49 Gr. und so zeigen schon diese Gewichtsangaben allein, dass man nicht sehr viel Exemplare herstellen konnte, da man nicht über unbeschränkte Goldmengen verfügte. Wenn von dieser geringen Anzahl zwei am gleichen Platz auftauchen, kann man mit Recht die Nähe des Herstellungsortes annehmen.

*

Nicht allein die Medaillons haben die Germanen den Römern nachgeahmt: sondern auch die Gewohnheit, solche Goldmünzen in prunkvolle Rahmen gefasst zu tragen. Diese Fassungen erfahren bei ihnen im IV. und V. Jh. eine reiche Entfaltung. Die römischen Vorbilder wurden hier nicht nur nachgemacht, sondern durch Leistungen im eigenen Geschmacke verdrängt. Wir versuchen mit einigen Beispielen vor Augen zu führen,⁵¹ wie die verschiedenen Kulturströmungen der Epoche sich auf diesen Goldschmiedarbeiten offenbaren.

1. Die Kerbschnittmotive der Rahmen geben uns die Möglichkeit, eine Streitfrage der Kunstforschung etwas zu klären. In der selben Zeit nämlich, in die unsere Medaillons gehören, verfertigen die weströmischen staatlichen Fabriken Bronzebeschläge für militärische Gürtel, die mit solchen Kerbschnittmotiven verziert sind;⁵² (vgl. Taf. III c., 2—6) durch die germanische Kunstindustrie übernommen, fanden diese Muster eine grosse Verbreitung. Alois Riegl, der diese Beschläge für die Kunstgeschichte entdeckt hat, hat in dem Keilschnitt-Ornament ein Kunstmittel sehen wollen, „dessen sich die vorgeschrittenere römische Kaiserzeit bedient hat, um ihrem auf koloristische Effekte abzielenden Kunstwollen Ausdruck zu verschaffen.“⁵³ Doch musste er selbst zugeben, dass die Art und Weise dieser Dekoration gänzlich unantik ist.⁵⁴ Auch B. Salin hat provinzialrömische Vorbilder für die germanischen Keilschnittornamente angenommen.⁵⁵ Das andere Extrem vertritt J. Strzygowski: „Diese auf die Wirkung von Farbe und Metallglanz berechnete Werkart ist so ausgesprochen asiatisch, dass nur der, der die asiatische Kunst nicht kennt, sie aus einem der Ausbreitungsgebiete, es sei nun dem griechischen oder römischen herleiten kann“; er denkt dabei an Vermittlung sibirischer Einflüsse durch Nordgermanen.⁵⁶ E. Beninger⁵⁷ wieder führt das Dekor der Keilschnittbronzen auf die Wirkung einer pontisch-germanischen Kulturwelle im weströmischen Kreise zurück, wo das klassische Element durch die griechische Tradition, die im Pontusgebiet noch rege gewesen sei, vermittelt wurde. F. Adama van Scheltema⁵⁸ betont wieder, dass in der ornamentalen Kunst des nordgermanischen Altertums der Kerbschnitt gerade so gut seine stilgeschichtliche Rolle spielt, wie im klassischen Altertum. Im V. Jh. setzt die Blüte des Keilschnittes mit dem Aufblühen der germanischen Kunst ein; schon für die spätrömischen Keilschnittschnallen des IV. Jh.-s muss die Einwirkung des germanischen Geschmacks als wahrscheinlich gelten.⁵⁹

Diese wenigen Zitate aus einer viel reicheren Literatur illustrieren schon zur Genüge, wie weit die Meinungen auseinandergehen. Statt allgemeiner Eindrücke erlauben nun die Einrahmungen der Goldmünzen in die Genetik dieser Geschmacksrichtung Einblick zu ge-

⁵¹ Über die technischen Einzelheiten der Fassungen bei den Fundstücken von Szilágysomlyó s. Fetsch, a. a. O. 45 ff.

⁵² Eine treffliche Übersicht des ganzen Materials bietet jetzt E. Behrens, Schumacher-Festschrift 1930, 285 ff.

⁵³ A. Riegl, Spätrömische Kunstindustrie [1901], Neuausgabe (1927), 291 f.

⁵⁴ Ebdort, 293.

⁵⁵ B. Salin, Die altgermanische Tierornamentik 1904, 163 f., 170 f., 214 f.

⁵⁶ Der Norden in der bildenden Kunst Westeuropas. Heidnische und Christliche um das Jahr 1000, Wien 1926, S. 17 f., 2).

⁵⁷ E. Beninger, Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa (Mannus-Bibliothek Nr. 51, 1931) 3 f., vgl. 7.

⁵⁸ F. Adama van Scheltema, Die altnordische Kunst 1923, 155 f., 163 ff.

⁵⁹ Erwähnenswert noch ebendort 165: „Vielleicht dürfen wir das gleichzeitige Erscheinen dieses abstrakt-geometrischen, kristallinen und des an das römische Ranken- und Flechtband anknüpfenden Kerbschnittmusters an denselben Metallarbeiten (d. h. auf südgerm. Silberblechfibeln) geradezu als ein Bild der germanisch-spätrömischen Stil Mischung betrachten.“

winnen. Im II. Jh. n. Chr. beherrscht die Verzierungen dieser Rahmen, wie auch die Fassungen der Edelsteine das durchbrochene Ornament.⁶⁰ Die Wurzel dieser Kunstgattung ist von R. Zahn⁶¹ in Europa gefunden worden, „in einer langen Tradition von der altitalischen Kunst durch die hallstattzeitliche und keltische bis in das provinzielle römische Handwerk Galliens, Germaniens und der Donauländer.“ Auf Rahmen mit rein durchbrochenem Ornament, wie Taf. III a 1 (Paris, Cab. d. Méd.), tritt etwa um 200⁶² ganz leise und bescheiden eine Zählung im Schrägschnitt am Innenrande der Fassung auf, vgl. Taf. III a 1, 2 und 3. Dann werden aber bald die durchbrochenen Muster selbst *im Sinne des Keilschnitts* gestaltet; von dieser häufig auftretenden⁶³ Stufe geben Taf. III a 3, 4, 6 und ebendort 5, 7 Beispiele. Gleichzeitig erscheinen jedoch schon Kunstwerke, wie das Goldblech-Medaillon des Tetricus⁶⁴, umrahmt in reiner Keilschnittmanier. Damit ist die Entwicklung, deren Ergebnis im IV. Jh. wenig verändert wird, abgeschlossen. Einen interessanten Versuch, um ein klassisches Rankenmotiv der Kerbschnitttechnik anzupassen, bietet der Rahmen des grossen Constantius-Medaillons des Szilágyosmlyóer Fundes (Gnecchi I. Taf. 12). Die germanische Applikation eines schon im III. Jh. häufigen Musters stellt z. B. ein anderes Constantius von hierselbst, Taf. III b 5 dar.

Die Träger des neuen Geschmackes, der sich vor allem in der Kunstindustrie der Westprovinzen offenbarte, müssen natürlich in dem selben Kreise gesucht werden. Und zwar wird der Wandel vom Durchbruch zum Keilschnitt mit dem Gang der historischen Entwicklung zusammenhängen. Die kernhafte Bevölkerung der Grenzprovinzen, die damals eine entscheidende Rolle im Staatsleben gespielt hat, besass zwar nicht die Bildung, um der grossen Kunst Richtung zu geben, wohl aber einen eigenen Geschmack für die Dekoration. Dass es sich hier um Entlehnungen der Motive der Holzschnitzerei handelt, wie es seit Lindenschmit immer behauptet wurde, ist trotz der Einwände von Riegl und Adama van Scheltema sicher. Am besten kann man dies auf den Steindenkmälern der Westprovinzen beobachten, wo sie seit dem II. Jh. ebenfalls auftauchen. Schon Riegl ist auf einen, auf diese Weise verzierten Stein von England aufmerksam geworden,⁶⁵ wozu noch manche andere Beispiele von daselbst aufgezählt werden könnten. F. Drexel⁶⁶ meint sogar, dass auch die Kerbschnittverzierungen in Stein, die namentlich an Altären des obergermanisch-raetischen Limes auf der Strecke von Obernburg bis Neckarburken gefunden worden sind, durch die nach Germanien verpflanzten Brittonen eingeführt wurden. Ein Beispiel dieser Steine bietet Taf. III c 10,⁶⁷ auch in Pannonien kommen ganz entsprechend verzierte Altäre vor, so CIL III 3646 aus Dunabogdány im Ung. Nationalmuseum. In solchen Fällen handelt es sich aber sicher nicht immer um eine Motivübertragung, sondern um eine unmittelbare Wirkung der Holzschnitzerei. So ist z. B. der bekannte Viktoria-Altar von Köln⁶⁸ eine echte, in Stein übertragene Zimmermannarbeit; den schönen und mit sicherer Hand ausgeführten Kerbschnittmustern am Gesims und an den Rändern der Bildfelder stehen auf ihm unbeholfene figürliche Reliefs gegenüber, ganz flächenhaft, allein durch Vertiefung des umgebenden Bildfeldes gewonnen. Am wichtigsten sind jedoch die skulptierten Steine, bei denen mit einer direkten Nachahmung der Holzarchitektur gerechnet werden kann. So das Bild eines Tores auf der Bekrönung des Altars von Birrens (Schottland) Taf. III c 7⁶⁹.

⁶⁰ R. Zahn, Amtl. Berichte a. d. kgl. Kunstsaml. 38, 1916, 15 ff. Eine Arbeit von L. Nagy über das pannonische Material wird bei der Röm.-Germ.-Komm. d. D. Archaeol. Institutes in dem Bande „Forschungen und Funde aus der Römerzeit von Ungarn“ gedruckt.

⁶¹ Ebdort 36 f.

⁶² Vgl. die Fassungen der Aurei von Caracalla bei Gnecchi, I medaglioni, Taf. I, 3 und 6.

⁶³ Z. B. Marshall, Catalogue of the Jewellery . . . in the . . . British Mus., 1911, Taf. 55, 2665, 2674. Zahn, a. a. O. 21, Abb. 7. Gnecchi, a. a. O. Taf. 2, 9. Hirsch, Auct.-Kat. 29, 1875. Cahn, Auct.-Kat. 66, 689 (Taf. 20). Num. Közl. 25, 1926, 78. Mercklin, Arch. Anz. 1928. 420, Abb. 134. u. s. w., u. s. w., Freilich war diese Mode auch im Osten des Reiches verbreitet; vgl. die Medaillons eines ägyptischen Fundes bei R. Zahn, Sammlung Baurat Schiller, S. 15 und 56, Tafel 61.

⁶⁴ Froehner, Les médaillons de l'empire romain 1878, 231 (Abb.). Schon durch Riegl herangezogen.

⁶⁵ A. a. O. 305.

⁶⁶ F. Drexel, Germania 6, 1922, 35 f. Den Hinweis verdanke ich meinem l. Freunde L. Nagy.

⁶⁷ Die Abb. ist aus Haug-Sixt, Die röm. Inschriften und Bildwerke Württembergs², Die Vorlage der Abb. verdanken wir der Hilfsbereitschaft von Prof. Goessler-Stuttgart.

⁶⁸ Abgebildet z. B. bei Lehner, Das Provinzialmuseum in Bonn, Heft 2, 1917, Taf. 5, 4–5. Germ. Rom.² IV., Taf. 16, 5 und sonst. Gute Photographien erhielten wir von Direktor Fr. Oelmann-Bonn, dem wir auch diesmal bestens danken.

⁶⁹ Abgebildet in der Proc. Soc. Antiq. Scotland 30, 1895–1896, 131 und 174; ebendort 63, 1928–1929, 428, fig. 24. Für eine neue Originalaufnahme bin ich Sir George Mac'Donald sehr verpflichtet.

Die Schnitzereien des Zaunes beiderseits der Torsäulen und der in Keilschnittmanier eingemeisselte Zickzackstreifen über den Türflügeln sprechen deutlich genug. Auch die Torbögen des Amphorenständers von Jagsthausen⁷⁰ Taf. III c 8—9 mit typischen Keilschnittmustern müssen auf diese Weise erklärt werden.

Auch sonst tritt die Mode der Verzierung in Keilschnittmanier in Erscheinung, so z. B. auf dem Bruchstück einer Stuckverkleidung aus Brigetio, auf das L. Nagy⁷¹ die Aufmerksamkeit gelenkt hat. Die raumfüllenden Rankenornamente der Keilschnittbronzen treffen wir schon auf emaillierten Bronzegefässen der keltischen Provinzialkunst an, so z. B. auf Fundstücken aus Pyrmont, La Plante, u. s. w.⁷² Bodenständige Kunstströmungen des europäischen Westens sind es also, die vormalig unter der Hülle der uniformen Reichskunst wenig hervortretend, durch den Zusammenbruch der plastischen Kunstauffassung der Antike im IV. Jh. zu einer grösseren Rolle gelangen und um 400⁷³ durch die Zentralverwaltung der staatlichen *fabricae* auf die militärischen Gürtelbeschläge übertragen, die letzte nennenswerte Leistung des weströmischen Kunstgewerbes (Behrens) darstellen.

Nicht weniger sicher ist aber, dass diese spätrömische Dekoration auch dem Geschmack des im Reiche so mächtig gewordenen germanischen Elementes entgegenkam. Adama van Scheltema⁷⁴ betonte mit Recht, dass manche Kerbschnittmotive, wie die gegenständigen, ausgestochenen Dreiecke mit ausgespartem Zickzackband im nordgermanischen Kreise seit der späten Bronzezeit immer wieder angewendet werden, u. a. auf Knochengeschützen. Dieses Muster war auch in Südrussland heimisch: vereint mit einem Vogelkopf im skythischen Stile zeigt es die Beinschnitzerei aus Schumeiko (Gouv. Poltava). Taf. III b 1⁷⁵ und wieder die selben beiden Elemente zusammen weist die germanische Silberschnalle Taf. III b 2 aus dem uns schon vertrauten Funde von Kalisch auf. Die Eroberung der Westprovinzen durch die Germanen brachte eben eine neue Blüte des Holzbaues und des Kerbschnittes mit sich: *et sculpturata lusit in arte faber*, wie Venantius Fortunatus die rheinischen Holzhäuser des VI. Jh.-s preist.⁷⁶ Und aus den hochbedeutenden Überresten der altchristlichen Kirche in Breza publizierten G. Čremošnik und D. Sergejevski Steinsäulen,⁷⁷ deren Schäfte wie Holz gedrechselt sind und wo die merkwürdigen Kapitelle zweifellos Holzwerk nachahmen. Dieser Holzstil bekundet m. E. einen Aufschwung des ostgotisch—gepidisch-langobardischen Kreises im VI. Jh., der durch die avarische Eroberung zu Grunde gerichtet wurde.

Bei der Vermischung von germanischen und römischen Zierelementen ist es angebracht ein ständiges Motiv der Rahmen der Goldmünzen etwas zu verfolgen, da es den Anteil Roms gut veranschaulicht. Schon Riegl ist es aufgefallen,⁷⁸ dass das Eierstabmotiv — worum es sich handelt — für diese Technik ursprünglich ungeeignet, dem Keilschnitt erst dadurch fälschlich gemacht wurde, indem man die erhabenen Schuppen des Kymations in die konkave Form umgesetzt hatte. Diese negative Form des Kymations ist schon z. B. auf Stuckreliefs des unterirdischen Kultraums an der Porta Maggiore in Rom vorhanden; doch findet sie erst in der mittleren Kaiserzeit im Bereich der Kerbschnittverzierung eine allgemeine Verbreitung und erscheint hier oft auch in durchbrochener Form. So auf einer Edelsteinfassung der Sammlung Schiller, die R. Zahn in das II. Jh. versetzt⁷⁹ und sonst. Ein schönes Beispiel

⁷⁰ P. Goessler, Fundberichte aus Schwaben 13, 1905, 21, Abb. 2. und Haug-Sixt², a. a. O. 609.

⁷¹ L. Nagy, Arch. Ért. 1927, 118, Abb. 41.

⁷² Altert. uns. heidn. Vorzeit III. Taf. 3 und Arch. Ért. 1884, 136. Fr. Cumont, Comment la Belgique fut romanisée 1914¹, 81 (dasselbst Analogien aus England) u. s. w.

⁷³ Sehr instruktiv ist die Fundkarte von Behrens a. a. O. 286. Wenn es nicht durch den Mangel von systematischen Grabungen verursacht wurde, dass das Zubehör dieser Garnituren an dem moesischen Limes bisher fehlt, dann haben wir in den Keilschnittbronzen Erzeugnisse der Zeit nach der Zweiteilung von Illyricum vor uns, weil Pannonien eine ganze Anzahl solcher Funde aufweist. Andererseits bedeuten eben diese pannonischen Funde, (wie auch die durch Behrens in die Zeit vor 410 verwiesene britannischen Stücke) dass es hier nur die knapp nach 389 folgende Zeitspanne in Betracht kommt. — Vgl. auch J. Werner, Jahreshefte d. österr. arch. Inst. 26, 1930, 59.

⁷⁴ A. a. O. 164 f.

⁷⁵ Rostovtzeff, Animal style in South Russia and China 1929, Taf. VII 3. Vgl. Rostovtzeff, Skythien und der Bosporus 1, 1931, 424, 448 f. und 466 A. 2 über die Zeitstellung dieser Beinfunde.

⁷⁶ Vgl. dazu Strzygowski, a. a. O. 103

⁷⁷ Novitates Musaei Sarajevoensis No. 9, 1930, Taf. 1—2. Vergl. noch die eng verwandten Werkstücke aus Dabravina, bei Radimsky, Wiss. Mitt. aus Bosnien—Herzegovina 2, 73 ff., bes. Fig. 21—23., 27.

⁷⁸ A. a. O. 296 f.

⁷⁹ R. Zahn, Slg. Baurat Schiller (Auktionskat. Lepke, 1929) Taf. 52, Nr. 78. Vgl. hiér Taf. 3a, 7.

aus dem III. Jh. bietet der Rahmen des Aureus von Postumus Taf. IIIa 5,⁸⁰ eines aus dem IV. Jh. das grosse Medaillon des Constantius Caesar,⁸¹ eines aus dem Anfang des V. das Medaillon von Honorius aus dem Schatzfunde von Velp Taf. III a 8 (nach Gneecchi). Oft begegnen wir diesem konkaven Kymation-Muster auf den Keilschnittbronzen, s. Taf. III c 3, 5, 6.^{81a} Es ist bedeutsam, dass in die germanische Kunstindustrie nicht die primäre Form dieses Motivs übergeht, sondern eben diese ins negative umgesetzte weströmische Abart. So auf einem silbernen Gürtelbeschlagstück aus dem berühmten Wandalenfund in Sackrau,⁸² auf westeuropäischen runden Blechfibeln,⁸³ auf der Fussplatte einer schwedischen Prachtfibel⁸⁴ und sonst. Auch die grosse Löwenfibel von Szilágysomlyó (s. den Ausschnitt Taf. III a 9) und die grossen Rundfibeln desselben Schatzes⁸⁵ sind durch ein solches hohles Kymation eingesäumt. Alte pontisch-skythische Tierdekoration trifft hier mit dem römischen Einfluss des Donaulandes zusammen.

2. *Die Fassungen der Medaillons* Taf. I und III 2, die mit gestanzten Köpfen oder Buckeln aus Goldblech und in Filigran- und Granulationstechnik verziert sind, stammen wieder aus einem ganz anderen Kreise. Was zuerst den Rahmen des Gratianusmedaillons (Taf. III 2) anbelangt, so könnte man vermuten, dass römische Vorbilder⁸⁶ darauf eine gewisse Wirkung ausgeübt haben, aber die Ausführung ist völlig unrömisch. Die scharfe horizontale Trennungslinie über den Augen der Köpfe und deren übertreibende Betonung bzw. Wiederholung durch weitere Parallellinien hat mit einer Naturnachahmung primitiver Darstellungen nichts zu tun, sie läuft ihr sogar zuwider. Wir haben hier vielmehr mit einer motivengeschichtlichen Gebundenheit zu tun. Die kleine Rundkappe der En-face-Köpfe auf altgriechischen Schmucksachen in der selben Technik erklärt diese horizontale Trennung auf der Stirn. Sie wurde mit dem Motiv des Kopfes in Vorderansicht durch italische Vermittlung in die illyrische und keltische Kunst übertragen, wie es unten noch näher dargelegt wird. Die sehr starke Wirkung der La-Tène-Kultur auf die kaiserzeitlichen Fibeln, Keramik, u. s. w. der Ostgermanen erweist die Möglichkeit eines Zusammenhanges dieser Medaillonrahmen mit so alten Kunstformen. Wie zäh sich eben diese Maskenform durch mehr als ein Jahrtausend erhalten konnte, zeigt z. B. ein Steinrelief des Britischen Museums aus Schottland aus dem IX—X. Jh. n. Chr.;⁸⁷ Georg Müller⁸⁸ betonte übrigens schon vor mir den keltischen Charakter einer anderen Abart der um 400 in der germanischen Kunstindustrie angewendeten Maskenverzierung. Dieses Motiv drang durch germanische Vermittlung bis ins Wolgagebiet vor: Abb. 5 zeigt ein gestanztes Silberblech aus dem 18. Jh. Kurgan der Brandgräber von Pokrowsk,⁸⁹ wo die Kopfform und die Trennungslinie der Stirne unserer Köpfe zurückkehren; ferner entsprechen die 2—2 Kreise zwischen den Gesichtern genau den Spiralen des

⁸⁰ Marshall, Catal. of the Jewellery Nr. 2871.

⁸¹ Gneecchi a. a. O. I., Taf. 12 (Fundort Szilágysomlyó).

^{81a} Die Klischees stammen aus der Neuauflage des Riegel'schen Buches und wir verdanken sie der Direktion des Österr. Arch. Institutes durch die gütige Vermittlung von Prof. R. Egger.

⁸² Grempler, Der zweite und dritte Fund von Sackrau 1888, Taf. VI 8. (Vgl. den Beschlag aus Szalacska, abgeb. z. B. Arch. Ért. 1910, 245, Abb. 7 oder Petersen, Jhb. f. praeh. u. ethnogr. Kunst 1930, Taf. 3, Abb. 9, u. sonst.)

⁸³ B. Brown, The Arts in Early England 4, Taf. 58, 5 und 149, 2.

⁸⁴ Salin, Die altgerm. Tierornamentik, Fig. 118 (Gotland).

⁸⁵ Fettich, a. a. O., Taf. 5 Die Löwenfibel: ebendort, Taf. 2.

⁸⁶ Vgl. Engelhardt, Denmark in the Early Iron Age 1866, Taf. 6 Taf. 7. Taf. 11. (Funde von Thorsbjerg und Nydam) Antiquaries Journal 5, 1925, 282 (getriebene röm. Fibel aus Gloucestershire mit Köpfen in Vorderansicht) u. s. w.

⁸⁷ Guide to the Anglo-Saxon Antiquities in the British Museum, 1923, 127 f. Es handelt sich hier um die Beharrung einer religiös-ahergläubischen Symbols. Dass es sich in dem hier behandelten Falle um eine illyrisch-pannonische Vermittlung zu den Germanen handelt, wird m. E. durch die technischen Begleiterscheinungen gesichert. Eine horizontale Trennungslinie der Stirne auf den Maskendarstellungen des La-Tène-Stiles ist an sich viel allgemeiner; vgl. die Henkelattache des Eimers von Aylesford (Archaeologia 52, 1890, 363 [Evans] und S. Reinach, Antiqu. nationales, Bronzes figurés etc. S. 6.), die Büsten am Kessel von Gundestrup (abgeb. z. B. bei S. Reinach, Rep. des reliefs I 148 f.), das Kettengehängen von Jezerine, Grab 264 (Wiss. Mitt. a. Bosnien-Herz. III 1895, 122, Fig. 302 [schlechte Zeichnung]) u. a. m. Den Übergang zu den Germanen veranschaulicht die Schnalle von Criel (S. Reinach, Ant. nat., bronzes figurés S. 10 [Hinweis von Prof. Zahn]) und ihr Gegenstück aus Jardin—Dieu de Cugny (Pilloy, Études sur d'anciens lieux de sép. dans l'Aisne I, S. 72).

⁸⁸ In einem, für das Jahrb. f. prähist. u. ethnogr. Kunst bestimmten Aufsatz. Vgl. auch B. Posta, Arch. Studien 57 ff.

⁸⁹ T. Minajeva, Pogrebenija s socheniem blis gor. Pokrovska. Saratov 1927, Taf. 2.

Rahmens am Gratianus-Medaillon. Diese beiden Kreise, ebenso paarweise am oberen und unteren Rand des Schmuckstreifens angebracht, sind auch am Rahmen des Jovianus-Medaillons von Boroczyce (Taf. I.) da zwischen den birnenförmigen Buckeln, die den Gesichtsmasken der vorerwähnten zwei Stücke entsprechen, während die kleinen mit Granulation verzierten Rundschilde zwischen ihnen ganz dem Mittelstück des Halsschmuckes von Szilágyosomlyó Taf. III c 1 gleichkommen. Wie eben bemerkt, vertreten die birnenförmigen Buckel des Rahmens von Boroczyce die Gesichtsmasken verwandter Goldblecharbeiten. Dadurch wird es sicher, dass der Archäotypus dieses Rahmens eine illyrische oder keltische Goldarbeit, ähnlich den Schmuckstücken von Szárazd (Abb. 1) war. Auch auf diesen Letzteren wechseln Köpfe in Vorderansicht mit runden Schildchen und schon da sind die Kreispaaire aus Golddraht und mit Goldkugelchen-Verzierung zwischen diesen vorhanden, wie auch die äussere Umfassung der Komposition durch einen starken gekerbten Draht.

In wie weitem Bereich dieses Wiedererstarken illyrisch-keltischer Formprägung damals sich geltend machen konnte, illustriert genug ihre Gegenwart an der Wolga, in Ungarn, Polen und seine Ausstrahlung nach Skandinavien, die uns unten noch beschäftigen wird. Dabei überall die nämlichen technischen Einzelheiten. Die Menschenköpfe des Gratianus-Medaillons sind aus dünnem Goldblech gepresst und auf der Unterlage festgelötet;⁹⁰ sie sind mit geperltem Draht eingesäumt. Fettich bemerkt, dass die Köpfe der kleinen Löwenfiguren der Rundfibel von Szilágyosomlyó ebenso hergestellt sind, aber auch die kleinen Tierfiguren aus gepresstem Blech auf der Scheibe von Thorsbjerg z. B.⁹¹ Auch in dem Funde von Brangstrup (Insel Fünen, Dänem.) finden wir merkwürdige Übereinstimmungen,⁹² u. s. w. Dabei sind die Spiralrollen aus dünnem Golddraht und die Verzierung mit Goldkugelchen damals so allgemein, dass die Aufführung von Beispielen sich erübrigt; diese verdanken aber ihre neue Blüte nicht zuerst dem damaligen Durchbruch des illyrisch-keltischen Geschmacks, sondern ihrer Anwendung in der pontischen Goldschmiedekunst, deren fundamentale Bedeutung uns seit Rostovtzeffs Untersuchungen klar geworden ist.⁹³

Es lohnt sich, die Vorgeschichte unseres Maskenmotivs noch etwas näher ins Auge zu fassen. Es reicht bis zu einem frühgriechischen Typus zurück, den hier Abb. 2 vertritt (Fundort Delos.) Da sitzt immer eine kleine Kappe auf dem Kopf, deren Saum mit einer Reihe von Goldkugelchen besonders betont wurde. Daraus entsteht die horizontale Trennungslinie an der Stirn, deren Vererbung wir schon oben andeuteten. Dieser griechische Typus bürgert sich auch bei den Etruskern ein.⁹⁴ Dass die Gesichter an den Goldschmucksachen von Szárazd (Kom. Tolna in Ungarn, Abb. 1) und die unweit davon gehobenen stilverwandten gestanzten Silberbleche von Regöly (Abb. 3—4) von etruskischen Vorbildern abhängen, hat schon K. Hadaczek⁹⁵ festgelegt. Nur irrte er sich stark, wenn er in ihnen *gleichzeitige* barbarische Nachahmungen etruskischer Kunstwerke des VII. Jh. v. Chr. sah. Es handelt sich hier nämlich um eine Beharrung etruskischer Kunstformen im illyrischen Kreise, wo diese Retardation eine ganz allgemeine Erscheinung ist.^{95a} Die illyrische Provenienz verraten vor allem die menschenförmigen Amulette Abb. 7—8 von Regöly aus Silberblech. Das genaue Gegenstück zu ihnen bietet ein ganz entsprechendes kleines Idol aus dem Gräberfeld von Jezerine in Bosnien, Abb. 9;⁹⁶ da ist noch das Gesicht deutlicher angegeben. Ein weiteres Exemplar bietet jetzt der wichtige neue Fund von Gospić im Kroatischen Nationalmuseum zu Zagreb den ich durch das Zuvorkommen von Prof. Hoffiller besichtigen durfte. Laut der

⁹⁰ Fettich, a. a. O. 50 (Nr. 14.)

⁹¹ A. a. O. und Acta archaeol. 1, 1930, 248 f. Wichtig noch die Gürtelzunge von Chateauroux, abgeb. bei M. Rosenberg, Gesch. d. Goldschmiedekunst, Abt. Granulation Fig. 186.

⁹² In den Acta archaeologica will ich demnächst über diesen Fund einige Beobachtungen mitteilen; vgl. einstweilen Aarbøger 1866 S. 327 ff., Taf. 4.

⁹³ M. Rosenberg, Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischer Grundlage, Abt. Granulation (1918) 67, Abb. 111. Vgl. auch Hadaczek, Arch. Ért. 1907, 170, Anm. 1 und 2.

⁹⁴ Ebendort Fig. 121. — Auf dem Anhänger von Jezerine haben die Gesichtsmasken ebenfalls diese Trennungslinie, die auf der Zeichnung in denn Wiss. Mitt. aus Bosnien-Herzegovina 3, 1895, 122, Fig. 305 nicht angegeben ist. Die Wichtigkeit dieses illyrischen Fundortes ergibt sich gleich unten.

⁹⁵ Arch. Ért. 1907, 166—171.

^{95a} Dies hat schon P. Reinecke in seiner grundlegenden Arbeit, Zur Kenntnis der La-Tène-Denkmal der Zone nordwärts der Alpen (S.-A. aus der Festschr. d. Röm.-Germ. — Zentralmuseums zu Mainz 1902, S. 53—109), 18 f. und 37, erkannt.

⁹⁶ Nach der Publikation von Radimsky, Wiss. Mitt. aus Bosnien-Herzegovina 3, 1895, 150, Fig. 437

gütigen Mitteilung von Dr. Klemenc, der die Publikation vorbereitet, endet der mitgeführte Münzschatz knapp vor dem Ausbruch des grossen pannonischen Aufstandes (6. n. Chr.) Diese Datierung wird auch durch eine Fibel⁹⁷ des Grabes 278 von Jezerine bestätigt, das einerseits deutliche Merkmale des Nachlebens viel früherer Formen enthält, andererseits mit dem neuen Fund des Zagreber Museums engstens zusammengeht. Überhaupt bilden die beiden letzterwähnten Funde, dann solche aus Ribić bei Bihać (Grab. 56.), wie das Inventar des Grabes 4. von Nona (Mus. Zara) — um nur wenige charakteristische Beispiele hervorzuheben — mit den Schmucksachen von Szárazd und Regöly eine scharf umgrenzte illyrisch-pannonische Sondergruppe. Ausser den Amulett-Idolen⁹⁸ und den geflochtenen Silberketten,⁹⁹ wie Abb. 6¹⁰⁰ (Regöly) wiederfinden wir in dieser Fundgruppe auch die nähnlichen Perlen aus Silber, wie das goldene Exemplar von Regöly Abb. 10¹⁰¹ und die konischen Anhänger Abb. 11—12 von Szárazd.¹⁰²

Die Tradition der gestanzten, in Filigran und Granulationstechnik ausgeführten Goldschmiedearbeiten, die die Illyrier von Italien her vererbt haben, stirbt aber auch um den Anfang unserer Zeitrechnung nicht aus. Das Geflecht in Gold — bzw. Silberdraht und die Filigranmotive, die auf spezifisch pannonisch-norischen Fibelformen¹⁰³ der frühen Kaiserzeit vorkommen, bilden ihre Fortsetzung.¹⁰⁴ Und in einem Kindersarkophag, gefunden 1862 beim Opernhaus in Wien,¹⁰⁵ war der halbmondförmige Anhänger Abb. 18, enthalten, durch Mün-

⁹⁷ Ebendort Fig. 332.

⁹⁸ Ein solches aus Siscia befindet sich im Zagreb. Nat.-Mus.; vgl. die von Prozor bei Ottočac (S. Ljubić, Popis ark. odjela nar. zem. Muz. 1889, Tab. 22, 132—138; V. Hofiller, Vjesnik, hrv. arh. dr., n. s. 8, 1905, 195, Fig. 25, 9—10), dann von Ribić, Grab 56 (Wiss. Mitt. 7, 1900, 11, Fig. 11.) und ein Anhänger im Mus. Zara aus Silberblech (Inv. Nr. 1077), der in dem neuen Gospićer Funde sich wiederholt.

⁹⁹ Jezerine: a. a. O. Fig. 336—340, Fig. 372; auch im neuen Lika-Fund und noch öfters im süd-pannonisch-dalmatischen Gebiet kommen diese vor.

¹⁰⁰ Die Druckstöcke zu Regöly und Szárazd (nach Arch. Ért. 1907, 168—169) verdanke ich dem Zuvorkommen von L. v. Márton, Direktor der Archaeol. Abt. des Ung. Nationalmuseums.

¹⁰¹ Jezerine: a. a. O. 181, Fig. 590; Ribić: a. a. O., Fig. 10 (Grab. 56); auch im neuen Lika-Fund vertreten.

¹⁰² Jezerine: a. a. O. Fig. 159 bis (Bronze).

¹⁰³ Das schönste Beispiel bietet die Fibel von Pátka (Kom. Fehér): beste Abb. bei Fettich, Der zweite Schatz von Szilágysomlyó, 62, Fig. 6. Über die hallstattisch-illyrische Herkunft dieser Fibel s. A. Barb, Korr.-Bl. d. Gesamtver. 1930, 257, A. 1 (vgl. 259); über ihre durchbrochenen Muster handelt L. Nagy in einem, für den Sammelband „Forschungen u. Funde a. d. Römerzeit von Pannonien“ vorbereitetem, bald erscheinendem Aufsatz.

¹⁰⁴ Mit den Sarmaten, wie Fettich a. a. O. meinte, haben diese Sachen nichts zu tun. — Ausser diesen alten illyrischen Vorlagen reproduzierte man freilich in dem kaiserzeitlichen Pannonien auch Filigranarbeiten von Italien der eigenen Epoche. So z. B. die zerdrückte Goldhülse von Petrianec (Wien, Kunsthist. Mus.) mit Weintraubenmotiv.

¹⁰⁵ Fr. Kenner, Beitr. z. einer Chronik der archaeologischen Funde in der österr. Monarchie 8, 1864, 13; ders., Gesch. d. Stadt Wien, hrsg. vom Altertums-Verein zu Wien 1897, 117; Sacken, Mitt. d. k. k. Zentralkommission 8, 1863, 18 Es sind auch die konischen Anhänger Abb. 14, 16, 17 aus diesem Funde zu erwähnen, da sie auch in derselben Technik ausgeführt sind. Mit den ähnlichen Stücken von Szárazd, Abb. 11—12 sind sie nicht unmittelbar verwandt, da der Typus der Herakleskeule mit Astnarben, den sie nachahmen, war im ganzen Römerreich verbreitet. (Einige Beispiele: Abb. 15 aus Reussmarkt [Kenner, a. a. O. 6, 1860, 174]; Abb. 13 aus Orsova [ebdort 181]; Hadaczek, Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker 52, fig. 98 und ebdort Anm. 6 [Mus. Athen und Südrussland]; Minns, Scythians and Greeks fig. 290. Nr. 21 und 24 [Südrussland]; Marshall, Catal. of the Jewellery Taf. 52, Nr. 2417 (cf. 2412); De Ridder, Catal. sommaire des bijoux ant., Mus. Nat. du Louvre 1924, Nr. 796 [Kertsch]; im Wallraf-Richartz-Museum zu Köln vertreten die Inv. Nr. 1165, 1354 und zwei St. in den Neuerwerbungen diesen Typus, [1165 mit der Inschrift DEO HER(cul)], u. s. w. — Vgl. auch Minns a. a. O. Fig. 294, 4.) Andererseits hat man in diesem Grabe nach der gütigen Mitteilung von Fr. Eichler auch einen ähnlichen Anhänger aus Bernstein gefunden und so muss hier auch die alte, aber gläubisch festgehaltene Form mitgewirkt haben, — was uns also doch zu Szárazd, Abb. 11—12 zurückleitet. (Für die Vorgeschichte dieser Form vgl. Perrot-Chipiez, L'art dans l'ant. III. 819, Fig. 576E.) Andererseits ist die germanische Fortsetzung ebenfalls da: die Anhänger aus einem fränkischen Grabe von Oberolm (Alt. uns. heidn. Vorzeit Bd. I, Heft 4., Taf. 7) gleichen dem Wiener Stück Abb. 16 ganz. Ein anderes germanisches Exemplar ist in dem Funde von Bácsordas (so richtig!) vorhanden (abgeb. durch G. Supka, Monatshefte für Kunstwissenschaft 1917, Taf. 29.). Den Weg zu den Germanen könnte ein Bronzeexemplar aus den vermutlich vandalischen Gräberfeldern (III-IV. Jh. n. Chr.) von Debrecen-Hortobágy aufweisen, das L. Zoltai bald publiziert (Gräbergruppe III., Grab. 32; 34 mm. lang, Altilyrische Beispiele von ebendaher [Látóképesárda]: Ecsedi, Führer im Déni-Museum S. 51). Auch die germanischen Goldanhänger mit Glöckchen, wie Hampel, Alt. d. frühen Mittelalt. III. Taf. 281, 1—2, gehen ganz deutlich auf Hallstattformen zurück; freilich auch die entsprechenden permischen Anhänger. — Fr. Eichler macht mich aufmerksam, dass die Anhänger von Wien, Orsova und Reussmarkt aus Kindergräber stammen. Er und Ed. Beninger, der mich bei der Auswertung des Wiener Materials selbstlos unterstützte, verpflichteten mich zum besten Dank.

zen des Gallienus (253—268 n. Chr.) datiert, das Fortleben des Filigrans und der Granulation in Pannonien für das III. Jh. bezeugend. Die Möglichkeit einer Vererbung auf die benachbarten Germanen ist also reichlich da. Die Hauptsache dabei ist es, dass zu der Linie, die wir mit dem Maskenmotiv vorgezeichnet haben, noch manche Parallelen gezogen werden könnten. Betrachte man z. B. das Muster des zwischen zwei horizontalen Drahtwindungen sich schlängelnden Drähtchens auf der Kette Abb. 6 von Regöly. Es geht auf hallstattisch-illyrische Vorbilder¹⁰⁶ zurück und taucht wiederum im ostgermanischem Kreise auf, so auf der Fibel von Osztropataka (in Wien) Abb. 19, oder auf der Tülle des Medaillons von Szilágy-somlyó Taf. II 3 und sonst. (Merkwürdig ist das Zierstück hallstattischer Form mit diesem Motiv aus einem kaiserzeitlichen Grab im Wolgagebiet: P. Rau. Die Hügelgräber röm. Zeit a. d. unt. Wolga, 1927, 9, Abb. 1.)

Noch ein Wort über das Element, das die Vermittlung von den Pannoniern zu den Germanen auszuüben berufen war. Zuerst kommen hier die Quaden — Markomannen und die alte Bernsteinstrasse in Betracht; dann ist es bei der Neuaufnahme der kaiserzeitlichen Funde im Vorland des pannonischen Limes, die ich mit L. Nagy vorgenommen habe, uns ersichtlich geworden, dass die sarmatischen Jazygen nur eine dünne iranische Oberschichte in der ungarischen Tiefebene bilden konnten, da im Fundmaterial äusserst wenig echt Iranisches und Pontisches enthalten ist. Stattdem finden sich darin häufig verspätete Ausläufer der bodenständigen Entwicklung der vorchristlichen Eisenzeit. Dieser Sachverhalt m. E. der historischen Zweiteilung der Sarmaten in *Sarmatae liberi* (die iranische Herrschichte) und *Sarmatae servi* (die unterjochte Bevölkerung, die die Ersteren hier vorfanden)¹⁰⁷ entsprechen. Noch im späten IV. Jh. bekunden die *servi Sarmatae* ihr Eigenleben durch Empörungen gegen ihre Herren. Sie könnten eventuell auch selbst illyrischer Rasse sein, wie ihre nördlichen Nachbarn, die Osen.¹⁰⁸ — Freilich müssen noch die von der Weichselstrasse her kommenden Impulse von den donauländischen Einflüssen geschieden und auch die Rolle der südrussischen Goldschmiedewerkstätten neu untersucht werden, bis diese neue Blüte illyrischer und keltischer Dekoration ganz klar gestellt wird.¹⁰⁹

3. Das Medaillon des Herculus (Gnecchi, a. a. O. 1., Taf. 5, 4) ist in einen *Rahmen in Zellentechnik* gefasst.¹¹⁰ Die roten Granatsteine sind plangeschliffen und dreieckig und sind gegenständig gestellt, so dass die Zellenwände zwischen ihnen ein Zickzackmuster darstellen. Den gleichen Schmuckstreifen sehen wir auf der Rundscheibe Taf. III c 1 aus demselben Schatze und auf einem Paar von Granatfibeln von ebendaher.¹¹¹ Diese Art Ornamentik wieder stammt aus der altskythisch—iranischen Tradition, die in den griechischen Goldschmiedewerkstätten am Nordgestade des Pontus sich bis in diese Epoche fortvererbte.¹¹²

Auf den Medaillonrahmen offenbaren sich also die drei grossen Faktoren, die die germanische Kultur entscheidend beeinflussten. Wir konnten verfolgen, wie die römischen Medaillons und die römische Erfindung der goldenen Münzrahmen allmählich germanisiert wurden. Dabei wird die ursprüngliche Bedeutung der Medaillons als Münzen immer mehr zurückgedrängt: wirtschaftlich tritt vielmehr der primitivere Begriff des ‚Schmuckgeldes‘ in dieser Tracht hervor und die Freude an dem Ornament verschlingt allmählich die Münzbilder. Und zwar kommt es vor, dass die medaillonartige Ausbildung von Hängezierringen, wie das Prachtexemplar mit eingelegten Steinen und reicher Granulation aus dem Funde

¹⁰⁶ Z. B. Sanski Most Grab. 161 (Wiss. Mitt. 6, 1899, 104, Fig. 163) oder Nona, Grab 4 (Mus. Zara). Vgl. noch etruskische Schmucksachen, wie die bei Bossert, Gesch. d. Kunstgewerbes I 1928, Taf. 15, 5.

¹⁰⁷ Diese Zweischichtigkeit bildet die Grundlage eines jeden Nomadenstaates; ausführlich wird diese Erscheinung in meinen Hunnenstudien besprochen.

¹⁰⁸ Tac. Germ. 28: *sed utrum Aravisci in Pannoniam ab Osis an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone institutis moribus utantur, incertum est, quia pari olim inopia ac libertate eadem utriusque ripae bona malaque erant.* 43: *Cotinos Gallica, Osis Pannonica lingua coarguit non esse Germanos et quod tributa patiuntur. Partem tributorum Sarmatae, partem Quadi ut alienigenis imponunt.*

¹⁰⁹ Zum Rahmen von Boroczycze, der zweifellos zu den eindruckvollsten germanischen Goldschmiedearbeiten gehört, bemerken wir auch noch Folgendes. Die Pyramiden von Goldkugeln, die für die Verdeckung der Applikation der Öse angebracht zu werden pflegen (z. B. Taf. II 3—4), greifen hier sinnlos auf den Kaiserkopf über, trotz dass die Tülle nicht auf der Münze selbst sitzt.

¹¹⁰ Eingehende Beschreibung des Rahmens bei Fettich, Der zweite Schatz u. s. w. 45, Nr. 1.

¹¹¹ Ebendort, Taf. 20.

¹¹² M. Rostovtzeff, Iranians and Greeks in South Russia, 1922, *passim*.

von Szilágyosomlyó Taf. III c 1 zeigt, einfach an die Stelle von wirklichen Medaillons tritt.¹¹³ Doch ist der gewöhnliche Gang der Entwicklung, dass die germanische Verzierung von dem Rahmen auf das Bildfeld der Goldmünze übergreift. Einen solchen, prinzipiell wichtigen Fall können wir auf dem Gratianusmedaillon Taf. III 2 von Szilágyosomlyó beobachten. Als das Goldstück im abgeschliffenen Zustande seine jetzige Fassung bekam, hat der germanische Goldschmied das verschwommene Münzbild in seiner Weise aufgefrischt: die Falten des Kleides hat er nachgraviert und statt dem Perlenkreis punzierte er schraffierte Dreiecke mit je einem Punkte unter ihnen ein. Auf den nordischen Goldbrakteaten¹¹⁴ sehen wir die direkte Fortsetzung: auf dem Exemplar Taf. III b. 3 z. B. hat schon die Dreieckspunzierung das Bildfeld ganz eingeengt; die Gesichtsmasken mit der Trennungslinie über den Augen und mit Perlenraht umgeben, die hier ebenfalls auftreten (Taf. III b. 7) verstärken noch mehr diese Verbindung.¹¹⁵ Doch tritt in Skandinavien statt Filigran und Keilschnitt (vgl. Taf. III b. 3, 4, 7) eine sekundäre Nachahmung dieser Techniken auf.¹¹⁶ Natürlich interessiert uns diesmal nur die Rolle des Donaulandes in der Entstehung der skandinavischen Brakteaten. Man möchte gerne wissen, ob eine genetische Verbindung zwischen germanischen Nachbildungen des Brustbildes von Valens mit erhobener Rechten aus dem Donaulande wie Taf. II 2 und dem entsprechenden Brakteat Taf. III a. 11 aus Schweden besteht oder ob nur das gemeinsame römische Vorbild die Entsprechung der Beiden hervorrief. Jedenfalls war es die starke Verbindung mit den Donausermanen, die die Mode eines solchen Halschmuckes im Norden schon im IV. Jh. n. Chr.¹¹⁷ erweckt hat.

A. Alföldi.

¹¹³ Wie Hubert Schmidt, Amtl. Berichte 39, 1917, 54 bemerkt.

¹¹⁴ Die Literatur über diese ist bei O. R. Janse, Le travail de l'or en Suède 70, A. 1. aufgezählt. Die Photographien der hier abgebildeten Stücke verdanke ich dem Direktor der vorgeschichtlichen Abteilung des Museums f. Völkerkunde in Berlin, Prof. Dr. W. Unverzagt.

¹¹⁵ Auch S. Lindquist, Vendelkulturens alder och Ursprung 1926, 20 ff. hat diesen Zusammenhang behandelt; vgl. bei ihm fig. 3. Janse a. a. O. 141, fig. 76 = Taf. III b. 7 hier.

¹¹⁶ Der Streifen mit gegenteilig schraffierten Dreiecken auf Taf. III b. 7. ist ein beliebtes Motiv der donauländischen germanischen Keramik um 400; auf Metall erscheint es jedoch auch schon hier; vgl. die Scheibe von Untersiebenbrunn, Jahrb. f. Altertumsk. 5, 1911, Taf. 3, 10, dann die Tierköpfe der Scheibe von Vozdviženskaja Stanitzka bei Posta, Archaeol. Studien auf russ. Boden 2, 569, Fig. 320 und den Medaillonrahmen in Berlin, H. Schmidt, Amtl. Ber. 39, 1917, 39 ff, Abb. 12—13.

¹¹⁷ Vgl. Taf. III a. 11. und die frühen Typen bei A. W. Brögger, Ertog og öre 1921, Taf. 1—2 und S. 47 ff.

ANHANG.

Der Fund von Boroczycze

von Prof. Dr. W. Antoniewicz.

Ein glücklicher Zufall hat so verfügt, dass im Jahre 1928 auf polnischem Gebiet fast gleichzeitig zwei Schatzfunde aus der Völkerwanderungszeit entdeckt worden sind. Der eine ist in Westpolen, in der Nähe von Kalisz, beim Ackern zutage gekommen,¹ der andere wurde im Boroczycze beim Bau der Eisenbahn Lemberg--Luck, von Arbeitern gefunden. Boroczycze liegt im Kreise Horochow, unweit der Grenze zwischen Podolien und Volhynien, also in Ostpolen. Die beiden zufällig entdeckten Schatzfunde wurden von den Arbeitern vergriffen und nur ein Teil derselben wurde für die Wissenschaft gerettet. Die Fundgegenstände von Kalisz gelangten ins Museum für Kunstgewerbe und Altertümer zu Breslau. Sie wurden dort von einem Händler gebracht, der dieselben von den Händen der Arbeiter abgekauft hatte und sie ohne Erlaubnis seitens des Konservatorenamtes von Polen nach Deutschland exportierte. Der grösste Teil des Schatzfundes von Boroczycze wurde den zufälligen Findern durch die Wojewodschaftsbehörden abgenommen und dem polnischen Archäologischen Staatsmuseum in Warschau geliefert. Eine ausführliche Monographie über den in Boroczycze entdeckten Schatzfund soll bald im Bande XI der „Wiadomości Archeologiczne“ in der Bearbeitung von Prof. Dr. St. Gąsiorowski, samt genauen Illustrationen aller Einzelheiten erscheinen.² Vorläufig werde ich mich nur auf einen ziemlich umständlichen Fundbericht beschränken, — in der Meinung, dass auch eine solche kurze Mitteilung die Fachleute interessieren wird.

Die erste Nachricht darüber wurde, — ohne von Zeitungsmitteilungen zu sprechen, — vom Kunstkonservator Dr. J. Piotrowski gegeben.³ Nur in diesem Artikel findet man die genaue Angabe der Fundumstände von Boroczycze, da dieselbe auf Grund des offiziellen Protokolls angeführt ist. Ein Teil der römischen Münzen vom Boroczyczer Schatzfund, namentlich 362 Stücke, gelangte auch ins Museum der wissenschaftlichen Szewczenko-Gesellschaft in Lemberg und wurde von dem Museumsdirektor Dr. J. Pasternak veröffentlicht.⁴

Die Fundumstände des Schatzfundes von Boroczycze waren die folgenden: Am Anfange Juni 1928 entdeckten die beim Bau der Eisenbahn zwischen Stojanowo und Sienkiewiczówka, beziehungsweise Luck, beschäftigten Arbeiter, auf dem Gebiete der Eisenbahnstation Boroczycze, zwei Silbergefässe und ein Tongefäss, alle drei mit römischen Silbermünzen vollgefüllt. Diese Gefässe und ein „Goldenes“ Tablett, welches später spurlos verloren gegangen ist, wurden zusammen in der Tiefe von etwa 60 bis 200 cm gefunden. Das Gesamtgewicht der entdeckten Münzen sollte 50—60 kg betragen haben, — das scheint aber viel zu übertrieben sein. Das Goldmedaillon dagegen wurde von einem anderen Arbeiter dortselbst, doch nicht genau auf derselben Stelle in der herausgehobenen Erde einer tieferen Schichte gefunden. Die Boroczyczer Loesse haben auch Knochen von Diluvialtieren, hauptsächlich die von Mammuth geliefert. — Nachdem die Nachricht von diesem Schatzfunde allgemein bekannt geworden war, d. h. etwa zwei Wochen nach der Entdeckung desselben, konnte man keine Grabungen mehr an Ort und Stelle machen, da die Erde auf den Abhängen des Grabens schon ganz hart geschlagen, mit neuer Schicht von Sand und Ton belegt und teilweise mit Grass bedeckt war. Leider wurde es dadurch unmöglich, das genaue Bild der Fundumstände und der Zusammensetzung des Schatzfundes zu rekonstruieren. Wahrscheinlich bilden aber die Gefässe und die Silbermünzen einen einheitlichen Komplex, während der Zusammenhang mit dem Goldmedaillon nicht gesichert zu sein scheint.

Die zusammen entdeckten Fundgegenstände wurden von den Arbeitern vergriffen, und die Silbergefässe wurden von ihnen sogar beschädigt, um die Münzen leichter daraus herausnehmen zu können. Das Tongefäss dagegen hat sich ganz gut erhalten. Ausser den vom Museum der wissenschaftlichen Szewczenko-Gesellschaft angekauften römischen Silbermünzen

¹ E. Petersen. Ein neuer Schatzfund aus der Völkerwanderungszeit. IPEK, Berlin 1930, S. 56—68, m. 3 Taf.

² Vergl.; St. Gąsiorowski. Un trésor de l'époque de la migration des peuples, découvert en Volhynie, Bulletin de l'Académie Polonaise des sciences et des Lettres, Cracovie 1929, pp. 27—31.

³ Idem. Znalezione z Boroczycze na Wołyniu. „Wiadomości numizm.-archeol.“ Kraków 1928/29 Bd XII, S. 56—58.

⁴ J. Piotrowski, Skarb Boroczycze, powiat Horochów na Wołyniu, Lwów 1929, 36 S. mit 7 Abbild. Vergl.: G. Semprevero. Ein römischer Fund in Polen. „Ostdeutsche Morgenpost“ Beiblatt „Heimat und Volkstum“, Beuthen O/S, 1929, Nr. 228.

⁵ J. Pasternak. Nowoodkryty rzymski pamiątki z Hatyczyny i Wołyni. „Zapiski Nauk. Tow. im. Szewczenki“ Lwów 1932, Bd. 151, S. 11—17, mit 12 Abb.

ist noch eine Anzahl derselben, etwa 8 kg, den Händen der Arbeiter und der Händler entrissen.

Das Tongefäss ist handgemacht, aus gelbbraunem Ton; seine Höhe beträgt 14,3 cm, der grösste Bauchumfang 49 cm. Seine Form ist doppelkonisch, mit einer scharfen Kante am Bauche; der Boden ist mit einem ringförmigen Fuss versehen; der obere konische Teil des Gefässes ist mit einem kurzen cylindrischen Hals versehen; darüber erheben sich symmetrisch von beiden Seiten zwei kreisförmig gewölbte Bandhenkel, die aus dem Rande des Gefässes gezogen und über der Bauchkante angesetzt sind. Das Gefäss stellt eine lokale „wandalische“ Form mit einem starken provincialrömischen Einschlag dar.

Die zwei Silbergefässe repräsentieren verschiedene Typen. Das eine ist eiförmig, von oben geradgeschnitten; es ist auf einer Seite stark beschädigt und der Hals fehlt ihm gänzlich. Es ist aus einem 1 mm dicken Silberblech geschmiedet, es ist ganz glatt und ornamentslos; seine Höhe beträgt 21 cm, der grösste Durchmesser 7,5 cm, das Gewicht 544 gr. Es ist möglich, dass es einen Henkel gehabt hat, welcher eben an dem abgebrochenen Teile des Gefässes angesetzt war, denn es hat sich ein abgebrochener, aus silbernem Stäbchen gefertigter Henkel erhalten; er ist 2 cm breit, 2 mm dick, von 76 gr Gewicht, auf beiden Randseiten ist er vergrößert und besitzt eine Öffnung, welche vielleicht zum Anhängen an einer Schnur oder auf einem Kettchen gedient hat. Man kann aber nicht sicherlich entscheiden, ob der Henkel zum oben beschriebenen Gefässe gehört habe.

Das zweite Silbergefäss ist reich verziert. Es hat die Form einer Kragenflasche. Vom schmalen Boden verbreitet es sich nach oben; der Boden war früher zugelötet, er wurde aber von den Arbeitern abgerissen. Der grösste Bauchumfang ist vom Boden gegen $\frac{4}{5}$ der ganzen Höhe entfernt; das Gefäss verschmälert sich dann in einen länglichen konischen Hals, welcher in der Nähe des Halsansatzes mit einem hervorragenden getriebenen Kragen versehen ist. Der Kragen ist ringförmig und hohl. Das Gefäss wurde sehr zierlich aus einem 1,5 cm dicken Silberblech geschmiedet; seine Höhe beträgt, samt dem Halse, 38 cm, der grösste Bauchumfang 59 cm, der Bodendurchmesser 8,5×6 cm, der Durchmesser der Halsöffnung 2,5 mm, das Gewicht 1205 gr. Die Oberfläche des ganzen Bauches, vom Boden an bis zum Halsansatz ist mit einem in Blech getriebenen flachen Relief bedeckt. Das Ornament ist aus drei Reihen ansteigender stylisierter Akanthusblätter gebildet; in jeder Reihe sind fünf alternierende übereinanderstehende Blätter vorhanden; sie umfassen das ganze Gefäss in einer vollkommen geschlossenen Komposition. In ihrem unteren Teile liegen die Blätter ganz dicht nebeneinander, im oberen Teile dagegen bilden die weit voneinander entfernten Ränder der obersten Blätter einen aus dem Grunde scharf hervortretenden fünfteiligen Stern. Die alternierende Zusammensetzung der Ränder von grossen und kleinen Blättern an der Schulter des Gefässes hat die aus dem Grunde stark hervortretende Figur des zehnteiligen Sternes geformt, dessen Basis durch den Halsansatz gebildet ist. Der untere Teil des Halses ist glatt, der Kragen dagegen ist von sieben horizontal umherliegenden Akanthusblättern bedeckt. Da die Spitzen der Blätter mit den Basen der folgenden sich berühren, entsteht daraus eine fast geometrische Figur, die den Reihen von Rhomben ähnlich ist. Der obere Teil des Halses ist mit Palmetten schuppenartig bedeckt; dieselben wechseln in sechs horizontalen Reihen ab und bilden einen glücklich gelösten Kompositionsschluss.

Die beschriebenen Gefässe waren mit Silbermünzen vollgefüllt; diese waren römische Denare. Das archäologische Staatsmuseum in Warschau kam in Besitz von mehr als 1000 Stück davon und das Museum der wissenschaftlichen Szezewzenko-Gesellschaft erwarb 362 Stück. Die Münzen müssen natürlich zukünftig von einem Numismatiker ausführlich bearbeitet werden, vorläufig kann man nur bestätigen, dass die Silbermünzen vom Boro-czyer Funde von der Regierungszeit der folgenden römischen Kaiser stammen: Vespasianus (69–79), Titus (79–81), Nerva (96–98), Traianus (98–117), Hadrianus (117–138), Sabina (+138), Antoninus Pius (138–161), Faustina Mater (+141), Lucius Verus (161–169), Lucilla (+183), Marcus Aurelius (161–180), Commodus (180–192), Crispina (+183), Septimius Severus (193–211). Alle diese Münzen sind sehr stark abgegriffen und sie sind offenbar lange im Verkehr gewesen, bevor sie in die Erde gelangt sind. Dass samt diesen Münzen auch ältere, aus der Mitte des I. Jahrhunderts nach Chr. Geb. stammenden Stücke zu finden sind, ist nichts ausserordentliches, denn man begegnet ziemlich oft einer solchen Mischung in den Schatzfunden von römischen Münzen, die im Barbaricum ans Licht kamen. Die Statistik der Münzfunde aus diesem Gebiet (sowohl in Ungarn, wie in Deutschland und diesmal in Polen) zeigt es klar, dass die Germanen das schlechte Inflationsgeld des III. Jh. nicht aufgehoben haben, sondern es waren die alten Denare der Republik und der ersten beiden Jh. der Kaiserzeit bei ihnen noch im IV. Jh. allgemein thesauriert. Das ist für die Zeitbestimmung wichtig, besonders da Alföldi das verzierte Silbergefäss in die Zeit um 400 weist, also in die Periode der Entstehung des Medaillons. Dieses wurde nach den Angaben der Arbeiter aus der ausgegraben und weggeworfenen Erde, auf einem ganz anderen Platz als die Gefässe, aufge-

hoben, und es sind vorläufig keine ausreichende Argumente vorhanden, um dieses Goldmedaillon nicht als einen Einzelfund anzusehen.

Das Medaillon ist aus hellgelbem Gold verfertigt, sein Durchmesser beträgt 9—9.1 cm; es ist in eine goldene, kreisförmige, 3 cm breite Bordüre eingefasst. Die Bordüre ist oben mit einem röhrenartigen, 2.85 cm langen Anhängsel versehen. Gewicht 173 gr. Das prachtvolle Medaillon (Taf. I.) muss nicht näher beschrieben werden, da es dem Typus Gnecci, I Medaglioni I., S. 34, Nr. 1 von Jovianus genau entspricht. Da aber das bisher allein bekannte Exemplar von Paris bei dem grossen Diebstahl des vorigen Jh. zu Grunde ging, ist unser Stück das einzige bekannte Multiplum aus Gold für diesen Kaiser.

Dieses Medaillon des Kaisers Jovianus, der ein geborener Pannonier war, wurde in Byzantium während seiner kurzen, von 27. Juni des Jahres 363. bis zum 17. Februar des Jahres 364 dauernden Regierung geprägt. Es verdient eine ausführliche Bearbeitung, was sich auch schon Prof. A. Alföldi vorgenommen hat. Ich werde nur noch erwähnen, dass das Medaillon etwas später, vielleicht schon im V. Jahrhundert, in die Randborte eingefasst wurde, welche wahrscheinlich in einer ostgermanischen Werkstätte in Ungarn verfertigt worden war. Die Randborte besteht aus zwei Goldblechplatten, welche in der Mitte einen kreisförmigen Ausschnitt zum Aufnehmen des Medaillons besitzen. Die beiden Blechplatten sind auf den äusseren Rändern und oben durch das röhrenartige Anhängsel miteinander verbunden. Die Aussenseite der Randborte ist mit alternierenden amandenförmigen und halbkugeligen, oben eingefallenen, mit Filigran und Goldgranulation reich verzierten Buckeln geschmückt. Zwischen den Amanden und den Halbkugeln sind noch kleine Filigrankreise zu sehen, welche so wie der ganze Grund, mit Granulation gefüllt sind. Sowohl die Aussen — als auch die Innenränder der Randborte sind mit dickem Filigran verziert; das lange, röhrenartige Anhängsel ist auch mit senkrechten Kerbschnitten geschmückt. Bemerkenswert ist noch das charakteristische Filigran-Motiv, das in der Form von Dreiecken erscheint. Die mit ihren Gieblen nach unten gewendeten Dreiecke greifen auf den Kopf des Kaisers über und sind aus aufgelöteten, den Weintrauben ähnlichen goldenen Kugelchen gebildet.

Bis zur Veröffentlichung der Arbeit des Herrn Prof. Dr. St. Gasiorowski enthalte ich mich der Formenanalyse des Medaillons, und ich erlaube mir nur die Meinung auszudrücken, dass dieses Prachtstück im V. Jahrhunderte n. Chr. nach Wolhynien aus Ungarn über Moldavien und Siebenbürgen hergebracht sein wird. Es gehört zu der Gruppe der in Polen gar nicht zahlreichen gotischen Altertümer, deren grösste Zahl mit der ungarländischen Industrie der Völkerwanderungszeit in Verbindung steht.

A boroczycei lelet.

(Kivonat a német szövegből.)

1928-ban, majdnem egyidejűleg két fontos népvándorláskori-lelet került elő Lengyelország területén. Az egyik Kalis közelében, nyugaton, a másik a podolia—wolhyniai határ közelében, Boroczyce falunál (horochowi járás), az ország keleti részén. A kalisi leletek egy része törvénytelen úton a breslauer múzeumba vándorolt, míg a boroczycei kincs legnagyobb hányada a hatóságok közbeléptével a varsói áll. archaeológiai múzeumba jutott. Utóbbinak lelet-körülményeiről, a hivatalos akták alapján, J. Piotrowski előzetes publikációjában értesülhetünk, míg a vele talált pénzek közül Lembergbe jutott 362

darabot a „Szewczenko“ Tudományos Társaság itteni múzeumának igazgatója, *J. Pasternak* fel is dolgozta már.

A boroczycei lelet találási körülményeiről a következőket jegyezhetem meg. A vasútállomás mellett, a vaspálya építésénél dolgozó munkások véletlenül hoztak napvilágra itt két ezüstedényt és egy agyagedényt; mind a három pénzettel volt megtöltve. Ezek és egy nyomtalanul eltűnt tálca 60—200 cm mélységben feküdtek. Az I. táblán közölt aranymedaillont viszont más munkás lelte a közelben, de nem egészen ugyanott, a kiemelt föld közt. A kincs előkerüléséről csak hetek múlva értesültünk, amikor már nem lehetett ásatni a helyszínen. A Szewczenko-Társaság által megvett pénzek felül még vagy 8 kg súlyú ezüstpénzt sikerült a munkásoktól és kereskedőktől összeszedni. Az edények leírása a német szövegben található; legnevezetesebb köztük egy szép, levéldíszes későantik ezüstkorsó. A pénzek denárok, amelyek nagyjában a Vespasianustól Septimius Ceverusig terjedő időszakból valók; mind igen kopottak. A barbárok a III. század rossz anyagból készült inflációs pénzeit nem fogadták el s így az elrejtés kora sokkal későbbi lehet, mint Severus uralma. *Alföldi* szerint az említett ezüstedény Kr. u. 400 év körül készülhetett, akkortájt, mikor a medaillon.

Kiadatlan római pénzek.

1. Traianus kiadatlan restituciós denára. Bab., Cornelia 24. (Szemző-gyűjtemény, Nagyikikinda.) Kétszeres nagyítás.
2. Gallienus billonja a milanói verdéből Kr. u. 264-ből. (Berlin.) Kétszeres nagyítás.
3. Gallienus ugyanazon sorozatának egy másik darabja, v. ö. Zeitschr. f. Num. 38, 1928, 200 s. k. I. Kétszeres nagyítás.

1. Unedirter Restitutionsdenar des Traianus nach Bab., Cornelia 24. (Slg. Szemző, Nagyikikinda.) Reproduktion in doppelter Grösse.
2. Unedirte Billonprägung des Gallienus der Mzst Mailand a. d. J. 264. n. Chr. (Berlin.) Doppelte Grösse.
3. Anderes Stück aus derselben Reihe. (vgl. Zeitschr. f. Num. 38, 1928, 200 ff.) Doppelte Grösse.

Az öcsödi éremlelet.

Az utóbbi évek éremleletei közt lelőhelye miatt is jelentőséggel bír az a Kr. u. IV. századbeli római bronzpénzeket tartalmazó lelet, amely a békésmegyei Öcsöd határában, soha a római imperium alá nem tartozó területen került napvilágra.

Amint Implom József tanár úrnak, a gyulai Városi Múzeum örének szíves értesítéséből tudom, a leletet az 1927. évben találták, amikor az Öcsödről Mesterszálláson át Mezőtúr felé vezető kikövezett utat készítették. Az út a falutól körülbelül északi irányban indul ki, s halad mintegy hat és fél kilométernyi szakaszon. Az úgynevezett Körözsön túli iskolánál hirtelen kelet felé kanyarodik s a 7. és 8. kilométerjelző kő között, az út baloldalán egy domb van, a Hékhalom. Az út építésekor ennek déli szélét le kellett vágni; ott bukkantak rá egy nagy agyagedényben a pénzekre.

Az edényt — amint hasonló esetben már számtalanszor megtörtént — rögtön szétverték és az érmekeket szétkapkodták. Mikor azonban meggyőződtek arról, hogy azok bizony nem aranyból, hanem „hitvány rézből“ vannak, a szélrózsa minden irányába szétdobálták s csak néhányan tettek el egy-egy maroknyit belőle emlékül.

Csak később jutott a dolog az útépítő mérnökség tudomására, amikor is buzgalommal igyekeztek a mulasztást helyrehozni. Összegyűjtötték azt, amit még lehetséges volt. Implom úrnak azóta is sikerült még néhány darabot a gyulai Városi Múzeum számára megszerezni.

A meghatározás aránylag sok időt vett igénybe, mert a pénzek legnagyobb részét durva földdel kevert oxidált réteg fedte. Kopottságuk által meg az időrendben vett utolsó darabok is forgalombalételük mellett tanuskodnak.

Ezen így javarészt megmentett s feldolgozott 2001 darabból álló leletnek zömét, I. Valentinianus (uralk. 364. II. 26. — 375. XI. 17.), Valeus (364. III. 28. — 378. VIII. 9.) és Gratianus (367. VIII. 24. — 383. VIII. 25.) császárok centenionalesei alkotják, amelyek két hátlap típust, a GLORIA ROMANORUM és a SECURITAS REI PUBLICAE között oszlanak meg.

A lelet legrégibb darabjai — majdnem a felismerhetetlenségig kopottak — még a III. századból származnak. Egyikük Claudius Gothicusé (268—270), a másik Tetricus iunor (269—273) verete. Apró, silány pénzek ezek, még a diocletianusi reform előtti, III. századbeli pénzromlás idejéből. A zárt sorozatok csak Nagy Constantinus könnyebb súlyú, uralmának végső éveiből származó darabjaival kezdődnek. Éppen úgy hiányoznak Constansnak és II. Constantiusnak a nehezebb pénzláb szerint vert darabjai. Annál nagyobb számban jelennek meg Constantius Gallus és Julianus Apostata csökkentett súlyú pénzei. Amint tovább és tovább haladunk az uralkodók sorában, mondhatni mértani arány szerint több és több darab pénzzel szerepel leletünkben az illető császár.

Ezek a tények pedig azért fontosak, mert a római birodalom területén talált ugyanazon korból származó éremleletek is hasonló összetételűek. Így például a Kubitschek—Voetter¹ által publikált, 1908-ban talált nagy veszprémi lelet is teljesen ilyen összetételt mutat. Már pedig ez a jelenség azt tanúsítja, hogy az a barbár nép — amelynek az öcsödi lelet birtokában volt — éppen úgy használta a római váltópénzt is a nyilvánvalóan erős kereskedelmi összeköttetésé folytán, mint az a római birodalomban forgalomban volt. Ennek fontosságát már hangsúlyozta Alföldi² professzor „A gót mozgalom és Dácia feladása“ c. cikkének numizmatikai függelékében.

A pénzek között a birodalom ezidőben működésben lévő minden verdéjének gyártmánya fellelhető. Azt az arányszámot, hogy az egyes verdék vereteik milyen tömegével fordulnak elő a leletben, a távolságban s az emisszió kisebb vagy nagyobb számban való veretésén kívül még az a figyelemreméltó körülmény határozza meg, hogy az illető verde hatáskörébe tartozó területrészen milyen intenzív kereskedelmi összeköttetésben állott azzal a hellyel, ahol az illető területet képező pénzek forgalomban voltak. A verdéket az összeállításban geográfiai sorrendben, nyugatról kelet felé haladva adom, azok keretein belül pedig a pénzeket kronológiai sorrendben, császárok és emissziók szerint állítottam össze.

¹ Numismatische Zeitschrift, Neue Folge, Bd. II. (1909).

² Az Egyetemes Philológiai Közlöny LIII. évfolyamában.

Arelate.

II. Constantius

DN CONSTAN—TIVS PF AVG $\textcircled{P}$ ☞
SPES REI—PVBLICAE

$\frac{*}{|}$

SCON

(II. Constantius Julianus Apostatával közös utolsó emissziója 335-ből)

Julianus Apostata

DN IVLIANV—S NOB CAES $\textcircled{P}$ ☞
SPES REI—PVBLICAE

$\frac{VA}{|}$

TCN

I. Valentinianus

DN VALENTINI—ANVS PFAVG $\textcircled{P}$ ☞
GLORIA RO—MANORVM

$\frac{OF | I}{|}$

$\frac{O | F | II}{|}$

SCON

CONST₂

CONST

SECURITAS—REI PUBLICAE

$\frac{OF | II}{|}$

$\frac{OF | I}{|}$

PCON₂

SCON₃

CONS

CON *

TCONST

Valens.

DN VALEN—SPF AVG $\textcircled{P}$ ☞
GLORIA RO—MANORVM

PCON₂

SCON

? CON

SECVRITAS—REIPVBLICAE³

$\frac{OF | 1}{|}$

PCON

SCON

CONSP₂

CON *₂

$\frac{OF | I}{|}$

$\frac{OF | II}{|}$

$\frac{OF | III}{|}$

$\frac{OF | III}{|}$

CONST

CON₂

CON

CON

Gratianus.

DN GRATIAN—VS AVGG AVG $\textcircled{P}$ ☞
GLORIA NO—VISAECVLI

TCON₅

A GLORIA RO—MANORUM hátlaptípusból egy SCON jegyű incus veret is volt a leletben.

Lugdunum.

Tetricus iunior.

CPE TETRICVS CAES $\textcircled{P}$ ☞
PIETAS AVGG Áldozati eszközök. (Coh.² 48.)

I. Valentinianus.

DN VALENTINI—ANVS PFAVG $\textcircled{P}$ ☞
GLORIA RO—MANORVM

$\frac{O | F | II}{|}$

$\frac{O | F | II}{|}$

$\frac{O | F | II}{|}$

LVG?₅

LVGSD₂

LVGS

³ A körirat vége összevontan is előfordul, így: REIPVBLICÆ.

Valens.

DN VALEN—SPFAVG $\textcircled{P}$ $\nearrow$
 GLORIA RO—MANORUM
 O | F | 1
 ———
 LVGVP₂
 SECVRITAS—REIPVBLICAE
 OF | I OF | I OF | I
 ——— ——— ———
 LVGS LVGP LVGP? LVGPA₂
 OF | I OF | I OF | I
 ——— ——— ———
 LVGPB₂ LVGP LVG?

Gratianus.

DN GRATIA—NVS AVGG AVG $\textcircled{P}$ $\nearrow$
 GLORIA RO—MANORUM (Coh.² 24)
 S | S | O | F | II O | F | II O | F | II
 ——— ——— ——— ——— ———
 LVGS LVGS LVGS LVGS LVGS₃
 SECVRITAS—REIPVBLICAE (Coh.² 35.)
 OF | I OF | I
 ——— ———
 LVGP LVGP•

Treviri.

Constans.

CONSTANS PF AVG $\textcircled{P}$ $\nearrow$
 VICTORIAE DD AVGG Q NN
 ———
 TRP

Valens.

DN VALEN—SPF AVG $\textcircled{P}$ $\nearrow$
 SECVRITAS—REIPVBLICAE
 ———
 TRP

Roma.

Nagy Constantinus.

Urbs Roma.

VRBS ROMA < $\textcircled{P}$ c $\nearrow$
 A nóstényfarkas Romulus és Remussal.
 ———
 R * Q

Constantinopolis.

CONSTANTINOPOLI < $\textcircled{P}$ c
 Victoria
 ———
 RFE

II Constantius.

DNCL IVL—IANVS NC $\textcircled{P}$ >
 FEL TEMP REPARATIO
 ———
 R · M · S
 DN CONSTAN—TIVS PF AVG $\textcircled{P}$ $\nearrow$
 ———
 RT R Q₂ R · M · Q R · M · B

SPES REI—PVBLICAE

RT	R * P ₃	R Q P ₂	R Q T ₆	R Q Q
DN FLCL IVLI—ANVS PF AVG VOT X MV · LT XX				
VRB · ROM · P	VRB · ROM · S ₂	VRB · ROM · T		

I Valentinianus.

DN VALENTINI—ANVS PF AVG
GLORIA RO—MANORVM

R · SECVNDA ₁		R · TERTIA ₅		R · QVARTA ₃	
SECVRITAS—REI PVBLICAE					
SM ? ?	SM RT		R · PRIMA ₁₈		R · SECVNDA ₁₃
	R · TERTIA ₁₉		R · QVARTA ₁₈		

Valens.

DN VALEN—S PF AVG
GLORIA RO—MANORVM

RP	PT	S MRP ₂	R · PRIMA ₃	R · SECVNDA ₆
		R · TERTIA ₅	R · QVARTA ₄	
SECVRITAS REI—BVBLICAE				
SMRP	SMRT	SM RP ₂	SM RB ₅	
SM RT ₁	SM RQ ₁	SM S? ₂	R · PRIMA ₅₂	
R · SECVNDA ₅₄	R · TERTIA ₆₃	R · QVARTA ₅₄		

Gratianus.

DN GRATIA—NVS PF AVG
SECVRITAS—REIP VBLICAE

SM RT	SM * RQ	R · PRIMA ₁	R · SECVNDA ₅
	R · TERTIA ₅	R · QVARTA ₇	

II Valentinianus.

DN VALENTINIA—NVS IVN PF AVG
SECVRITAS—REIPVBLICAE

*
SMRQ

I Valentinianus — Valens — Gratianus:

A SECVRITAS—REIPVBLICAE típus 22 darabjának előlapja pontosan meghatározhatatlan, de a R · PRIMÁ R · SECVNDA stb. emisszióhoz tartoznak.

A GLORIA RO—MANORVM típusnál hasonló eset áll fenn öt darabra nézve.

Aquileia.

Constans.

CONSTANS PF AVG
VICTORIAE DD AVGG Q NN

· AQS

GLOR—IA EXERC—ITVS (a labarumon christogram van)

AQP

II Constantius.

CONSTANTI—VS PF AVG $\textcircled{P}$ $\nearrow$
SPES REI—PVBLICAE

AQP ₅	AQS ₄	AOP ·	AQS · ₆	· AQS ₂
------------------	------------------	-------	--------------------	--------------------

Constantius Gallus.

DN CONSTANTIVS IVN NOBC $\textcircled{P}$ >
FEL TEMP REPARATIO

AQT

Julianus Apostata.

DN IVLIANVS NOB CAES M $\textcircled{P}$ >
SPES REI—PVBLICAE

AQT

AQT ·₂

I Valentinianus.

DN VALENTINI—ANVS PF AVG $\textcircled{P}$ $\nearrow$
RESTITVT—OR REIPVB

SMAQP

GLORIA RO—MANORVM

SMAQP ₁₁	SMAQS ₁₁	· SMAQ P ₁	· SMQS ₃	
		*	*	
* SMAQP ₂	* SMAQS ₁	SMAQP ₃	SMAQS ₁	
$\smile$	*	ϱ	ϱ	
SMAQP	SMAQS	SMAQP ₃	SMAQS	
A	A	B	B	B
SMAQP ₆	SMAQS ₅	SMAQP	SMAQS	SMAQP ₂
				SMAQS ₂

SBCVRITAS—REIPVBLICAE

SMAQP ₆	SMAQS ₁₄	· SMAQP ₂	· SMAQS ₂	· SMAQS
*	*	$\smile$	$\smile$	*
SMAQP	SMAQS ₂	SMAQP	SMAQS	SMAQS
ϱ	ϱ	A	A	$\nearrow$
SMAQP ₂	SMAQS ₆	SMAQP ₃	SMAQS	SMAQS
B	B	B		
SMAQP	SMAQS ₃	SMAQP		

Valens.

DN VALEN—S PF AVG $\textcircled{P}$ $\nearrow$
GLORIA RO—MANORVM

SMAQP ₂₁	SMAQS ₁₀	· SMAQP ₂	· SMAQS	* SMAQP	* SMAQS
*	*	· *	$\smile$	*	ϱ
SMAQP	SMAQS ₃	SMAQP	SMAQS ₂	SMAQP	SMAQP ₄

$\frac{\Omega}{\text{SMAQS}_4}$	$\frac{A}{\text{SMAQP}_6}$	$\frac{A}{\text{SMAQS}_5}$	$\frac{B}{\text{SMAQP}_6}$	$\frac{B}{\text{SMAQS}_2}$	$\frac{B}{\text{SMAQP}}$
$\frac{B}{\text{SMAQS}_6}$	$\frac{P}{\text{SMAQP}}$				
SECVRITAS—REIPVBLICAE					
$\frac{\text{SMAQP}_{24}}{*}$	$\frac{\text{SMAQS}_{26}}{*}$	$\frac{\text{SMAQS}}{*}$	$\frac{\text{SMAQP}}{*}$	$\frac{\text{SMAQS}_2}{*}$	
$\frac{\text{SMAQP}_4}{\Omega}$	$\frac{\text{SMAQS}_3}{A}$	$\frac{\text{SM}??}{A}$	$\frac{\text{SMAQP}_2}{\text{SMAQP}}$	$\frac{\text{SMAQS}_3}{\text{SMAQS}_2}$	$\frac{\text{SMAQP}_3}{B}$
$\frac{\text{SMAQS}_6}{B}$	$\frac{\text{SMAQP}_3}{B}$	$\frac{\text{SMAQS}_6}{B}$	$\frac{\text{SMAQP}}{E}$	$\frac{\text{SMAQS}_2}{P}$	$\frac{\text{SMAQP}_3}{B}$
$\frac{\text{SMAQS}_2}{B}$	$\frac{\text{SMAQP}_2}{B}$	$\frac{\text{SMAQS}_5}{B}$	$\frac{\text{SMAQP}}{E}$	$\frac{\text{SMAQS}}{P}$	

Gratianus.

DN GRATIA—NVS PF AVG $\text{\textcircled{P}}$		
GLORIA RO—MANORVM		
$\frac{\text{SMAQS}}{*}$	$\frac{\text{SMAQS}_2}{*}$	$\frac{\text{SMAQP}}{E}$
SECVRITAS—REIPVBLICAE		
$\frac{\text{SMAQ?}}{\Omega}$	$\frac{\text{SMAQ?}}{*}$	

II. Valentianus.

DN VALENTINIA—NUS IVNPF AVG $\text{\textcircled{P}}$	
SECURITAS—REI PUBLICAE	
$\frac{\text{SMAQS}_2}{*}$	$\frac{\text{SMAQS}_2}{*}$

Sirmium.

II Constantius.

DN CONSTAN—TIVS PF AVG $\text{\textcircled{P}}$		
FEL TEMP REPARATIO		
$\frac{\text{ASIRM}}{M}$	$\frac{\text{BSIRM}_2}{M}$	$\frac{\text{BSIRM}^{\#}}{M}$
SPES REI—PVBLICAE		

Julianus Apostata.

<u>SIRM</u>	<u>BSIRM₂</u>	<u>S</u> BSIRM	<u>S</u> (B?)SIRM ₃
<i>tata.</i>			
	DN IVLIA—NVS NOBC	ϕ	>
<u>ASIRM₂</u>	<u>BSIRM</u>		
DN FL CL IVLI—ANVS PF AVG	⦿ \ ⦿ ⦿		
	VOT X MVLT XX		
	<u>BSIRM₂</u>		

Jovianus.

DN IOVIA—NVS PF AVG
VOT V MVLTX
ASIRM

Valens.

DN VALEN—SPF AVG
GLORIA RO—MANORVM
BSIRM₂

Siscia.

II Claudius.

IMP CLAVDIVS AVG
VBERITAS AVG (Coh.² 286.)

Nagy Constantinus.

CONSTANTI—NVS MAX AVG
GLORIA EXERCITVS (két hadijellel).
· BSIS

Urbs Roma.

VRBS ROMA c
A nőstényfarkas Romulus és Remussal.
· BSIS ·

Constantinopolis.

CONSTANTINOPOLI c
Victoria
· BSIS ·

II Constantinus.

CONSTANTINVS IVN NOBC
GLOR—IA EXERC—ITVS Egy labarummal (Coh.² 122.)
ESIS
Két hadijellel (Coh. ? 114.)
· ESIS ·₂

Constans.

DN CONSTA—NS PF AVG
VICTORIAE DD AVGG Q NN

<u>· BSIS ·</u>	<u>· ESIS ·</u>	<u>BSIS</u>	<u>Γ SIS₂</u>	<u>Γ-R</u> <u>Γ SIS</u>
FL CONSTANTIS BEAC 				
GLOR—IA EXERC—ITUS Egy signummal (Coh. ² 48.)				
ASIS				
DN CONSTA—NS PF AVG 				
VICTOR—IA AVGG Victoria két koszorúval.				
✱				
* BSIS *				
FEL TEMP REPARATIO Phönix.				
Γ SIS ·	BSIS	Δ SIS	Y	

II Constantius.

DN CONSTAN—TIVS PF AVG
FEL TEMPREPARATIO

<u>BSIS</u>	<u>Γ SIS</u>	<u>A SISZ</u>	<u>B SISZ₂</u>	<u>Γ SISZ₃</u>	<u>Δ SISZ₂</u>
M	M				
B SISZ	Γ SISZ				

SPES REI—PVBLICAE

$\overline{A \text{ SIS}_2}$	$\overline{\Gamma \text{ SIS}}$	$\overline{\Delta \text{ SIS}_4}$	$\overline{A \text{ SIS} \cdot}$	$\overline{B \text{ SIS}_2 \cdot}$	$\overline{\Gamma \text{ SIS} \cdot}$
			 *	 *	 *
$\overline{A \text{ SISZ}_4}$	$\overline{B \text{ SISZ}_2}$	$\overline{B \text{ SINS}_2}$	$\overline{B \text{ SIS}_2}$	$\overline{\Gamma \text{ SIS}}$	$\overline{\Delta \text{ SIS}}$

FEL TEMP REPARATIO Phönix.

$\overline{\Gamma \text{ SIS} \gamma}$
 CONSTANTI—VS PF AVG $\textcircled{P}$ $\nearrow$
 VICTORIAE DD AVGG Q NN

		$\overline{\text{H-R}}$
$\overline{\epsilon \text{ SIS}}$	$\overline{\Delta \text{ SIS}}$	$\overline{\epsilon \text{ SIS}}$

Constantius Gallus.

DN CONSTANTIVS IVN NOBC $\textcircled{P}$ >
 EEL TEMP REPARATIO
 B SIS

Julianus Apostata.

DN IVLIANVS NOB CAES $\textcircled{P}$ >
 Mint előbb.

		$\overline{M}$
$\overline{B \text{ SIS} \leq_2}$	$\overline{\Delta \text{ SIS} \leq}$	$\overline{\Delta \text{ SIS} \leq}$
	DN IVLIAN—VS NOB C $\textcircled{P}$ >	
	SPES REI—PVBLICAE	
	$\overline{\Delta \text{ SIS} *}$	
	DN FL CL IVLI—ANVS PF AVG $\triangle \setminus \textcircled{P} \textcircled{Q}$	
	VOT X M VLT XX	
	$\textcircled{P} \overline{\Delta \text{ SIS}} \textcircled{P}$	

I Valentinianus.

DN VALENTINI—ANVS PF AVG $\textcircled{P}$ $\nearrow$
 GLORIA RO—MANORVM

$\overline{A \text{ SISC}_3}$	$\overline{B \text{ SISC}}$	$\overline{\cdot B \text{ SISC}}$	$\overline{\cdot \Gamma \text{ SISC}_7}$	$\overline{D \Gamma \text{ SISC}_3}$	$\overline{\textcircled{P} \text{ SISC}_4}$
 *	 *	 R	 R	 D	 S D
$\overline{\cdot \Gamma \text{ SISC}_5}$	$\overline{D \Gamma \text{ SISC}_{16}}$	$\overline{\cdot B \text{ SISC}_6}$	$\overline{\cdot \Gamma \text{ SISC}_{17}}$	$\overline{* B \text{ SISC}_{15}}$	$\overline{B \text{ SISC}_4}$
S *	M *	S *	M *	M *	Q *
					R O
$\overline{B \text{ SISC}_3}$	$\overline{B \text{ SISC}_{14}}$	$\overline{B \text{ SISC}_3}$	$\overline{B \text{ SISC}_{11}}$	$\overline{B \text{ SISCZ}}$	$\overline{B \text{ SISC} V_2}$
S R	F R	V *			
		CR R			
$\overline{B \text{ SISC} S_6}$	$\overline{B \text{ SISC} PS}$	$\overline{B \text{ SISC} \leq}$			

SECVRITAS—REIPVBLICAE

$\overline{A \text{ SISC}_2}$	$\overline{\cdot \Gamma \text{ SISC}}$	$\overline{\cdot \Delta \text{ SISC}_5}$	$\overline{\textcircled{P} \Delta \text{ SISC}_2}$	$\overline{D \Delta \text{ SISC}_{10}}$	
 *	 *	 *	 R	 R	 R
$\overline{\cdot \Delta \text{ SISC}_8}$	$\overline{D A \text{ SISC}_2}$	$\overline{D \Delta \text{ SISC}_{12}}$	$\overline{\cdot A \text{ SISC}_{11}}$	$\overline{\cdot \Delta \text{ SISC}_{13}}$	$\overline{\cdot A \text{ SISC}_{11}}$
R	D	D	D S	* S	* M
$\overline{\cdot \Delta \text{ SISC}_{13}}$	$\overline{* A \text{ SISC}_{11}}$	$\overline{* A \text{ SISC}_{18}}$	$\overline{\Delta \text{ SISC}_2}$	$\overline{\Delta \text{ SISC}_{10}}$	$\overline{\Delta \text{ SISC}_7}$
* S	* M	* M	* M	* M	* M
					R O
$\overline{\Delta \text{ SISC}_2}$	$\overline{A \text{ SISC}}$	$\overline{\Delta \text{ SISC}_{14}}$	$\overline{\Gamma \text{ SISC}}$	$\overline{\Gamma \text{ SISC}}$	$\overline{A \text{ SISC}}$

$\frac{*}{K} \mid Q$ Δ SISC V	$\frac{*}{K} \mid Q$ Γ SISC V	$\frac{R}{R} \mid F$ Γ SISC S ₃	$\frac{A}{R} \mid Q$ Γ SISC V	$\frac{R}{A} \mid S$ A SISC(K?)	$\frac{R}{A} \mid S$ Γ SISC S ₃
---	---	--	---	------------------------------------	--

Egy darab sisciai veret lapkájára kétszer ütötték rá az érembélyeget; így csak az vehető ki, hogy itt készült.

Valens.

DN VALEN—S PF AVG ©
GLORIA RO—MANORVM

$\frac{B}{SISC}$ $\mid$ $\frac{*}{A}$ D B SISC ₂₀	$\frac{B}{SISC}$ $\mid$ $\frac{*}{A}$ D Γ SISC	$\frac{B}{SISC}$ $\mid$ R $\cdot$ B SISC ₁₆	$\frac{D}{ASISC}$ $\mid$ R $\cdot$ Γ SISC ₁₃	$\frac{D}{BSISC}$ $\mid$ D * Γ SISC ₆	$\frac{*}{A}$ $\cdot$ B SISC ₉ $\mid$ Q $\mid$ K B SISC V
$\frac{*}{A}$ $\cdot$ A SISC ₇ $\mid$ D $\mid$ S A SISC ₂ $\mid$ R $\mid$ S A SISC E ₂	$\frac{A}{SISC}$ $\mid$ A D A SISC ₁₉ $\mid$ F $\mid$ S A SISC ₄ $\mid$ A $\mid$ F A SISC E	$\frac{B}{SISC}$ $\mid$ R $\cdot$ A SISC ₁₀ $\mid$ F $\mid$ M A SISC ₅ $\mid$ R $\mid$ F A SISC P	$\frac{A}{SISC}$ $\mid$ D * A SISC ₁₃ $\mid$ P $\mid$ M A SISC ₁₂	$\frac{D}{ASISC}$ $\mid$ D $\mid$ S A SISC ₄ $\mid$ P $\mid$ S A SISC ₂	$\frac{D}{ASISC}$ $\mid$ A SISC $\mid$ R $\mid$ M A SISC

Gratianus.

DN GRATIANVS PF AVG ©
GLORIA RO—MANORVM

$\frac{B}{SISC}$ $\mid$ R S $\mid$ F Γ SISC ₃ $\mid$ M $\mid$ P Γ SISC ₂ $\mid$ Q $\mid$ K Δ SISC E	$\frac{B}{SISC}$ $\mid$ D S $\mid$ C Δ SISC N $\mid$ M $\mid$ P Δ SISC ₈ $\mid$ F $\mid$ R Δ SISC V ₂	$\frac{D}{SISC}$ $\mid$ S $\mid$ R Δ SISC V $\mid$ M $\mid$ R Δ SISC	$\frac{D}{SISC}$ $\mid$ M $\mid$ F Γ SISC ₈ $\mid$ Q $\mid$ R Δ SISC R	$\frac{S}{SISC}$ $\mid$ D M $\mid$ P B SISC $\mid$ Q $\mid$ K Δ SISC R	$\frac{S}{SISC}$ $\mid$ D M $\mid$ P Δ SISC ₃ $\mid$ Q $\mid$ K Δ SISC R ₂
--	--	--	---	--	---

SECVRITAS—REIPVBLICAE

$\frac{R}{\Delta SISC}$	$\frac{D}{ASISC}$	$\frac{*}{P} \mid M$ Γ SISC
-------------------------	-------------------	---------------------------------------

Thessalonica.

II Constantius.

DN CONSTAN—TIVS PF AVG ©
FEL TEM REPARATIO

$\frac{\Gamma}{SMTS}$

SPES REI—PVBLICAE

SMTS Γ₂

Julianus Apostata.

DN CI IVLIAN—VS NOB CAES ④ >
FEL TEM REPARATIO

M |
SMTSε₂
SPES REI—PVBLICAE
* |
SMSε₂

I Valentinianus.

DN VALENTINI—ANVS PF AVG ④ ↗
RESTITVT—OR REIP

	TES A	TES B ₄	TES Γ	
	GLORIA RO—MANORVM			
A TES TES A	B TES TES B ₃	A TES TES Γ	* A TES TES Δ	* B TES TES ?
* TES A	* TES B ₂			

SECVRITAS—REIPVBLICAE

				A Q TES	* B TES
TES A ₆	TES B	TES Δ	TES ?		

Valens.

DN VALEN—S PF AVG ④ ↗
GLORIA RO—MANORVM

	TES B ₃	TES Γ ₅	TES Δ	TES ?	
* B TES	* * Δ TES ₂	TES Γ	* TES A	Δ TES	Δ A TES
B TES	Γ TES	* B TES	B TES	Δ TES	* Δ TES (P ?)

SECVRITAS—REIPVBLICAE

TES A	TES B	TES Γ	TES Δ ₅	TES Δ	
Γ TES	* TES A ₂	* TES B	* TES Γ ₃	* TES Δ ₂	* * A TES
* * Δ TES	* B V TES	* A V TES			

Gratianus.

DN GRATIANVS PF AVG
GLORIA RO—MANORVM

Γ	* *	M B	Z B	* Γ
TES ₂	TES	TES	TES	TES

A leletben Valensnek egy GLORIA RO—MANORVM típusú, átvert pénze van TES B jeggyel, s ugyancsak egy darab a SECVRITAS—REIPVBLICAE típusból; ez utóbbinál kivehető, hogy az átvert pénzdarab egy FEL TEMP REPARATIO köriratú centenionales volt.

Heraclea.

DN FL CC IVLIA—NVS PF AVG \
VOT X MVLT XX
HERACLA
DN VALENTINI—ANVS PF AVG
GLORIA RO—MANORVM
SMH Γ
DN VALEN—S PF AVG
SECVRITAS—REIPVBLICAE

SMHB ₂	SMH Δ	SMH Δ

Constantinopolis.

Nagy Constantinus

CONSTANTINOPOLI c \
Victoria.

*	
P CONST	

CONSTANTI—NVS MAX AVG
GLOR—IA EXERC—ITVS
· CONS Γ

II Constantius.

DN CONSTAN—TIVS PF AVG
FEL TEMP REPARATIO

· M ·		
CONSI		

SPES REI—PVBLICAE

S		S	
CON S Γ	CON SZ	CON S ?	CON S ?

Julianus Apostata.

DN FL CC IVLI—ANVS NOB CS >
SPES REI—PVBLICAE

I Valentinianus.

DN VALENTINI—ANVS PF AVG
RFSTITV—TOR REIP
CONSP Δ

GLORIA RO—MANORVM
 $\frac{*}{\text{CONS (A?)}}$
 SECVRITAS—REIPVBLICAE
 $\frac{*}{\text{CONS (A?)}}$

Valens.

DN VALENS—PF AVG @
 GLORIA RO—MANORVM

$\frac{.}{\text{CONS P}}$	$\frac{.}{\text{CONS } \Gamma_3}$	$\frac{.}{\text{CONS } \Delta}$	
$\frac{*}{\text{CONS } \Delta}$	$\frac{*}{\text{CONS B}}$	$\frac{*}{\text{CONS } \Gamma}$	$\frac{.}{\text{CONS ?}}$
	SECVRITAS—REIPVBLICAE		
$\frac{.}{\text{CONS P } \Gamma}$	$\frac{.}{\text{CONS P } \epsilon}$	$\frac{.}{\text{CONS P}}$	$\frac{.}{\text{CONS ?}}$

Gratianus.

DN GRATIAN—VS PF AVG @
 GLORIA RO—MANORVM

$\frac{.}{\text{CONS } \Gamma}$	$\frac{*}{\text{CONS } \Gamma}$	$\frac{*}{\text{CONS ?}}$
---------------------------------	---------------------------------	---------------------------

Cyzikus.

Nagy Constantinus.

DN CONSTANTI—NVS PT AVGG Fátyolos feje jobbra

$\frac{VN}{SMK \Gamma}$	$\frac{VN}{SMK Z}$	$\frac{VN}{SMK ?}$
-------------------------	--------------------	--------------------

Constans.

DN CONSTA—NS PF AVG @
 GLORIA EXERCITUS
 · SMK Γ ·

Constantius.

DN CONSTAN—TIVS PF AVG @
 FFL TEMP REPARATIO

$\frac{.}{SMK \Gamma}$	$\frac{.}{SMK \Delta_3}$	$\frac{.}{SMK \epsilon}$	$\frac{.}{SMK \Gamma}$
	SPES REI—PVBLICAE		
$\frac{.}{SMKA_3}$	$\frac{.}{SMK \Delta}$	$\frac{.}{SMK \epsilon_3}$	
	VOT XX MVLT XXX		
	$\frac{.}{SMK \Gamma}$		

Julianus Apostata.

DN FL CL IVLI—ANVS NOB CS (sic!) p ↗
 SPES REI—PVBLICAE
SMK (Γ ?)
 DN IVLI—ANVS NOB CAES p ↗
SMK Γ

I Valentinianus.

DN VALENTINI—ANVS PF AVG p ↗
 GLORIA RO—MANORVM
SMKA SMKB
 SECVRITAS—REIPVBLICAE
SMK Γ SMK Δ

Valens.

DN VALEN—S PF AVG p ↗
 RESTITV—TOR REIP
SMK (A ?)
 GLORIA RO—MANORVM
SMKA SMKB SMK Γ₂ SMK Δ₂
 SECVRITAS—REIPVBLICAE
SMKA SMKB SMK Γ SMK Δ₄ SMK (ε ?)

Nicomedia.

II Constantius.

DN CONSTAN—TIVS PF AVG p ↗
 FEL TEMP REPARATIO
SMN Δ SMN ε

I Valentinianus.

DN VALENTINI—ANVS PF AVG p ↗
 GLORIA RO—MANORVM
SMNB SMN ?

Valens.

DN VALFNS—PF AVG p ↗
SMN (A ?) SMN Γ

Antiochia.

II Constantius.

DN CONSTAN—TIVS PF AVG p ↗
 FEL TEMP REPARATIO
AN Δ

Constans.

DN CONSTA—NS PF AVG p ↗
 VOT XV MVLT XX
SMANI

I Valentinianus.

DN VALENTINI—ANVS PF AVG p ↗
 GLORIA RO—MANORVM
ANT B ANT Δ ANT Γ

Valens.

DN VALENS—PF AVG p ↗
 GLORIA RO—MANORVM
ANTA ANT Γ₂ ANT θ ANTI
 SECVRITAS—REIPVBLICAE
ANT Δ ANTE

Alexandria.

I Valentinianus.

DN VALENTINI—ANVS PF AVG ④
 SECVRITAS—REIPVBLICAE
 ALEA

Valens.

DN VALEN—S PF AVG ④
 GLORIA RO—MANORVM
 ALEA
 SECVRITAS—REIPVBLICAE
 ALEB ALE Δ

Gratianus.

DN GRATIAN—VS PF AVG ④
 SECVRITAS—REIPVBLICAE
 ALEB

A lelet következő darabjai csak részben voltak meghatározhatók :

a) verdejegyük olvashatatlan s így csak a császár és a hátlap típusa volt meghatározható a következőknek :

II Constantius.

FEL TEMP REPARATIO hátlappal	42 darab
SPES REI—PVBLICAE „	102 „

Julianus Apostata.

FEL TEMP REPARATIO hátlappal	17 darab
SPES REI—PVBLICAE „	22 „

GLORIA RO—MANORVM	SECVRITAS—REIPVBLICAE
-------------------	-----------------------

I Valentinianus

21

29

Valens

38

104

Gratianus

1

10

b) mivel a verdejegy és előlap olvashatatlan, csak a hátlaptípusa volt a következőknek meghatározható :

GLORIA RO—MANORVM	17 darab
SECVRITAS REIPVBLICAE	182 „

Teljesen kopott, meghatározhatatlan pénz 99 darab volt az öcsödi leletben.

Amint az előzőkből kitűnik, az egyes verdék a következő típus- és darabszámmal vannak képviselve a leletben :

	Faj	Darab
Arelate	21	36
Lugdunum	19	29
Treviri	2	2
Roma	49	410
Aquileia	94	321
Siscia	145	301
Sirmium	12	19
Thessalonica	60	97
Heraclea	5	6
Constantinopolis	27	32
Cyzicus	29	39
Nicomedia	6	6
Antiochia	11	13
Alexandria	5	6
		1317

Ehhez jön még az 585 darab csak részben meghatározható és 99 darab teljesen meghatározhatatlan pénz. Így összesen a feldolgozás alá került érmek száma 2001.

A lelet időrendben vett utolsó veretei II Va'entinianusnak (Kr. u. 375. XI. 22—392. V. 15.) következő centenionalesei:

DN VALENTINIA—NVS IVN PF AVG @
SECVRITAS—REIPVBLICAE

Egy darab $\frac{*}{\text{SMR Q}}$ jeggyel Róma verdéből és

két darab $\frac{*}{\text{SMAQ S}}$ jeggyel az aquileiai verdéből.

Hogy az ezen jegyekkel szignált darabok II. Valentinianus első emissziói közzé tartoznak, következtethetjük a leletben való megjelenésükön kívül még abból is, hogy ezen emissziókból Valensnek és Gratianusnak is vannak vereteik.

Voelter Gerin katalógusában⁴ II. Valentinianus $\frac{*}{\text{SMRQ}}$ jegyű, ró mavárosi centenialesének testvérvereteit találjuk a 276. oldalon a 9. szám alatt Valenstől $\frac{*}{\text{SMRP}}$

$\frac{*}{\text{SMRB}}$, $\frac{*}{\text{SMRT}}$ jegyekkel, Gratianustól pedig a 257. oldal 9. számánál $\frac{*}{\text{SMRP}}$ jeggyel.

Ugyancsak megvan a $\frac{*}{\text{SMAQS}}$ jegyű aquileiai veret is éppen úgy Valenstől, mint

Gratianustól a Katalógus 76 oldalán a 27., illetve a 7. száma alatt.

A három császár körül Valens halt meg leghamarabb. Kr. u. 378. augusztus 9-én, az adrianopolisi ütközetben esett el s így ez az időpont terminus ante quem ezen emissziók veretését illetőleg.

Mivel II. Valentinianus pedig 375 november 22-én lép trónra, ezen emissziók kibocsátása ezen időpont után történt, de 378 aug. 9-nél nem később. Amint ezekből kitűnik, a pénzeket közvetlenül a hunnok betörése előtt rejthette el tulajdonosuk.⁵

Dr. Jónás Elemér.

⁴ O. Voelter: Die Münzen der röm. Kaiser, Kaiserinnen und Caesaren, von Diocletianus bis Romulus. Katalog der Sammlung des Herrn P. Gerin, Wien, 1921.

⁵ L. Alföldi fentidézett cikkét.

A richárdpusztai éremlelet és a C. N. H. 59. szám sziglái.

Nuber Károly szívéssége évek előtt II. Béla ezen közismert pénzecskéiből közel 3000 darabot — a richárdpusztai lelet egy töredékét — juttatott kezeim közé. Már maga a ritka alkalom, hogy gyűjtő egyfajta pénznek ekkora tömegére terjesztheti ki vizsgálódásait a pénzek behatóbb tanulmányozására sarkalt. Akkor leszűrt megfigyeléseimet a Nemzeti Múzeum éremtára idevágó anyagának áttanulmányozása mindenben igazolta.

Jólehet Dr. Éber Lászlóné „A richárdpusztai éremlelet”¹ és Szentgáli Károly „A szig-lák megtejtése felé”² című cikkeikben bővebben foglalkoztak ugyanezen pénzecskékkal ku-tatásaim eredményeivel mégis a nyilvánosság elé lépek. Egyrészt mert más nyomon indulva, más utakon haladva oly mezőkre is eljutottam, melyeket Dr. Éber Lászlóné nem érintett. másrészt mert Szentgálival egymás munkájáról nem tudva, több pontra nézve azonos ered-ményre jutottunk. Ezeket az egybevágó megállapításokat bizvást tekinthetjük véglegeseknek és éppen ezen végleges megállapításokat leszögezni óhajtják e sorok.

Dr. Éber Lászlóné adatai szerint a lelet 1897-ben került a Nemzeti Múzeumba és 586 gm ezüst ékszertöredéken 9 drb kisebb ezüströgön és 92 gm bronzöredéken kívül 11,900 gm érmet — közte néhány friesachit — foglalt magában. Az érmek darabszáma az átlagsúly alapján számítva 39,400 drb lett volna, azonban ez a szám túlzottnak látszik. Kálmánnak a leletben volt denárai átlagban 0,400 grmon felül vannak, a lelet zömét képező 59 sz. átlagsúlya 0,3683 gm s így a nagy átlag megüthette a 0,3700 grmot és ez $\frac{11,900}{0,37}$ kereken 32,000 drbot adna.

A leletben a C. N. H. I 40, 41, 42, 46, 47, 48, 49, 54, 57, 59, 65, 67, 71, 75, 76, 78 számok és 1 darabbal a 85 szám volt képviselve.

Igen sajnálatos, hogy az egyes fajok darabszáma nem nyert megállapítást, mert ebből esetleg a fajok kronologiai sorrendjére lehetett volna igen értékes következtetéseket vonni.

A richárdpusztai lelettel teljesen azonos összetételű leletek kerültek elő:

Bicskén	5 drb más fajúval	58 drb 59 szám	(Déry Múz.)
Both pusztán I 20	„ „ „	170 „ 59 „	(Schmidt Béla)
„ „ II 115	„ „ „	1147 „ 59 „	(Székesfehérvár)
Esztergomban 70	„ „ „	880 „ 59 „	(Nemz. Múzeum)
összesen	210 drb más fajúval	2255 drb 59 számú	

Úgy a leleteknek a richárdpusztaival azonos összetétele, de az összes lelőhelyek cse-kély távolsága egymástól³ (3—5 kilométer) arra a feltevésre jogosít, hogy tulajdonképpen csak egy páratlanul gazdag lelettel állunk szemben, melynek egyes töredékeit nem egy helyen és nem egy időben értékesítették a leletre bukkant burgonyaszedő munkások. Ha elvetjük ezt a magyarázatot, úgy valami rettenetes hadieseményre kellene gondolnunk, mely elől egy egész vidék lakossága a földbe rejtette pénzkészletét és melyben az összes érde-keltek elveszték. De ilyen veszedelemről a történelem nem tud. Hogy egy pénzverőműhely készlete lett volna, nem valószínű. Arra a leletben volt nyersanyag csekély és akkor pénz-verőszerszám is lett volna a leletben. Az ékszertöredékek és ezüst rögök csak azt tanusít-ják, hogy a silány veretpénz mellett a veretlen érc is fizető eszköz volt.

A fent felsorolt leletekben 210 drb más fajú pénzre esett 2255 drb 59 számú. Ha egy leletnek fogadjuk el az egész tömeget, úgy a fenti arányt alkalmazva a richárdpusztai lelet 32,000 darabjára is, végösszegben az összes leletekben 3,300 drb más fajúra 33,530 drb 59 számú esik, az egész 36,830 drb-nyi tömegnek kereken 90 %-a.⁴

Tekintve az akkor már divott pénzváltási kényszert, a legnagyobb számban előfordult 59-es számú fajt kell a legifjabbnak, *kormeghatározónak* tartanunk és a leletben előforduló többi faj időben mind megelőzte az 59-es számút.

¹ Num. Közlöny III. évf. 87. oldal.

² Num. Közl. XV. évf. 47. oldal.

³ Esztergomot kivéve, de ott talán csak értékesítették.

⁴ Dr. Éber Lászlóné az arányt 115:3, vagyis 97,39%-nak találta.

Amde a richárdpusztai leletben előfordult a C. N. H. I 67. sz. érem is, melyet dr. Hóman Bálint súlya, finomsága és a mezőzáti lelet alapján II. Gézának tulajdonít. Itt valami nincs rendben. Ha a 67 sz. előfordult a richárdpusztai leletben, úgy nem lehet II. Géza denárja, hanem csak II. István pénze, ahová tipológiai alapon — a rajta lévő két nagy S betű és az 53/54 számmal való rokonsága miatt a gyűjtők eddig is helyezték, de ahová mint denár súlya és finomsága miatt sehogy se illik, vagy csakugyan II. Gézáé, de akkor megdőlné a legnagyobb számban előforduló éremre alapított kormeghatározó elméletünk. Amíg a mezőzáti lelet darabjait denároknak tartjuk, a kérdés csak erőszakkal oldható meg, azonban magától megoldódik, mihelyt felismerjük, hogy azok (a C. N. H. I 74. szám kivételével) nem *denárok* hanem *obulusok*.

A mezőzáti leletben volt:⁵

48 darab C. N. H. I 64 szám	0.11126 grm színsúllyal
109 " " " 67 "	0.08254 " "
3 " " " 69 "	0.1162 " "
3 " " " 74 "	0.1706 " "
59 " " " 92 "	0.08662 " "

Ezek közül csak a 74 szám lehet denár, a többi kétségtelen obulus.

A 0.11126 grm-os színsúlyú C. N. H. I. 64 a C. N. I. 39. szám obulusa. Nemcsak tipológiai és technikai rokonság szálai fűzik hozzá, de 0.11126 grm-os színsúlya is megfelel a 0.2616 grm-os színsúlyú C. N. H. I. 39 sz. denár obulusának.

A C. N. H. I. 67, 69 és 92 számú érmekeket már a hátlap keresztjének sarkaiban, az ékek helyén lévő pontok is — ezen korban magyar pénzekben az obulus kétségtelen jegye — obulusoknak mutatják. A denár színsúlyának alig felét kitevő 0.08254 grm, 0.1162 grm és 0.0866 grm-os színsúlyuk is obulusoknak mutatja a 67, 69 és 92 számokat.

A fentiek alapján és a richárdpusztai leletre támaszkodva a mezőzáti leletben foglalt fajokat — a C. N. H. I. 74 sz. kivételével — nem II. Géza denárai közé, ahova szintartalmuknál fogva amúgy is csak nehezen illeszthetők, hanem elődei obulusainak sorába kell helyeznünk.

Feltűnő a friesachi denárok korai⁶ előfordulása a richárdpusztai leletben; 60—80 évvel előzik meg általános elterjedésüket hazánkban.

Számolva térrel és nyomdaköltséggel mellőznöm kell az 59 szám leírását és a lezármaszására és előállítására vonatkozó igen aprólékos megfigyeléseimet és csak annak megállapítására szorítkozom, hogy a pénzek általában nagy gonddal készültek, veretük tiszta, kettős-veret alig fordul elő és kopás nyoma rajtuk nem látszik. Gonddal történt a pénz körülvágása is, ollóval, mindig az avers oldaláról.⁷ A körirat alul balról kezdődik és az óramutató irányában halad: REX BELA. A megvizsgált tömegben akadt több retrográd (fonák) példány, — a mester tévedésének emléke: a betűket egy pénzdaráb és nem annak tükörképe szerint verte bele a bélyegvasba. (A IV táblán a 4-ik sorban jobbról).

A pénzecskek nem teljesen egyformák. Egy kis részük — körülbelül 2⁰/₁₀₀ — az ezüst színe, a kerekre formált fej, a betűk karaktere és az érem egész megjelenése által elüt a nagy tömegtől. Sziglarendszerűk is más.⁸ Külön csoportot képeznek és nyilván más verdeből kerültek ki. (IV. táblán a 2-ik sorban jobbról).

De a pénzek nagy tömegének jellege, fabrikája sem teljesen azonos. Különösen az érmekecézett pereme mutat oly különbségeket, melyeket később fel fogunk használni (V. és VI-ik táblán).

Pénzecskeinken a betűk közt, a fej alatt és néha a fejben (koronában) az éremképhez nem tartozó pontok és egyéb apró jegyek szíglák láthatók. Ezen jegyek sokfélesége és különböző elhelyezésük a változatok nagy sokaságát hozza létre. Behatóbb vizsgálat után

⁵ A metrologiai és finomsági adatok Dr. Hóman Magyar Pénztörténetéből vannak véve (256. és 644. old.).

⁶ 1130 körül kezdték verni (Themesel a Mittheilungen der Num. Gesellschaft, VII., 25. oldal); első hiteles említésük Strassburg, 1157 május 20-án (Num. Zeitschrift 1909. évfoly. 149. oldat).

⁷ Hogy a körülmételés ritka esetekben ismeretlen okból elmaradt, még nem jogosít arra, hogy az ilyen darabokat külön fajoknak tartsuk (C. N. H. I. 55, 60, 72, 89, 91.) Valamint nem külön faj a C. N. H. I. 100 szám sem azért, mert véletlenül a revers köre szerint vágták körül.

⁸ A fej alatt nincs jegy; csak *változó*, sorozatokat jelentő jegyek vannak rajtuk, műhelyt mutató jegyeik nincsenek. Lásd alább.

azonban éppen ezen jegyek adják kezünkbe a rendszerbefoglalás kulcsát. E jegyek nem ötletszerűen, hanem bizonyos rendszer szerint vannak elhelyezve. A fej alatt és a körirat L betűjében — mert ott legtöbb a hely — ritka és csak a mester botlásából keletkezett kivételeken kívül mindig van jegy. Az előbb említett, más verdeből származó kerekfejű csoport darabjain rendszeresen nincs jegy a fej alatt.

A legtöbb esetben vagy a körirat betűi közt, vagy a fejben (koronában) vagy mindkét helyen is találunk pontokat. Vannak példányok, melyeken összesen 7 pont van R·E·X·B·E·L·A·|·|

Látszólag bonyolítja a helyzetet, hogy a jegyek nyilvánvalóan két szigla-rendszerhez tartoznak, illetve két irányban szolgálnak megkülönböztetésül.

Vannak ugyanis a pénzekben jegyek, *változó jegyek*, melyek alapján élesen elhatárolt sorozatokba oszthatók és más, *állandó jegyek*, nagyobb pontok, a körirat B, E, L és R betűi után, melyek minden sorozatban előfordulnak és jelentésük más, mind az előbbieké.

A *változó* (sorozatokat megkülönböztető) jegyek alapján a pénzek a következő 4 csoportba oszthatók:

- A. Jegy a fej alatt, pont az L-ben.
- B. Pont a fej alatt, jegy az L-ben.
- C. Pont a fej alatt, pont az L-ben és pontok a koronában,
- D. Pont a fej alatt, pont az L-ben és jegyek a köriratban.

A körirat betűi közt elhelyezett és minden sorozatban előforduló nagyobb pontok — *állandó jegyek* — egy más szigla-rendszert képviselnek. Ha csak egy nagyobb pont van a legendában, úgy az az L betűben talál elhelyezést, A, C és D csoport, a B csoportban pedig helyet cserél az L betűbe helyezett *változó* (sorozatokat megkülönböztető) jeggyel és a fej alá kerül. Rendes vereteknél a második pont az E betű után, a harmadik a B után és a negyedik az R után van beütve.⁹

Figyelmes vizsgálat után azonban azt fogjuk látni, hogy érmecskéink még általános karakterük alapján is 3 fő és 2 átmeneti típusra oszlanak.

I. típus. Igen finoman recézett keskeny perem, ennél fogva nagy és szabad. terület éremkép, tiszta veret; minthogy a perem csak kevésbé emelkedik a mező fölé, a mező nem látszik süllyesztettnek, a hátlapon 5—8 jegyből álló pseudolegenda. A köriratban csak az L betűben van pont vagy más jegy, a fej alatt jegy vagy pont. A pénzek színe a legfehérebb.

II. (átmeneti) típus. Valamivel szélesebb és magasabb perem, egyebekben mint a I típus. Pont vagy jegy csak az L betűben és a fej alatt.

III. típus. Széles és magas, durvábban recézett perem; az éremkép kisebb és tömött miért is az érem kisebbnek, a mező magas perem miatt süllyesztettnek látszik. A pénzek színe szürkés, az oxydált ezüst színéhez közeledő. A hátlapon 5—8 tagból álló állegenda. Nagy pont vagy jegy az L után és E után — vagy pedig mint I és II.

IV. (átmeneti) típus a következő V-höz hasonló, pereme mint a II. típusnál, hátlapon sok tagú állegenda. Pont vagy egy az L-ben és a fej alatt és pont az E és B után, tehát 3 pont.

V. típus. Szép éles, magas veret, a recézett perem keskenyebb mint III-nál, a betűk és pontok tisztán, kimagaslóan verve; a hátlapon mindig sok (8—13) kis vonal stb. A pénzek színe a legsötétebb, feketés árnyalattal. Pont vagy jegy az L-ben és a fej alatt és pont a B, E és R után. Ez a típus annyira jellegzetes, hogy az idetartozó darabokat tüzetesebb vizsgálat nélkül, rátekintéssel is kilehetett válogatni a tömegből.¹⁰

Mindezek figyelembe vételével a megvizsgált 3021 drb¹¹ a következő rendszerbe foglalható, melyben minden rendes veretű darab megtalálja szorosan és kétségtelenül megállapított helyét:

⁹ A kettős szigla-rendszer első nyomait már ott találjuk I. Béla vezéri pénzein, ahol pl a $\frac{10}{1}$ mellett a D betűben egy kis ék látszik. Salamon 22 denárán az éremképben elhelyezett jegyen kívül a körirat S betűje után egy fekvő — alakú jegy van, I. Géza 23. számú denárán a kereszt sarkaiban alkalmazott jegyeken kívül a DVX szó D és V betűje közt vagy az O betűben pont vagy ék, máskor az S betű és a kereszt között van ék. Szent László 31. számán pontok a kereszt szárán és jegy a köriratban stb.

¹⁰ Az imént vázolt típusbeli különbségek az 59 számmal egykorú 61, 65, 71, 76, 81 számokon is megállapíthatók.

¹¹ A tanulmányban foglalt számítások mind erre a 3021 darabra vonatkoznak, a Magyar. Nemz. Múzeum anyaga nincs beleszámítva.

A corpus 59 rendszerbe foglalása.

A sorozat száma	Jegy		R E X B E L A					Összesen darab	Jegyzet
	a fej alatt, a koronában vagy a körírral betűi közt	az L betűben	t í p u s						
			a jegy száma						
			I	II	III	IV	V		

I. verde										
A) csoport (jegy a fej alatt, pont az L betűben)										
1	2	.	21	8	17	20	5	7	78	
2	7	.	62	12	12	16	2	4	110	
3	8	.	50	15	14	5	1	4	89	
4	13	.	38	15	11	16	—	4	84	
5	20	.	—	—	18	7	3	1	29	
6	25	.	26	12	4	2	—	1	45	
7	31	.	11	13	—	—	—	—	24	
8	69	.	42	16	14	13	4	8	97	
9	70	.	41	12	16	10	1	1	81	
10	75	.	11	1	—	—	—	—	12	
11	76	.	1	—	—	—	—	—	1	
12	37	.	26	—	—	—	—	—	26	
13	42	.	42	12	11	8	6	5	84	
14	49	.	12	5	5	2	—	—	24	
15	53	.	27	10	10	3	—	1	51	
16	55	.	8	3	2	6	—	—	19	
17	56	.	21	8	1	1	—	1	32	
18	87	.	—	—	19	10	1	3	33	
19	92	.	—	—	14	7	1	4	26	
20	100	.	42	14	12	4	—	1	73	
21	110	.	30	14	11	4	1	2	62	
22	115	.	—	—	8	6	—	—	14	
23	118	.	—	—	—	2	—	2	4	

B) csoport (pont a fej alatt, jegy az L betűben)										
24	.	5	—	—	12	7	1	4	24	
25	.	69	49	7	14	4	1	3	78	
26	.	75	31	22	9	7	—	5	74	
27	.	77	26	7	9	15	—	4	61	
28	.	37	35	15	12	13	1	3	79	
29	.	40	36	11	10	5	—	3	65	
30	.	54	30	5	12	5	—	—	52	
31	.	107	—	—	12	8	—	1	21	
32	.	118	—	—	2	7	4	4	17	

C) csoport (pont a koronában, pont a fej alatt és pont az L-ben)										
33	123	.	18	7	5	4	—	6	40	
34	124	.	37	2	5	10	—	3	57	
35	125	.	25	3	5	1	2	1	37	
36	126	.	—	1	14	13	—	9	37	
37	127	.	1	—	10	9	1	—	21	

A sorozat száma	Jegy		R E X B E L A		R E X B E L A		R E X B E L A		R E X B E L A		Összesen darab	Jegyzet
	a fej alatt, a koronában vagy a körirat betűi közt	az L betűben	t i p u s									
			I.	II.	III.	IV.	V.					
a jegy száma												
D) csoport (pont a fej alatt, pont az L betűben és jegyek a körirat betűiben												
38	.	.	43	10	17	3	—	3	86	84. sz. a B után		
39	.	.	—	—	12	—	—	2	14	87. sz. B és E után		
40	.	.	35	5	6	15	—	3	64	7. sz. B után		
41	.	.	49	8	16	10	—	1	84	14. sz. B után		
42	.	.	12	—	11	12	1	—	36	9. sz. B után		
43	.	.	24	5	18	—	1	3	51	6. sz. E után		
44	.	.	32	13	13	—	—	1	59	9. sz. E után		
45	.	.	60	8	20	—	—	—	88	1. sz. B és E után		
46	.	.	—	—	9	6	4	—	19	1. sz. R, E, X után		
47	.	.	4	8	13	4	—	2	31	69. sz. az X. után		
összesen		1057	307	465	300	41	410	2280				
téves pontozású									35			
fonák köriratú									2			
típusok szerint nem volt osztályozva									665			
Végösszeg								2982	darab			
II. verde. M. N. Múzeum anyaga.												
48	—	—	—	.	—	—	—	—	1	semmi jegy		
49	—	69	—	.	—	—	—	—	2	jegy az L-ben		
50	.	37	.	.	.	.	.	.	1	"		
51	.	40	.	.	.	.	.	.	3	"		
52	.	54	.	.	.	.	.	.	1	"		
53	.	107	.	.	.	.	.	.	2	"		
54	.	118	.	.	.	.	.	.	2	"		
55	.	80	.	.	.	.	.	.	3	"		
56	.	75	.	.	.	.	.	.	1	"		
57	.	.	.	.	.	107	.	.	1	E után		
58	.	.	.	.	.	9	.	.	2	"		
59	.	.	.	.	.	14	.	.	2	"		
60	.	.	.	.	.	36	.	.	1	"		
61	.	.	.	1	.	1	.	.	1	E és L után		
62	.	.	.	.	.	.	.	1	1	R "		
63	.	.	.	.	.	.	.	69	3	X "		
64	.	.	.	.	.	.	.	7	2	X "		
65	.	.	.	.	.	.	.	1	1	R, E és X után		
66	123	—	.	.	.	.	.	.	4	pont a koronában		
67	124	—	.	.	.	.	.	.	1	"		
68	125	—	.	.	.	.	.	.	1	"		
69	126	—	.	.	.	.	.	.	2	"		
70	40	.	.	.	.	.	.	.	1	jegy a fej alatt		
71	110	.	.	.	.	.	.	.	4	"		
72	100	.	.	.	.	.	.	.	1	"		
73	13	.	.	.	.	.	.	.	2	"		
74	120	.	.	.	.	.	.	.	1	"		
összesen								47				

A jegyzéket szemügyre véve többféle megállapításra jutunk. Az első az, hogy a pénzek a változó és különbözőképpen elhelyezett jegyek alapján egymást követő sorozatokra oszlanak; a második az, hogy majd minden sorozatban vannak a köriratban 1, 2, 3 és 4 nagyobb ponttal jegyzett példányok és végül, hogy az általános benyomás alapján megkülönböztetett típusok és az 1—4 pontos jegyzés közt bizonyos összefüggés van.

	Oszályozatlan	T í p u s					Összesen darab	‰
		I.	II.	III.	IV.	V.		
BEL'A REX ...	665	1057	307	485	—	—	2514	84.139
BEL'A REX ...	—	—	—	313	—	—	313	10.489
BEL'A REX ...	—	—	—	—	43	—	43	1.441
BEL'A REX ...	—	—	—	—	—	114	114	3.820
Összesen	665	1057	307	798	43	114	2984	99.999

Látni való, hogy minden pontszámnak bizonyos típus felel meg; csak az egy pontosak, melyek az egész tömegnek kereken 84 ‰-át teszik, készültek 3 típusban.

A változatok tömkelegében rendszert keresve 44 főbb sorozatot típusuk szerint osztályozva pontosan lemértem. Mellőzöm az egész hosszú táblázat közlését¹² és csak az eredményekre szorítkozom.

Átlagsúlyok csoportok és típusok szerint:

Csoport	B E L A R E X								B E L A R E X		B E L A R E X		B E L A R E X		Összesen	
	t i p u s												darab	átlag súly		
	I.		II.		III.				IV.		V.					
	drb	átlag súly	drb	átla- súly	drb	átlag súly	drb	átlag súly	drb	átlag súly	drb	átlag súly				
A	461	0.355	162	0.362	211	0.385	116	0.384	22	0.399	47	0.401	1019	0.369		
B	190	0.358	73	0.366	89	0.380	40	0.378	4	0.352	10	0.376	406	0.367		
C	73	0.367	12	0.347	40	0.378	22	0.410	2	0.426	11	0.416	172	0.378		
D	464	0.356	53	0.369	125	0.374	26	0.389	—	—	14	0.382	470	0.364		
	988	0.356	300	0.364	465	0.381	204	0.386	28	0.394	82	0.397	2067	0.3683		

Amint látjuk a változó (sorozatokat megkülönböztető) jegyek alapján alkotott csoportok átlagsúlya oly csekély ingadozást mutat, hogy ez alapon semmi következtetést vonni nem lehet. Mindössze annyit szögezhetünk le, hogy a C csoport (pontok a koronában) átlagsúlya a legnagyobb.

Másképp alakul a helyzet, ha az állandó jegyek — nagy pontok — szerint csoportosítjuk a pénzeket:

1753	darab	BEL'A REX	átlagsúlya	0.3644	gr
204	"	BEL'A REX	"	0.3863	"
28	"	BEL'A REX	"	0.3943	"
82	"	BEL'A REX	"	0.3968	"

A pontok számával emelkedik az átlagsúly. Tekintve az al marco verést, a különbözet ugyan nem nagy, de az emelkedő irányzat szemellátható.

¹² Érdeklődőknek (?) szívesen rendelkezésükre áll.

A C.N.H.I. 59 számon előforduló jegyek.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
101	102	103	104	105	106	107	108	109	110
111	112	113	114	115	116	117	118	119	120
121	122								
123		124		125		126		127	

Jegyzet. A *Jegyzék* nem eredeti alakjában kerül az olvasó elé. Nyomdatechnikai és pénzügyi okok miatt a jegyeket eredeti alakjukban nem a maguk helyén a sorozatok előtt, hanem egy külön táblán kellett kihozni és számmal hivatkozni rájuk. Ez az áttekinthetőséget lényegesen csökkenti.

A táblán sokkal több a jegy, mint amennyire a jegyzékben hivatkozás történik. Ez a többlet java-részt a Magy. Nemz. Múzeum anyagáról van a teljesség kedvéért a táblára felvéve, másrészt vagy a bélyegmetsző tévedésének vagy abbéli igyekezetének eredménye, hogy a még használható verőtüveket egy újabb ráverés által ismét használhatóvá tegye.

Rendellenesek azok a darabok is, melyeken az állandó jegyek nem a jegyzékben feltüntetett séma szerint vannak a betűk közt elhelyezve. Számuk csekély, alig 1—2%/o. — Ugy állottak elő, hogy a mester vagy tévesen más betű után verte bele a pontot a példázó vasba, vagy pedig elfelejtette beleütöni. Pénztudo-mányi szempontból semmi jelentőségük sincs.

2067 drb lemért vegyes típusú denár súlya volt 461.340 grm átlag 0.3683 grm csodálatosan fedi Hóman megállapítását. A megmért legsúlyosabb darab 0.6075 grm-ot, a legkönnyebb 0.2717 grm-ot nyomott.

A pénzek teljesen épek és tiszták, kopás nyoma rajtuk nem látszik s így legfeljebb szemelgetés (Saigern) által veszthettek valamit súlyukból s így a 0.36833 grm.-ot nyugodtan fogadhatjuk el a Corpus I 59 sz. végleges átlagsúlyául.

Szükségesnek látszott a pénzek finomságát is meghatározni. A főfémjelző hivatalban tűzi úton megejtett vizsgálat eredményét az alábbi táblázat mutatja:

Folyószám	Darab		Típus	Színezüst ‰/00		Átlag
				1 ső	2-ik	
				p r ó b a		
1	3	BEL·A REX	I	460	553	506.5
2	3	” ”	II	580	356	468
3	3	” ”	III	546	573	559.5
4	3	BE·L·A REX	III	560	558	559
5	3	BE·L·A REX	IV	494	500	497
6	3	BE·L·A REX	V	568	624	596
7	4	BEL·A· REX	I	578	438	508
8	3	BEL·A· REX	III	493	520	506.5
9	4	BE·L·A· REX	I	490	546	518
10	3	BE·L·A· REX	III	572	502	537
	32	darab				525.5 ‰/0

A próbára beküldött darabok nem voltak elég körültekintéssel megválasztva, amennyiben nem volt minden csoport és minden típus kellően képviselve s így a próbákból ez irányban nem is lehet megbízható következtetéseket vonni. Feltűnő, hogy az V. típusnak (6. folyószám) nemcsak a finomsága a legnagyobb, hanem nyersúlyát is a legnagyobbinak találtuk.

Szembetűnő az ezüsttartalom nagy ingadozása (356/1000—624/1000), ami az 525.5 grm átlagtól felfelé 18.74 ‰, lefelé 32.25 ‰ eltérés. Ez méltán ejthetne gondolkozóba. Ha azonban számbavesszük az akkori idők tökéletlen metallurgiai tudását és berendezéseit, másrészt azt a körülményt, hogy ugyanazon öntésből származó pénzek finomsága is különböző lehetett:¹³ a nagy eltérés mégis magyarázható.

Mihogy a középkorban az *argentum purissimum* is mintegy 5 ‰ nemtelen fémek tartalmazott, a tűzpróba útján talált színezüsthöz még annak $\frac{1}{19}$ részét hozzá kellene adnunk, hogy az akkor szándékolt ezüsttartalmat megkapjuk. Van azonban egy körülmény, melyet középkori pénzeink finomságának meghatározásánál számba kell vennünk Dr. Paulinyi Oskárnak — a Fugger-Thurzó consortium és a magyar rézbányák bérbeadása történetének kutatója — szíves közlése szerint az alsó magyarországi bányákból kikerült réz 14 ‰-ig menő ezüstöt tartalmazott. Ennek az ezüstnek a kiválasztásán alapult a Thurzók gazdagsága, — Ez az ezüsthöz vegyített rézben foglalt ezüst kiegyenlítette az ezüst tisztatlanságából eredő ezüsthányt. A tűzpróba eredményét eszerint mérvadónak vehetjük.

Tekintve, hogy a pénzt sohase verték a törvényesnél finomabb ötvözetből, sőt mindig inkább kissé alatta maradtak, feltehetjük, hogy a törvényes finomság 600/1000 körül járt, ami $9\frac{2}{3}$ —10 latos ezüstnek felelne meg. De minthogy a magyar gyakorlat nem latok szerint számítja az ezüst finomságát, hanem „x pars comburetur“ kifejezéssel jelölte meg a korpa (nemtelen fém) mennyiségét: valószínű, hogy „tertia combustiával“ van dolgunk.

¹³ Igen vékony rudacskába öntve az ércet, az öntés aránylag lassan ment s eközben az olvadt ércben a nagyobb fajsúlyú ezüst leszállhatott s így a később öntött rudak több ezüstöt tartalmaztak.

¹⁸ Hogy e korban a már kiert pénznt nyírták körül ollóval — mindég az előlap oldaláról — azt a pénzek rendes kóralakja és a mindkét lapon látható éremkép mutatja. Ha, mint Szentpáli véli, a bélyegét előre leemert vastagabb éredarabokra verték volna bele, ugy szabálytalan, repedezett szélű volna a pénz és gyors munka mellett sok volna az olyan darab, melyen a kép csak részben van rajta (különösen a hát-lapon), mint azt vegyesházi királyaink pénzein oly gyakran látjuk.

jából kerülhettek ellenőrzés alá, amely ellenőrzés bizonyára csak arra szorítkozott, hogy a súlyegységből (font v. márka) kiverendő darabszám nagyjából be lett-e tartva. Ha ez is helyes volt, a pénzt átadták a csávázó mesternek, ami után megint számlálás vagy mérlegelés következett. Az ércet valahányszor más mester kezére került, nemcsak az ellenőrzés miatt kellett mindig mérlegen átadni, hanem azért is, mert a különböző műveletek mind súlyvesztéssel jártak.

Azonban nemcsak valószínű, de szinte bizonyos, hogy az eljárást olyképpen egyszerűsítették, hogy egy mester vagy munkás többféle műveletet is végzett (pl. nyújtás, darabolás vagy körülvágás) és hogy a munkások szükség szerinti számban egyesülve csoportokban — bokrokban, bandákban — végezték a munkát, Ezzel nemcsak a munkaerő jobb kihasználását érték el, hanem összegezve az ötvöztetés, nyújtás, ismételt ízzítés és fehéritésnél előálló súlyvesztéseket, azokat egy tételben hozhatták levonásba és elkerülték a sok időrabló mérlegelést,

Ilyen bokr több is dolgozott egy műhelyben. Egy műhelyben, mert amíg egyrészt pénzeinknek egészben nagy egyformasága és az alkalmazott jegyek azonossága nem enged több, egymástól térben távol fekvő verőhelyet feltételezni, addig a pénzek subtilis különbségeken alapuló típusai határozottan több műhelyre — officinára — mutatnak. Egy műhelyben annak nagysága szerint több, egyenként talán 6—8 munkásból álló bokr dolgozhatott.

Úgy képzelhetjük a dolgot, hogy a pénzverő főnöke súly szerint és munkaképességük arányában osztotta fel teljes feldolgozásra az egyes műhelyek közt a megöntött rudakat és azok aztán a kész kivert pénzzel számoltak el,

A fent vázolt eljárásban találom egyúttal a különböző típusok és az 1—4 pontos jegyzésnek magyarázatát. Négy műhelyben dolgoztak. Az elsőben — a főműhelyben, ebből került ki az összes pénzeknek mintegy 84 % — három bokr dolgozott három bélyegvéső mester vezetése alatt, akik egyenként kissé különböző, de jellegükre (típusukra) nézve mindig azonos verőtöveket készítettek. Ez a műhely egy ponttal jegyezte készítményeit, I, II és III típus. REX BELA +.

A második műhely, melynek verővasait az első műhely 3-ik csoportjának vésnöke készítette, már 2 ponttal jegyzett, az E és L-ben; REX BELA o, és a III típus szerint vert 10.489 % -ot.

A harmadik műhely (pont a B, E és L betűk után) készítményei adják a IV. típust. REX BELA II Vésnöke vagy tanítványa volt a negyedik műhely mesterének vagy annak szerszámaival dolgozott, mert példázóvasainak stílusa igen közel áll az V. típushoz.

Ez a műhely dolgozott a legkevesebbet, 1.041 % -ot és szünetelt legtöbbit.

A negyedik műhely (pont B, E, L és R betűk után) REX BELA ∇ ha nem is nagy személyzettel, de állandóan dolgozott. Készítményei a legszebbek és amint láttuk, úgy nyers mint színsúlyuk a legnagyobb- Produkált 3.82 % -ot.

Hogy az 1—4 pontos jelzés más-más műhelyt jelent, arra még a pénzek színárnyalata is szolgáltatott egy gyenge bizonyítékot. Az első műhely használt legerősebb, csávát vagy legtovább tette ki hatásának a pénzt, azért készítményei a legfehérebbek, — a 4-ik műhely a leggyengébbet, innen a 4 pontos pénzek feketés színe. Sőt az V. típus hátlapján a körirat helyén következetesen alkalmazott 8—13 jegy (kis vonal stb.) szemben a többi típus 5—8 jegyével szintén az mutatja, hogy ezek egy műhelyből, ugyanazon alsó verőtövekről kerültek ki. Alább látható az officinák és típusok közti összefüggés

M ű h e l y							Összesen
osztályo- zatlan	1		2	3	4		
	t i p u s						
	I.	II.	III.	IV.	V.		
665	1057	307	485	313	43	114	2984
2514							
	84.249 %			10.489 ⁰ / ₀	1.441 ⁰ / ₀	3.820 ⁰ / ₀	99.99 ⁰ / ₀

Ami a *változó* (a sorozatokat megkülönböztető) jegyeket, a minden más e korbeli pénzünkön feltalálható tulajdonképpeni *szíglákat* illeti: kétségtelen, hogy az ellenőrzést szol-

gálták. Verőhelyet, évfolyamot vagy felelős pénzverőtisztet sokaságuknál fogva nem jelenthettek. A napi productiót vagy az egy súlyegységből kivert darabokat külön jeggyel ellátni céltalan lett volna. Nem lehettek a pénzverőmunkások jegyei sem, mert minden műhelyben azonosak és egy munkás csak egy műhelyben dolgozhatott. De melyik munkás jegyei voltak? A pénz sok kézen ment keresztül, melyiket kellett volna külön jeggyel ellenőrizni? Azt aki a bélyeget ráverte? Hiszen az csak fizikai munkát végzett, amely rátekintéssel is ellenőrizhető volt, sem a pénz tartalmáért, sem súlyáért sem a példázóvas helyes voltáért felelős nem lehetett? A rendes munkáért, a pénz külső alakjáért — amit szemmel amúgy is könnyű ellenőrizni — csak a műhelyfőnök felelhetett és annak jegye, az 1—4 pont a mi esetünkben már rajta van a pénzen.

Ezek szerint az ellenőrzés csak a pénz belső értékére (finomságára és súlyára) vonatkozhatott.

A helyes súly mérleggel bármikor könnyen ellenőrizhető volt, — nem így a finomság.

Régi gyakorlat volt Körmöcön, hogy minden „Werkh“-ből néhány pénzdarábot ellenőrzés céljából a városi tanácsnál helyeztek el pecsét alatt, mely azt megőrizni volt köteles. Így lehetett ez már előbb is és másutt is. Értelme és foganatja az eljárásnak csak úgy volt, ha meglehetett állapítani, hogy melyik öntésből származott valamely kifogásolt pénzdaráb. Erre szolgálhatott a titkos jegy a pénzekben. Ez a titkos jegy — a szigla — vezethetett rá, hogy egy felmutatott pénzdaráb melyik öntésből való, finomsága megfelelő-e, ki volt veretése idején felelős és végre arra is, hogy a pénzdaráb tényleg a királyi verdéből került-e ki, avagy hamisító készítménye?

Sikerült ötvözés (öntés) után beleverték mind a négy műhely bélyegvasaiba a jegyet, az anyagot az officinák közt kiosztották és vertek, amíg az öntésben tartott.

Új öntés: új sigla.

Igaz, hogy így sok bélyegvas fogyott, de a még jó vasakat újra felhasználták: a régi jegyre vagy melléje verték az új jegyet.

A fent vázolt eljárással magyarázható meg, hogy ugyanazon siglával, hogy verhettek 4 officinában 5 féle típus szerint.

Hosszú tanulmányom fő eredménye annak a megállapítása, hogy a CNHI 59-be.

1. az állandó jegyek officinát jelentenek,

2. a változó jegyekkel pedig az egyes öntéseket jegyezték.

Aki figyelemmel kísérte szőrszálhasogató fejtegetésemet, bizonyára megtalálta megfejtésemnek sebezhető pontját. Ez az 1-ső afficina III. típusát készítő I c bokor. Miért dolgozott és szünetelt ez a bokor egyidőben a 2-ik, 3-ik és 4-ik műhellyel és nem a saját műhelyével?

Hogy ez így volt, azt a következőkből látjuk:

J e g y e k	M ű h e l y					
	1			2	3	4
	m u n k á s b o k o r					
	a	b	c			
	t i p u s					
	I.	II.	III.		IV.	V.
BELA····· REX	—	—	18	7	3	1
BELA: : : REX	11	13	—	—	—	—
BELA — REX	11	1	—	—	—	—
BELA + REX	—	—	19	10	1	3
BELA++ REX	—	—	11	7	1	4
BEL·A · REX	—	—	12	7	1	4

A magyarázat az lehet, hogy a két bokornak (az I c és III-nak) egy mester készítette a verőtöveket és átmenetileg mindkét csoport munkáját is vezette.

A változó jegyek — sziglák — „Werkh“ (öntés) jelentésének látszólag ellentmond a Corpus I 98—103 száma is. Rézből lévén az egyes öntések megjelölée felesleges volt. De nem felesleges-e újabb pénzeinken 1871—1918-ig a K-B jelzés is, mikor 1871 óta nem volt csak ez az egy verdénk?

A tanulmányomban felhozott súlyadatok pontosak, azokért helyt állók. Hogy következtetésem helytálló-e? azt mások fogják eldönteni.

Jeszenszky Géza.

A budapesti kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem háromszáz évének érememlékei.

Nagymultú egyetemünk harmadik centenáriuma közeleg és e forduló méltó ünneplésére újra írják történetét. Az 1930—31. tanév rector magnificusa felismerte, hogy az írott források mellett az emlékérmek sem utolsó dokumentumai e fényes multnak: nemcsak a pompás nagy medáliák, amelyek az intézmény életének nevezetes mozzanatait tükrözik sorban, hanem az apró, művészi szempontból jelentéktelen, de kultúrhistoriailag annál érdekesebb érmek és jetonok is.

A magyar iskolák érmeinek első lajstromát már Gohl Ödön összeállította 1909-ben a Numizmatikai Közönyben;¹⁾ anyaggyűjtését kibővítettük ez alkalommal és igyekeztünk a nyers anyagközlés keretét túllépve, azokra a művelődéstörténeti, művészeti és numizmatikai kapcsolatokra is rávilágítani, amelyek keletkezésüket és forrásértéküket megvilágítják.

Az a kényszerű elmaradás a nyugati államok belső fejlődésétől, amely Magyarországon a viszonyok nyomása alatt beállott a XVII—XVIII. században, ezen a téren is megnyilatkozott természetesen; a művészi és kulturális viszonyok sanyarúsága folytán az emlékérem divatja sem tudott úgy felvirágozni, mint csak a szomszédos Ausztriában is. Előre kell ezt bocsátanunk, hogy megérthessük, egyrészt, hogy miért oly kevés aránylag az egyetemre vonatkozó érmek száma, szemben pl. egy német egyetemmel, másrészt pedig, hogy miért készült ez a néhány érem is nagyrészen külföldön.

Az egyetem alapításának ideje Pázmány Péter, esztergomi érsek [1570—1637.] korára esik. Bár korábban is már voltak törekvések Magyarországon egyetem alapítására [Veszprém, Pozsony, Buda], de ezek egyike sem tudott állandó intézménnyé gyökeresedni. Pázmány Péter 1635-ben fogott a alapítás tervéhez s a 60.000 forintnyi tőkével megalapított s 1635 november 13-án már ünnepélyesen megnyitott nagyszombati egyetemen megkezdte munkásságát a teológiai és bölcsészeti fakultás, melyekhez 1667-ben Losy, majd Lippay érsekek bőkezűsége folytán a jogi kar járult még hozzá.

Minden valószínűség szerint összefügg az alapítás eseményével a Pázmány Péter emlékét őrző ezüst érem.

1. E) PETRVS · R · E · CARDINALIS · PAZMANY · ☼ Jobbra néző mellkép
biretummal fején.

H) ARCHIEPISCOVVS · STRIGONIENSIS ☼ Pázmány család címere.
Budapest, N. M. Ezüst, 35 mm. 16.5 g. Wesz. G. XXVII. t. 2.)^{1a}

I. t. 1.

Már Fraknói fölvetette azt a valószínű feltevést, hogy az érem a nagyszombati egyetem alapítási ünnepségei alkalmából készülhetett.²⁾ Hihetőbbé teszi e feltevést a Hampel megállapítása,³⁾ aki ez érem keletkezési idejét 1629—1637. évek közé korlátozza, azon az alapon, hogy Pázmány a bíbornoki méltóságot 1629-ben nyerte el, viszont 1637-ben halt meg. Mindenesetre az összevágó események és adatok kézenfekvővé teszik a Pázmány éremnek az Egyetem alapításával való összefüggését.

Az éremmel kapcsolatban másik, felmerülő kérdés készítőjének megállapítása. Valamint nem rendelkezünk semmi pozitív adattal az érem keletkezési körülményeit illetően, hasonlóképpen csak feltevésekre szorítkozhatunk ebben a kérdésben is.

A Pázmány-érem stílusa az egykorú vert érmek stílusával áll szoros összefüggésben. Hampel augsburgi mesterekkel hozza kapcsolatba az érmet Fraknói azon szóbeli adata alapján, hogy Pázmány augsburgi mesterekkel állott bizonyos összeköttetésben. E pozitív bizonyítékokon túl azonban az érem stílusa is igazolni látszik ezt a véleményt. A Forster összeállításában⁴⁾ szereplő éremvésők közül a Pázmány-érem valószínű keletkezési idejé-

¹⁾ Num. Közl. 1909. 75. és kk. ll.

^{1a)} Ennek az éremnek vert arany példánya bukkant fel legújabbán Niklovits Károly budapesti gyűjtő gyűjteményében.

²⁾ Frankl (Fraknói) Vilmos, Pázmány Péter és kora. Budapest, 1872. III. k. 166. l.

³⁾ Hampel, Pázmány fémer Arch. Ért. 1877. 138—142. l.

⁴⁾ Forster, Die Erzeugnisse der Stempelschneiderkunst in Augsburg etc. Leipzig, 1910—1914.

ben különösen Daniel Sailer, Sebastian Dadler és David Stadler neveivel találkozunk az augsburgi érmek készítésével kapcsolatban. Nincs azonban semmi határozott alapunk arra, hogy a Pázmány-érmet bármelyikükkel is összefüggésbe hozzuk.

Önként felvetődik a kérdés, hogy nem készülhetett-e az érme Magyarországon, nevezetesen Kőrmöcbányán, annál is inkább, mert itt az augsburgi származású és iskolázottságú id. és ifj. Hailer Dániel munkássága ugyancsak erre az időre esik.⁵⁾ Bár az érme stílusban szorosan kapcsolódik a Hailerek érmeinek stílusához, közöttük különösen a Losy Imre primás és Telegdi János kalocsai érsek teljesen azonos beállítású érmeihez,⁶⁾ utalva főképpen a hátlapi címer elhelyezésére, azonban az apró, de ebből a szempontból jelentős részletek, mint a vonal, illetve gyöngykör hiánya és az eltérő betűtípus a Hailerek egy-mással különben azonos érmein, nem vallanak egy kéz munkájára. Hasonlóképpen a portrébeállítás is egészen más a Pázmány-érmen s más az említett kőrmöci mesterek emlékérmein. Egészben véve a Pázmány-érme művésziesebb benyomása gyakorlottabb és képzetesebb mesterre utal.

Így az időbelileg szóbajöhető ifj. Hailer Dániel nevét el kell ejtenünk a készítő mester kilétének megállapításánál. Az a tény azonban, hogy az ő érmeinek augsburgi eredetre visszavezethető stílusához olyan közel áll a Pázmány-érme, igazolja, hogy a Hampel feltevése nem alaptalan. Az említett augsburgi éremvésők részletes monografiája is még hiányzik s amíg bővebb összehasonlító anyag nem áll rendelkezésünkre, be kell érünk azzal a megállapítással, hogy a Pázmány-érme minden valószínűség szerint egy 1629—37 között Augsburgban dolgozott éremvész művének tekinthető s az érme keletkezésének oka a nagyszombati egyetem alapításával hozható összefüggésbe.

A Pázmány-érme eredetileg csak ezüst és arany veretben készült. Vannak ugyan bronz, vert és öntött példányok is, ezek azonban későbbi utánzatok. Legismertesebb hamisítványát az 1771—1830 közt élt Karl Wilhelm Becker, speyeri születésű éremvész készítette.⁷⁾ Bizonyos eltérő apró részletek megkülönböztetik az eredetitől s Hampel szerint⁸⁾ nem lehetetlen, hogy a Becker-féle hamisítványnak a Cat. Inst. Nat. Széch. 1807. III. k. 10, 1. sz. és 7. t. 48. sz. alatt leírt és lerajzolt, ugyancsak nem eredeti Pázmány-érme szolgált mintául. A Nemzeti Múzeum birtokában levő arany és bronz példányok mind utánzatok. Hogy a Pázmány-érmek nem voltak forgalmi pénzek s hogy Pázmány Péternek nem volt pénzverési engedélye, azt Hampel bizonyítása után felesleges újra részletezni.

A Pázmány által Nagyszombatban megalapított egyetem életében csak az 1777-ben Budára való áthelyezés s a tanügynek időbelileg ezzel egybeeső országos szervezése kínálkoztak alkalmul a XVIII. sz. folyamán emlékérmek készíttetésére. Mária Terézia ugyanis 1773-ban az ország összes iskoláira, nevezetesen az egyetemre, akadémiákra, gimnáziumokra és népiskolákra kiható új tanulmányi rendtartás életbeléptetését határozta el, melynek lényege az volt, hogy a tanítás feletti főfelügyelet a koronára szállott, mely jogot azonban Magyarországon és Szlavóniában a helytartótanács, Horvátországban pedig a kancellár gyakorolta. A rendelet nyomtatásban 1777-ben jelent meg Bécsben Trattnernél s teljes címének a kezdőszavakra rövidítésével általánosságban a Ratio Educationis nevet nyerte. Ennek szerzője Ürményi József, különösen pedig Tresztyánszky Dániel volt.

Minthogy a Ratio Educationis csak egy egyetemet állapított meg, felmerült ennek központba való helyezésének terve. Végül is Buda mellett döntöttek, ahol a királyné a budai királyi palotát ajánlotta fel az egyetem céljaira s az egyetemet pedig az orvosi kar felállításával teljessé tette. 1777 aug. 27-én fejezte be az egyetem nagyszombati működését s még ez év nov. 3-án az új tanévet már Budán kezdte meg. Az ünnepélyes beiktatás azonban csak 1780 jún. 25-én történt meg. Ezen a beiktatási ünnepélyen kerültek kiosztásra az említett események emlékét őrző emlékérmek.

Fejér⁹⁾ az ünnepségek leírásának minket érdeklő részében említi, hogy az ünnepség

⁵⁾ Huszár L., Kőrmöcbányai éremvésők és emlékérmek a XVI—XVII. sz.-ban. N. K. 1927—28. 95. l.

⁶⁾ U. o. leírva LIX. és LX. sz. alatt.

⁷⁾ Pinder, Die Beckerschen falschen Münzen, Berlin, 1843. 65. l., 321. l. Legújabbban: Hill G. F., Becker the counter-feiter, London, 1924. XVIII. t. 347.

⁸⁾ Hampel, i. m. 142. l.

⁹⁾ Georgius Fejér, Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae Archi-Episcopalis ao M Theresianae Regiae literaria. Budae, 1835.

után teljes pompával a hivatalos résztvevők az egyetem palotájába mentek, ahol az esemény emlékére vert érmeket osztották szét.¹⁰⁾ Ezután leírja az érme formáit, hozzáteszi, hogy az áthelyezés emlékére vert s a Ratio Educationisra vonatkozó *nagyobbik* érem súlyát illetőleg: „Singula haec argentea numismata duas uncias et dimidiam pondere aestorum est.” Az érmekből a jelesebb hallgatók között is osztottak ki, mintegy jutalomképen néhányat.

Az így szétosztásra került érmeknek három faja ismeretes összesen, melyek közül kettő a Ratio Educationisra vonatkozik.

2. E) IMP. CAE : IOSEPHVS · II · AVG · M · THERESIA · AVG · Kettős mellkép jobbra. József babérkoszorúval, M. Terézia diadémmal és fátyollal. Alul: I · N · WIRTH · F ·

H) A magyar korona alatt pálma és babérkoszorúban 12 sorban: RATIO · / EDUCATIONIS · / TOTIVSQ · / REI · LITERARIAE · / PER · / REGNV · / HUNGARIAE · / PROVINCIASQ · / EIDEM · ADNEXAS · / DIE · XXV · IVNII · / A · MDCCLXXX · / BVDAE · / CONSTABIL ·

Wien, Arany, 50 mm.

Széch. I. 408. l. 233. sz. 68. l. 79.

Budapest, N. M. Ezüst, 50 mm., 44 g.

Gohl, N. K. 1909. 78. l. 4. sz.

Budapest, Tud. Egy., Ezüst, 50 mm.

Stempelsammlung, II. 1012.

I. t. 2.

3. E) Mint az előbbi, csak a feliratban IOSEPHVS II · M · THERESIA AVGG · és nincs éremvéső jelzés.

H) Mint az előbbi, de koszorú nélkül.

Budapest, N. M. Ezüst, 25 mm., 4 g.

Széch. I. 409. l. 234. sz. 68. t. 80.

Budapest, Tud. Egy. Ezüst, 25 mm.

Gohl, N. K. 1909. 78. l. 5.

Budapest, N. M. Bronz, 27 mm.

Stempelsammlung, II. 1011.

I. t. 3.

Az érmeken levő hátlati felirat a Ratio Educationisnak előbb említett, 1777-ben Trattner-nél való kiadásának címlapjáról van átvéve.¹¹⁾ Mindkét érem Johann Nep. Wirth bécsi medailleur [1753—1810] műve. A nagyobbik szignálva is van, a kicsi pedig formában, rajzban teljesen egyezik vele s mindkettőnek verőtőveit a bécsi Főpénzverőben őrzik.

A harmadik említett érem végül magára az egyetemre vonatkozik.

4. E) IMP · CAE · IOSEPHVS · II · AVG · M · THERESIA · AVG · Kettős mellkép jobbra. Alul: I · N · WIRTH · F ·

H) AEDES · REG · LIT : ET · NOB · IVV · CONLEG · ADSIG · A budavári kir. palota nyugati homlokzata, közepén toronnyal. A szelvényben hét sorban: BONAE · ARTES · A SIGISMVND · / ET MATHIA · CORV · REGG · / BVDA · INDVCTAE · / BELLI · TERRORE · FVGATAE · / A · M · THERESIA · AVG · / REVOCATAE : / A · REG · XL ·

Wien, Arany, 49.5 mm.

Széch. I. 409. l. 235. sz. 68. t. 81.

Budapest, N. M. Ezüst, 49.5 mm.

Gohl, N. K. 1909. 78. l. 6.

Budapest, Tud. Egy. Ezüst, 49.5 mm.

Stempelsammlung, II. 1012.

Budapest, Dr. Schulek gyűjt. Ön, 49.5 mm.

I. t. 4.

Ez is tehát a Wirth műve s a verőtővei ugyancsak Bécsben vannak. A hátlati feliraton levő utalás a Zsigmond és Mátyás királyok által Budán egyetem alapítására tett kísérletekre való célzás, mely egyetemek csak rövid életűek voltak.

Az ábrázolt kir. palota a már átalakított palota képét mutatja. A III. Károly korában még egyszerű, kétemeletes épület átalakítása 1749-ben indult meg s ezt később Jadot de

¹⁰⁾ 104. l.: „Eadem cum pompa in memoratum Conclave maius [palatium universitatis] reditum est, ubi numismata etiam, ad memoriam huius conservandum cusa, distributa sunt.”

¹¹⁾ Gohl, i. m. 78. l.

Ville Issey udvari architektus fejezte be.¹²⁾ Az éremnek valószínűleg valamelyik egykori metszet vagy rajz szolgált mintául, de hogy pontosan melyik, azt nem lehet minden kétséget kizáró módon bizonyítani. Az érmen — felső nézetből — adott ábrázolás azonban a palotának meglehetősen hű képét adja.^{12a)}

A királynő örömmel fogadta az érmekeket, mint a nemzet hálájának jelét, csak a kivétellel nem volt teljesen megelégedve.¹³⁾ Ez az elégedetlenség valószínűleg inkább a Ratio Educationis érmeire vonatkozhatott, melyek minden invenció nélküli hátlapjukkal, sőt a kiveretésben is jelentkező technikai hibákkal (egyenetlen szél stb.) gyors munkát sejtetnek.

1780 nov. 28-án, tehát alig pár hónapra az ünnepély után meghalt a királynő. Az eredetileg örök adományképen adott királyi palota azonban nem sokáig volt az egyetem székhelye, mert 1784-ben már II. József Pestre helyezte a Hillebrandt által átalakított kir. Kuria és kir. ügyigazgatóság épületébe, majd 1805-ben pedig a nagy szemináriumba költözött az egyetem,¹⁴⁾ melynek helyén van ma is a központi épület

1780—1819 közt lefolyt idő alatt semmi olyan kimagasló esemény sem történt az egyetem életében, melyet érmek veretésével megörökítendőnek tartottak volna.

Érdekes éremcsoport bukkanik föl viszont 1819-ben, amikor Ferenc császár az egyetemnek a rektori és dékáni jelvényeket adományozza. Ez a ma is használatban levő rektori és dékáni díszjelvény¹⁵⁾ (II. t. 13.) 1.4 méter hosszú áttört művű aranylánc, melyen arany korona függ, ezen pedig nyolcszögű vörösre zománczott arany csillag, melynek belső részén hármás — piros-fehér-zöldszínű — körszegély vonul végig. Ez zárja magába a császár mellképével ellátott aranyérmet.¹⁶⁾ Úgy a lánc, mint az érmek Bécsben készültek. A nyakláncokon levő érmek arany veretben csak a láncokról ismeretesekek, ezüstben azonban több példányuk is előfordul. Adományozásuk indítóokául kétségtelenül az szolgált, hogy a bécsi egyetem már 1792 és 1805-ben, a lembergi egyetem pedig 1817-ben kapott hasonló érmekeket. A bécsi és lembergi érmek típusban egymással teljesen egyezők, a pesti eltér tőlük abban, hogy a pestiek előlapi feliratában a császár magyar királyi címe is benne foglaltatik, a hátlapon pedig az egyes fakultások jelzése alatt a „Pestiensis“ jelző is ott található, míg a többieken csak a rektori érmeknél van jelezve az illető egyetemi város neve. A bécsi és lembergi érmek verőtüveit is Bécsben őrzik.¹⁷⁾

Az érmek leírása egyébként

¹²⁾ Novák Dániel. A budai várkastély, Hasznos Multságok 1837., II. 7—8. sz. Újabban: Kapossy János dr., A Budai várpalota. Arch. Ért. 1928.

^{12a)} Az érem mintájául minden valószínűség szerint azonban az a metszet szolgált, melyet Ferdinand Pichler rajza után Johann Ernst Mansfeld metszett rézbe. A metszet megtalálható a Magyar Történelmi Képesarnok és a Fővárosi Múzeum gyűjteményében, képe pedig a Kapossy cikkében is (176. l.). Datálva nincs ugyan a metszet, keletkezési idejét Kapossy (i. m. 178. l.) 1779-re teszi s ilymódon időbelileg sem lenne akadály, hogy az 1780-ban készült éremkép mintájául ne tekinthessük. A nemcsak a beállításban, hanem az egészen apró részletekben is megnyilvánuló egyezések az érem és metszet között valószínűvé teszik ezt a feltevést.

¹³⁾ Pauler Tivadar, A budapesti magy. kir. tudományegyetem története. I. k. Budapest, 1880.

134. l. (jegyzetben): „Mind az egyetemi, mind a tanügyi érmekből 800 db. nagyobb s az utóbbiakból 2500 db. kisebb verettetett s osztatott ki. A királyné saját személyére mindenikből 50 db.-ot rendelt, de a kancellárnak jún. 25-én kelt felterjesztésére, mellyel azokat bemutatta, sajátkezüleg megjegyzé: „sehr gut sind sie nicht ausgedruckt.“

¹⁴⁾ Az adatok Pauler i. m.-ből véve.

¹⁵⁾ Fejér i. m. 176. l.: „A. 1819. Idem Excelsus Consilium ddto 3-tia Augusti sub No. 20979. intimat: Suam Maiestatem SS. benigne resolvere dignatum esse etc.

4. Quod Rector et Decani occasione quarumvis solemnitatum resoluta insignia numismata ex aurea catena dependentia sibi appendere valeant etc.

¹⁶⁾ A rektori díszjel 75, a dékánoké 57 aranyat nyom. [Rektori beszéd az egyetem újjaalakításának LXXXII. évf. alkalmával, 1862. 41. l.].

¹⁷⁾ Katalog der Münz und Medaillenstempelsammlung des Hauptmünzantes, Wien, II. 1448—1452. és 1489—1492. számok.

5. E.) FRANCISCVS I · IMP · AVST · REX · HVNG · Koszorús fej jobbra.
Alul: J · HARNISCH · F ·

H) MVNIFICENTIA AVGVSTI · P · P · Középen: RECTORI / SCIENTIARVM / VNIVERSITATIS / HVNGARICAE / PESTIENSIS · / MDCCCXIX ·

Egyetemi láncon, Arany, 32 mm.	Budapest, Dr. Schulek gyűjt. Bronz, 32 mm
Budapest, N. M. Ezüst, 32 mm. (vékonyabb)	Gohl, N. K. 1909. 78. l. 7.
Budapest, Tud. Egy. Ezüst, 32 mm. (vastagabb)	Wesz. F. V. t. 13.
Budapest, Dr. Schulek gyűjt. Ón, 32 mm.	Stempelsammlung, 2507.

II. t. 14.

6. E.) Ugyanaz.

H) Ugyanaz, csak középen: FACVLTATI / THEOLOGICAE, a többi ugyanaz.

Egyetemi láncon, Arany, 32 mm.	Gohl, N. K. 1909. 79. l. 11.
Budapest, N. M. Ezüst, 32 mm.	
Budapest, Tud. Egy. Ezüst, 32 mm.	Stempelsammlung, 2509.
Budapest, Dr. Schulek gyűjt. Ón, 32 mm.	

II. t. 15.

7. E.) Ugyanaz.

H) Ugyanaz, csak középen: FACVLTATI / IVRIDICAE, a többi ugyanaz.

Egyetemi láncon, Arany, 32 mm.	Gohl, N. K. 1909. 79. l. 8.
Budapest, N. M. Ezüst, 32 mm.	Berchthold árv. kat. 837.
Budapest, Tud. Egy. Ezüst, 32 mm.	Welzl, 8528.
Budapest, Dr. Schulek gyűjt. Ón, 32 mm.	Stempelsammlung, 2510.

II. t. 16.

8. E.) Ugyanaz.

H) Ugyanaz, csak középen FACVLTATI / MEDICAE, a többi ugyanaz.

Egyetemi láncon, Arany, 32 mm.	Welzl, 8529.
Wien, Ezüst, 32 mm.	Stempelsammlung, 2511.
	Gohl, N. K. 1909. 79. l. 9.

II. t. 17.

9. E.) Ugyanaz.

H) Ugyanaz csak középen: FACVLTATI / PHILOSOPHICAE, a többi ugyanaz.

Egyetemi láncon, Arany, 32 mm.	Gohl, N. K. 1909. 79. l. 10.
Budapest, N. M. Ezüst, 32 mm.	Welzl, 8530.
Budapest, Tud. Egy. Ezüst, 32 mm.	Stempelsammlung, 2512.
Budapest, Dr. Schulek gyűjt. Ón, 32 mm.	

II. t. 18.

Az érmek tehát Johann Baptist Harnisch [1778—1820] bécsi Kammermedailleur művei. Hasonló érmek készültek 1826-ban az insbrucki, 1827-ben a grázi, 1837-ben pedig az olmützi egyetemek részére mind azonos formában.¹⁸⁾

A láncokat a leírt érmekkel ellátva 1820 máj. 18-án helyezte az egyetem praesidese ünnepélyesen a rektor és dekánok nyakára, a tanárok és tanulók jelenlétében.¹⁹⁾

A rektor volt ekkor: *Josephus Tumpacher*, Canon. Jaur. Hermeneut. nov. Test. Prof.; a dekánok pedig: *Bartholomeus Fischer*, theol. mor. Prof.; *Alexander Jun. Liphay de Kisfalud*. AA LL et Philos. nec non Jur. Utri Doctor, Fiscalis; *Joannes Streit*, med. Doct.; *Michael Faliczky*, Hist. nat. gen. Prof.

Egy évtized mulva, 1830-ban ünnepelte az egyetem Budára helyezésének 50. évfordulóját. Bár már egykorú határozat alapján az újjáalakítás, illetve Budára helyezés emlé-

¹⁸⁾ Verőtüveik leírása mind a Stempelsammlungban található.

¹⁹⁾ *Fejér*, i. m. 176. l. „NB. Insignia haec, seu Decorationes (puncto 4-to) adpromissae mittuntur medio benigni Intimati Exc. Consilli. R. L. H. ddtó. 2-a Maii 1820. N. 11228 ad Exc. D. Praesidem Universitatis, qui eadem in publico Professorum, et Acad. Iuventutis conventu, solemniter in Palatio Universitatis, habita dictione, eodem mense humeris et Collo Rectoris ac Decanor, appendit; teste ipsius relatione Exc. Consilio R. L. H. sub 18. Maii. 1820. proposita.

NB. Összesen csak 13 db.-ot vertek. L. Ponori Thewrewk Emil rect. beszédét 1900. máj. 13. 39. l.

kezetét minden évben ünnepélyes keretek között kellett megtartani, az 50 éves jubileum mégis nagyszabású volt s az esemény emlékeztétét erre az alkalomra készült érem is őrzi.

10. E) FRANCISCO · CAES · — AC · REGE · P · F. AVG · Fej jobbra, alatta:
BOEHM · F ·

H) Hat sorban: VII · CAL · QVINCT · / MDCCCXXX · / REG · LIT · VNIV ·
VNG · / A · D · MARIA · THERESIA · / INSTAVRATAE · / AN · L ·

Budapest, N. M. Arany, 27 mm., 13.95 gr.
Budapest, Tud. Egy., Ezüst, 27 mm.
Budapest, N. M., Ezüst, 27 mm.

Gohl, N. K. 1909. 79. l. 13.
Wesz. F. V. t. 12.
Welzl, 8552.

I. t. 5.

A verőtövek még annak idején az egyetemi levéltárba kerültek megőrzés végett.²⁰⁾ Az érmek Bécsben készültek, azonban a tárgyi vonatkozáson túl is érdekesek ránk nézve, mert készítőjük, Böhm József Dániel [1794—1865] Kammermedailleur és a bécsi Graveurakadémia igazgatója, magyarországi — szepesolasi — születésű volt.

Az érmek 1820 jún. 25-én már készen voltak, mert ekkor a *Stáhly Ignác* orvosprofesszor rektorsága idejében s a *Cziráki Antal gróf* praesides jelenlétében tartott ünnepségeken 12 belőlük jutalomdíj gyanánt kiosztásra is került minden kar 3—3 hallgatója közt, akik a tudományos versenyben [certamen literarium] első lettek.²¹⁾

1. ábra. Az eredeti — bevésés nélküli — érem képe, amelyik a Panckoucke-féle kiadványok közzététele alkalmából készült (Paris, Coll. des médailles, Bibl. Nat.).

A XIX. század első feléből még egy érmet tudunk az egyetemmel kapcsolatba hozni, melyet az egyetem — bevésétt címerével ellátva — Franciaországból kapott a Panckoucke-féle kiadványok közzététele alkalmából. (1. ábra.)

²⁰⁾ „Dominus Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae Rector Magnificus, praesentat Pistillum Chalibeum, medio cuius quippe Numi Memoriales Solennitate Testi Jubilatis semisecularis instaurata ab Augusta Regina Maria Theresia Regiae huius universitatis destinati cudebantur.”

[Budapest, Tud. Egyetem levéltára, Synopsis, 1830. júl. 27. Protocoll 155].
²¹⁾ Fejér i. m., 176—177. l. Érdemes legalább ehelyütt a megjutalmazottak neveit is röviden megemlíteni: 1. *Theológiai karon*: Joannes Horarik, Joannes Mikó, Joan. N. Nagy; 2. *Jogi karon*: Spiridion Pazziási, Comes Franciscus Zichi, Georgius Stojakovics. 3. *Orvosi karon*: Stephanus Barra, Josephus Kaiser, Josephus Horváth; 4. *Bölcsészeti karon*: Eduardus Erzl, Ignatius Praznovszky és Franciscus Steinbach. Az így kiosztásra került arany jutalomérmek, amint a Tudományos Gyűjtemény 1830. VII. k. 127. lapján olvasható Stáhly rektor bőkezősége folytán készültek.

11. E) Római vitéz tarajos sisakkal, baljában pálmaággal s zászlóval, melyen a gall kakas látható. Jobbjával egy egyiptomi öltözetű, krokodilusra támaszkodva szunnyadozó nőről az azt borító leplet emeli fel. Szelvényben: GAL-LIA · VICTRICE · AEGYPTVS · REDIVIVA / MDCCXCVIII · / BARRE FECIT 1826.

H) Virágkoszorúban: S · M · / LOUIS XVIII / ORDONNE / QUE LES ÉDITIONS / DE LA DESCRIPTN · De L'ÉGYPTE / SOIENT / MULTIPLI-ÉES · / — / A következő három sor bevészt és niellóval kitöltött betűkkel: REG · SC · UNIVERSITAS / HUNGARICA / PESTIENSIS, ez alatt ívonalban: PVBLIÉ PAR C · L · F · PANCKOUCKE. Fenn a scarabeus, lenn az élet jelvénye, ezek közt minden oldalon 8—8 egyiptomi istenség.

Ezüst, 68 mm.

Egger, Hirsch gyűjt. kat. 1900. 1156. sz.

A Panckoucke cég francia könyvkereskedő és könyvkiadó cég volt, melynek vezetője Charles Louis Fleury Panckoucke (1780—1844) volt ebben az időben.²²⁾ Panckoucke-ék kiadásában már korábban híres munkák jelentek meg (Oeuvres Buffon, stb.), majd az említett Ch. L. Fleury Panckoucke idejében a Dictionnaire des sciences médicales 60 kötetben, különösen pedig az *Expédition des Français en Egypte*, 1820—30, 26 kötetben. Ez a kiadvány áll kapcsolatban a mi érmünkkel, amelyik a rajta levő évszám szerint 1826-ból való. Ezt a kiadványt még Napoleon kezdte meg, de XVIII. Lajos fejezte be. Ez alkalommal hihetőleg több tudományos intézetnek juttattak az illető intézet bevészt s niellóval kitöltött címével ellátott érmet s így készülhetett ez, a pesti egyetemre vonatkozó érem is. Hogy ez miképpen került a leírásnál említett magángyűjteménybe, arra nem tudunk feleletet adni.²³⁾

Az érem készítője, Jean Jacques Barré (1792—1855) neves francia medailleur, aki egy másik nevezetes Panckoucke-kiadvány, a Bibliothèque latine-française megjelenése alkalmából [1837] készült éremnek is a mestere.²⁴⁾

A XIX. század negyvenes éveiben sajátos, biedermeier-ízlésben készült jelvénytárgyat, az úgynevezett jogászjelvények hozhatók kapcsolatba az egyetemmel. Nem annyira történeti, hanem inkább kultúrtörténeti emlékek e kis jelvények.

12. E.) PESTI JOGHALLGATÓK · 1841. Mérleg alatt két keresztbetett kardon nyitott könyv.

H.) Sima.

Budapest, N. M. Ezüst, 22.5 mm.

Gohl, N. K. 1909. 79. I. 14.

Berchthold árv. kat. 1176.

I. t. 6.

13. E.) A PESTI TÖRVÉNYHALLGATÓK 1843. Szemben álló Justitia bekötött szemekkel, kezében kard és mérleg.

H.) Sima.

Budapest, N. M. Ezüst, 19.5 mm.

Gohl, N. K. 1909. 80. I. 15.

Berchthold árv. kat. 1176.

I. t. 7.

14. E.) Mint az előbbi, de bélyegváltozat. Justitia szélesebb, a mérleg kissé ferdén áll, a feliratban minden ékezet hiányzik.

H.) Sima.

Budapest, N. M. Ezüst, 18. mm.

Gohl, N. K. 1909. 80. I. 16.

15. E.) A PESTI TÖRVÉNYTANULÓK 1844 · Két keresztbetett kardon nyitott könyv.

H.) Sima.

Budapest, N. M., Ezüst, 19 mm.

Gohl, N. K. 1909. 80. I. 17.

I. t. 8.

²²⁾ V. ö. a francia Grande Encyclopedie és a Révai Nagy Lexikon idevágó cikkei.

²³⁾ Megjegyzendő, hogy az egykorú egyetemi tanácsjegyzőkönyveket átnézve, nem találtunk semmi, az éremre vonatkozó adatot.

²⁴⁾ Forrer, Biogr. Dictionary, I. 52. l.

Az érmet a rajta látható jelzés szerint Kőrömbányán verték. A hihetőleg Pesten készült jogászjelvényeken kívül az egyetemi vonatkozású érmek közül ez lenne az első, amelyik Magyarországon készült. Az érmen mesterjelzés nincs ugyan, de a M. N. Múzeum Éremtárában levő kézírásos feljegyzés szerint Gerl Károly és Mayer Elek kőrömbányai pénzverdei vésnökök voltak a készítői. Az előlap a Gerl (1840—1907), a hátlap pedig a Mayer [1858—1896] műve lenne. Stílusban is megfelel az érem a Gerl egyszerű és számos művéről ismert sajátos vonásainak. (Szerepelt különben az érem a Gerl-kiállításon is L. Supka Géza, Gerl Károly emlékkiállítás. N. K. 1908., 13—14. l.) Mayer a kisebb jelentőségű kettejük közül, aki inkább csak az egyszerű vésnöki teendőket végezte.

Az egyetem történetével közvetlenül kapcsolatba hozható érmeket így összeállítva, említhetnénk a közvetett kapcsolatú érmeket is, mint az az egyetemi atl. club (BEAC) versenyérmeit, Szilágyi Sándornak, mint az egyetemi könyvtár igazgatójának portréjával ellátott érmet, az egyetemi tanárookra vonatkozó arcképes érmeket és plaketteket, hol különösen az orvoskari professzorok szerepelnek nagy számmal, vagy pedig legújabbán az egyetemi nyomda jubiláris emlékérmét. Ezek azonban inkább az egyes intézményekkel, illetve személyekkel állanak összefüggésben, nem annyira az egyetemmel magával s így részletes felsorolásuk is talán mellőzhető.

Az összeállított kép is azonban mutatja, mennyire népszerű formája volt a kiemelkedő események emlékének maradandó megőrzésére az emlékérem. Történetileg átfogják az egyetem teljes történeti korát, művészileg visszasugározzák, ha kicsiben is, koruk ízlését és művészi stílus sajátosságait. Valóban minden ünnepélynél s minden feljegyzésnél maradandóbb emlékei az eseményeknek e könnyen guruló, népszerű érmek s ha valahol, úgy ezeknél alkalmazható igazán az „aes perenne” közismert kifejezés.

HUSZÁR LAJOS.

Caracalla perinthusi medaillonja.

Előlap: AVT · K · M · AVP · CEOV ΠANTONINOC AVΓ

Caracalla páncélos és palumentumos mellképe balra, sugárkoronával.

Hátlap: A császár jobbfelé haladó quadrigában áll. Fenn:

ΠΕΡΙΝΘΙΩΝ, alul: ΝΕΩΚΟΡΩΝ

Bronz, 41 mm. Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára. A British-Múzeum (Thracia, Perinthus) katalogusában 40. sz. alatt leírt példány változata. J. E.

A magyarországi és magyar numizmatika bibliográfiája az utolsó tíz évben.

I. A dunai kelták pénzverése. (Die Donaukelten.)

Einer freundlichen Aufforderung Herrn Professor Dr. Alföldi's folgend, versuche ich — ohne Bürgschaft für Vollständigkeit — im Folgenden eine Bibliographie aller auf Donaukelten bezüglichen Schriften ab 1918 zu geben:

A. Barb, Ein keltischer Münzfund aus dem südlichen Burgenland. „Burgenland“ Vierteljahrshefte I/3 (Eisenstadt, 1928) S. 72—76.

A. Barb, Ein keltischer Münzfund aus dem Burgenland. Numismatische Zeitschrift LXI (Wien, 1928) S. 20—27.

Ein Münzfund südwestpannonischen Typs (wie Velem Szt. Vid) aus Hüttenbach mit wichtigen Überprägungen.

A. Barb, Ein verschollener Keltenfund aus Hainburg. Mitteilungen der numismatischen Gesellschaft XVI/33—34 (Wien, 1929) S. 102

A. Blanchet hat nach einer Notiz in der Revue Numismatique XXVII p. 135 seine „Chronique de numismatique celtique“, in der „Revue Celtique“ wieder 1922 aufgenommen.

Da diese Zeitschrift mir nicht zugänglich ist, kann ich nicht sagen, ob auch Donaukeltische Typen hier behandelt wurden.

J. Dobias, Nový nález zlatých „duhoveh“ v. Čechách. Numismatický časopis československý II (1926) p. 1—7.

Ein wichtiger neuer Fund von sogenannten „Regenbogenschüsselchen“.

J. Eisner, Mince typu Biatec nalezené v. Bratislavě r. 1923. Numismatický časopis československý I (1925) p. 87—120.

Ein wichtiger neuer Fund von Gross- und Kleinsilberstücken der Biatec—Nonnos-Gruppe.

J. Eisner, Mince t. zv. Barbarské na slovensku a v podkarpatské rusi. Numismatický časopis československý III (1927) p. 1—27.

R. Forrer, Artikel „Keltisches Münzwesen“ in Eberts Reallexikon der Vorgeschichte VI (Berlin, 1926) S. 301—326.

R. Forrer, Studien zur keltischen Numismatik, 1926.*)

*) Diese von Forrer in seinem Artikel bei Ebert mehrfach zitierte Arbeit konnte ich sonst nirgendwo finden. Noch nicht erschienen?

Gohl Ö., A pozsonyi 17 grammos barbárpénzlelet. Numizm. Közlöny XXI—XXII (Budapest, 1922/3) p. 28 ff.

Behandelt den gleichen Fund wie oben Eisner a. a. O.

Gohl Ö., Barbár aprópénzeink és darabolási rendszereik. Numizm. Közlöny XXV (Budapest 1926) p. 11—36.

Zur Klassifizierung der kleinen Prägungen.

Gohl Ö., Magyarországi barbárpénzeink áttekintése. „Az Érem“ III (Budapest, 1925) S. 1—5.

Auf 3½ Druckseiten (1 Bildseite) eine geniale Zusammenfassung von Gohls Lebensarbeit in allgemein verständlicher Form.

H. v. Koblitz, Beiträge zur keltischen Münzkunde Böhmens. Mitteilungen der österr. Gesellschaft für Münz- und Medaillenkunde XIV (Wien 1918) Nr. 10.

W. Kubitschek, Denare der Eravisker. Anzeiger der Akademie der Wissenschaften (Wien, 1929) Nr. I—VI, S. 9—15.

W. Kubitschek, über „Keltische (Vorrömische) Münzfunde“ (sc. der Sammlung Wolf) in „Römerfunde von Eisenstadt“ (XI. Band der Sonderschriften des österreichischen archäologischen Instituts, Wien, 1926) S. 119—121.

L. Martian, Monete Dace. Cronica numismatică si archeologică II (Bucuresti, 1921) p. 20—22, über einen dak.-barbar. Typ.

H. v. Mitscha-Märheim und **E. v. Nischer-Falkenhof**, Der Oberleiserberg (in Mitteilungen der prähistor. Kommission der Akademie der Wissenschaften Bd. II, Nr. 5, Wien, 1929) S. 402 und Tafel VIII.

Dasselbst gefundene „Kelten“-Münzen.

C. Moisil, Monetele Dacilor. Buletinul Societății Numismatice Române Nr. 35—36, Okt.—Dez. 1920, S. 59—78.

R. Paulsen, Die Münzprägungen der Boier und Noriker. Mitteilungen der Numismatischen Gesellschaft XVI (Wien, 1929) S. 86 f. und 92—94.

Wiedergabe freier Vorträge mit Diskussion (Ruzicka, Polaschek). Derselbe Verfasser bereitet eine grössere Arbeit vor, die demnächst erscheinen soll und zumindest eine wertvolle Materialsammlung bildet.

K. Pink, Die Münzen der Quaden. „Sudeta“ IV (Reichenberg, 1928) S. 52—54.

L. Ruzicka, Eine unbekannte barbarische Königsmünze. Buletinul societății numismatice Române XVI (Bucuresti, 1922) Nr. 37.

L. Ruzicka, Die Frage der diakschen Münzen (deutsch und rumänisch). Buletinul societății numismatice Române XVII (Bucuresti 1922) S. 5—31.

L. Ruzicka, Barbarische republikanische Denare aus Rumänien (II.) (Als Fortsetzung zu „Frankfurter Münzzeitung“ Nr. 150, 1913.) Berliner Münzblätter VI. (1920—22, 41—43. Jahrg.) S. 266—68.

- L. Ruzicka, Einstempelungen auf römischen Konsular-Denaren und auf barbarischen Silbermünzen. Berliner Münzblätter, N. F. 1924 Nr. 257 ff.
 Auch als Sonderabdruck im Verlag der Berliner Münzblätter.
 B. Saria, Numismatischer Bericht aus Jugoslawien. Numismatische Zeitschrift XX (LX) (Wien 1927) S. 11 f. („Barbarenfunde“).
 B. Saria, Iz numismetičke zbirke Narodnog Muzeja u Beogradu II. „Starinar“ III. Serie, IV. Bd. 1926 p. 89—91.
 Fund von Južne Srbije und anderes.
 Schwabacher, Eine barbarische Nachprägung des Tiberius—Aureus Cohen I. 15.
 Schwabacher, Zur jazygischen Nachahmung des Tiberius—Aureus. Berliner Münzblätter VIII (44—46. Jahrg. 1924—26) S. 391 und 462.
 E. K. Winter, La Tène in Niederösterreich hinsichtlich der Sozialorganisation.
 Passim und 5 Die „keltischen“ Münzsysteme der Alpen-, Karpaten- und Sudetenländer.
 Monatsblatt des Vereines für Landeskunde und Heimatsschutz von N.-Ö. und Wien II (1927) S. 102 bzw. 111 ff.
 Eisenstadt, im Jänner 1930.

A. Barb.

II, A) Általános érdekű cikkek.

a) Magyar nyelven:

- Bakonyi: (Szentgáli Károly) A patináról. Az Érem 1922, 5. sz.
 „ A papírpénz. Az Érem 1922, 5. sz.
 „ A gyűjtemények elhelyezése. Az Érem 1924.
 „ Egy kis kalkuláció. Az Érem 1924, Régi pénzek értékebecslése.
 „ Az öntött éremről. Az Érem 1926.
 „ Horpádt érmeink helyreállítása. Az Érem 1926.
 „ A fenntartás kérdése. Az Érem 1927, I—VI.
 „ Írásművészet az érmeiken. Az Érem 1927, VI—XII.
 Dr. Gohl Ödön: Érmészeti különlegességek. Magyar fémipari évkönyv, 1924. évi kötet.
 Szentgáli Károly: Az ércpénz mint találmány. Numizmatikai Közöny XXII—XXIV.
 „ „ Az éremgyűjtés specializálása. Az Érem 1922, 1—2. sz.
 „ „ Az ezüst érmek konzerválása. Az Érem 1922, 1—2. sz.
 „ „ Másolatok készítése. Az Érem 1922, 3—4. sz.
 „ „ Címertani alapismeretek. Az Érem 1924.
 „ „ Bevezetés a metrologiába. Az Érem 1925. és 1926.
 „ „ Az emlékérmek rejtett évszámai. Az Érem 1925.
 Szerkesztő: (Szentgáli) Idézetek Stein Aurél műveiből. Az Érem 1927, VI—XII.

b) Idegen nyelven:

- C. Kaufmann: Verzeichnis der Instrumente, die 1618 in der Münze zu Bünden benützt wurden. Mittheilungen für Münzsammler, Frankfurt a/M. 1924.
 A. Luschn zu Ebengreuth: Fehlerquellen, welche bei Prüfung des Feingehaltes von Mittelaltermünzen zu beachten sind. Festschrift: Heinrich Buchenan am 20. April 1922, 60 Jahre alt. München, 1923, 40. 56 Seiten mit 5 Textabbildungen.

B) Magyar vonatkozású cikkek.

a) Magyar nyelven:

- Amant Zoltán: Szepesség a magyar numizmatika perspektívájában. Budapesti Hírlap 1929, febr. 10.
 „ „ A kereszténység története a magyar pénzverésben. Nemzeti Ujság 1929, ápr. 1.
 „ „ A ló és lovas a magyar numizmatikában. Szt. György 1929, máj. 10.
 „ „ A magyar pénz hatása, a külföld pénzverésére. Magyar külpolitika 1929, aug. 31.
 „ „ A magyar numizmatika hadi vonatkozásban. Historia 1929, 4—5. füzet 12. o. oldal.
 „ Szepesi numizmatikusok. Szepesi Hírlap 1930, márc. 29.
 Bakonyi (Szentgáli K.): II. Rákóczi Ferenc pénzei. Az Érem 1922, 1—2. sz.
 „ Rézpénzeink verdejegyei. Az Érem 1922, 1—2. sz.
 „ Magyar veretű konverciós huszasok és tizesek. Az Érem 1928.
 Balogh Albin: Egy kis hozzászólás a „Magyar Pénztörténet“hez Num. Közl. XVI. 73. oldal.
 „ „ Helyreigazítás Hóman Bálint megjegyzéseihez. Num. Közl. XVII. 22. oldal.
 Dr. Banner János: A Demeter templomi éremlelet. Dolgozatok a m. klr. Ferenc József tudományegyetem archeologiai intézetéből. II. 1926, 173. oldal. 530 drb. kis pénz 1661—1772, közte 277 drb. magyar.
 Dr. Banner János: Az átokházi éremlelet. Ugyanott II., 169. 594. drb. I. Ferdinand denár.
 Börzsönyi Arnold: A győri főgimnáziumi múzeum és a környékbéli kincsleletek. Num. Közl. XIV. 97. oldal. Fontos a gecsei és tüzesleli XV. századi leletek lajstroma miatt.
 Dr. Eperjessy Kálmán: A kopáncpusztai éremlelet. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József tudományegyetem archeologiai intézetéből. II., 168. oldal. 235 érem, közte 120 magyar és 115 francia.
 Ernyei József: Kísérletek a körmöci pénzverő áthelyezésére (1524—1640). Num. Közl. XXV 110. oldal. Pénztörténeti szempontból fontos és érdekes tanulmány. Levéltári kutatások alapján írja meg

a szerző, Körmöcbánya önvédelmi harcának történetét az alsó-ausztriai kamara centralizáló törekvéseivel szemben.

Ernyey József: Lázár György kéziratos éremtana a XVIII. századból. Num. Közl. XXV. 135. oldal. A fiatal Radvánszky bárók számára latin nyelven írt numizmatikai vezérfonal.

Ernyesi József: Magyar pénzelnevezések. Arch. Ért. 1916, 108—118.

Dr. Finály Gábor: Nikkel pénzeink kopásáról. Num. Közl. XVII. 61. oldal.

Forray J. Sándor: Ismeretlen koronázási érem. Dolgozatok a szegedi m. kir. Ferenc József tudományegyetem archeologiai intézetéből III. 225. oldal. II. Mátyás koronázási érmének bronzpéldánya.

Dr. Frey Imre: Weszerlére vonatkozó feljegyzések Erdi János kézírataiban. Num. Közl. XVII. 60. oldal.

Dr. Gohl Ödön: Weszerle József. Num. Közl. XVII. 6. oldal.

" " Emlékezes gróf Dessewffy Miklósról. Num. Közl. XII. 93. oldal.

" " A magyar bányapénzek. Num. Közl. XVII—XIX. 1. oldal.

" " Elhanyagolt gyűjtési ágak. Az Érem 1922, 1—2. sz.

Dr. Harsányi Pál: Egy híres éremgyűjtemény. Az Érem 1922, 1—2. sz.

" " Magyar tallérveretek. Az Érem 1927, I—VI.

" " Réthy László emlékezete. Num. Közl. XIV. 22.

" " Rézpénzek arany és ezüst leverei. Az Érem 1922, 3—4.

" " A borossebesi és vaskóhszklási Árpád-kori éremleletek. Num. Közl. XXI—XXII, 12. oldal. XIII. század, pontos leletrepertoriumok.

Dr. Harsányi Pál: Adatok a C. N. H. III-ik kötetéhez X. közlemény Num. Közl. XVII. 33. oldal. XI. közlemény Num. Közl. XVII. 100. oldal. XII. közlemény Num. Közl. XX. 33. oldal

H(arsányi) P(ál): A pozsonyi pénzverde 3 pajzsos verei. Az Érem 1922, 5. oldal.

Harsányi Zsolt: A pénz neve. Pesti Hírlap 1929, jun. 2.

Dr. Hóman Bálint: A magyar címer történetéhez. Turul XXXVI. 3—11. oldal.

" " Történettudomány és numizmatika. Num. Közl. XXV. 26. oldal

" " II. András- és IV. Béla-kori szlavon denárok Num. Közl. XVIII—XIX. 33. oldal.

" " Az Árpád-kori pénzverés adminisztrációjához. Num. Közl. XVII. 20. oldal.

" " Megjegyzések Balogh Albin hozzászólására. Num. Közl. XVI. 79. oldal.

" " Végszó. Num. Közl. XVII. 2. oldal.

" " A magyar királyság pénzügyi és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában Budapest, 1921. Kiadja: a Budavári Tudományos Társaság. — 306. oldal. Levéltári adatok halmozán épült alapvető munka. Középkori pénztörténetünk kutatójának nélkülözhetetlen.

Horváth Tibor Antal: Szegedi szükségpénzek. Dolgozatok a szegedi m. kir. Ferenc József tudományegyetem archeologiai intézetéből. II. 22. és IV. 294. oldal. 1925, I. 1926, II. sz. 224. 1928, IV. sz. 294.

Jeszenszky Géza: Bécsi denárok. Az Érem. IV. évf.

" " Korai évszamos pénzeink verdejegyei. Az Érem 1926.

" " Rézpénzverés Szomolnokon. Az Érem 1927, I—VI.

" " A szlavón báni denárokról. Az Érem 1928.

" " Lotharingiai Ferenc császár magyarországi pénzverése. Num. Közl. XXII—XXIV. 5. oldal.

Kemény Lajos: Mária királyné 1384. évi rendelete a „koronás” denárokról. Num. Közl. XVII. 86. oldal.

Dr. Kováts Ferenc: Magyar pénzforgalom az Anjouk korában. I. Az 1301—1350. évi pénzforgalom általános jellemzése. Függelék: Pénztörténeti regesták. Num. Közl. XXV. 90. oldal.

Dr. Kováts Ferenc: A magyar arany világtörténeti jelentősége stb. Történelmi Szemle 1922. 1—4. füz.

Dr. Kováts Ferenc: Forint és krajcár. Az Érem 1922, 3—4. sz.

Leszli Andor: Albert király ismeretlen denárai. Num. Közl. XXV. 89. oldal.

Luschin-Ebengreuth Arnold dr.: Kisebb adalékok a magyar pénztörténethez. Num. Közl. XXI—XXII.

Neubauer Zoltán: A Szepesi Takarékpénztár szükségbankói. Num. Közl. XIV. 10. oldal.

" " Háborús szükségpénzeinkről. Num. Közl. XVII. 57. oldal.

Dr. Palóci Edgár: Leletekről, főleg a főváros területén talált szórványos leleteket sorol fel.

" " Katancsich Péter emlékezete. Num. Közl. XXIII—XXIV. 18. oldal.

Párduc Mihály: A C.N.H.I. 59 siglái. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József tudomány-egyetem archeologiai intézetéből. V. 1929, 203. oldal.

Plank Sándor: 1767. évi magyar földénárok. Num. Közl. XVII. 4. oldal.

" " 1816-os krajcárosok verése Körmöcbányán 1847/49-ben. Num. Közl. XVII. 98. oldal.

" " A pénzverés és pénzváltás adminisztrációja. Num. Közl. XVI. 101. oldal.

" " Átvert pénzek. Num. Közl. XVI. 34. oldal.

Dr. Procopius Béla: A pápák érmeiről. Num. Közl. XVIII—XIX. 42. oldal és XX. 17. oldal. Mély tudással és nagy írói készséggel tárja az olvasó elé a numizmatikának ezen nagy kiterjedésű, de nálunk alig ismert mezejét.

Dr. Réthy László: XV. Lajos körmöci érme. Num. Közl. XIV. 1. oldal.

Dr. Schulek Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és sorrendjük. I. Károly Róbert. Num. Közl. XXV.

Egy évek hosszú során nagy buzgalommal és nagy áldozatokkal összehozott gyűjteményre támaszkodva írta meg tanulmányát a leghivatottabb szakember, a vegyesházi királyok pénzverésének specialistája. Forrásmunka.

- Szatmári Mór**: Magyar pénzhamisítók a XV. században. A Pesti Hírlap 1925. szept. 13.
Dr. Szekfű Gyula: Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. Történelmi tár. Új folyam XII. Budapest, 1911. 1. füzet.
Szentgáli Károly: A pénzverés időtartama az Árpádok korában. Num. Közl. XVII. 18. oldal.
 " " Kilényi Hugó éremgyűjteménye. Num. Közl. XVII. 87. oldal.
 " " Az Árpádok specializálása. Az Érem 1922, 3—4. sz.
 " " Az éremhamisítványokról. Ugyanott.
 " " Korai évszámok pénzeink. Az Érem 1928.
 " " Landesmann Pál emlékezete. Az Érem 1925.
 " " A hazai föld éremkincsei. Az Érem 1927, VII—XII.
Sziltyay Dénes: A szentháromságról nevezett kongregáció Budán. Num. Közl. XX(—XXII).
Tower Hugó: I. Ferenc József fémpénzei 1848—1916. Budapest, 1929.
Dr. Zimmermann Lajos: Visszapillantás a Magyar Numizmatikai Társulat működésének második évtizedére. Num. Közl. XX. 3. old.
Dr. Zimmermann Lajos: Az új magyar pénzegység elnevezése. Num. Közl. XXIII—XXIV. 33. old.
 " " " 1901—1926. A 25 éves M. N. T. Num. Közl. XXV.
 " " " A Magyar Numizmatikai Társulat. Az Érem 1922, 1—2. szám.
Névtelenül: Régi magyar pénzek. A Nép 1924 febr. 19. sz. Papírpénzek ábráival.
 " " Magyarországon forgalomban volt papírpénzek (szükségpénzek) jegyzéke. Az Érem 1924.

b) Idegen nyelven.

- N. Dragan**: Horgos (Name einer am Ende des XVIII. Jahrhunderts in Siebenbürgen in Umlauf gewesenen Münze.)
 Buletinul societatii numismatice române 1923, 48. füzet.
Fr. Dworschak: Funde von ungarischen „Wiener Pfennigen“ und von Wiener Pfennigen in Stift am Rein.
 Mitteilungen der Num. Gesellschaft in Wien 1928.
Fr. Dworschak: Studien zum Österreichischen Münzwesen 1247—1460. (In der Beilage: Beschreibungen der Münzfunde von Keszthely etc.
 Num. Zeitschrift, Wien. 1920.
Dr. Valentin Hóman: Friesacher, Wiener und böhmische Münzen in Ungarn zwischen den Jahren 1200 bis 1338. Num. Zeit. Neue folge Wien, Band 1918.
Lodovico Laffranchi: La circolazione delle monete d'oro in Ungheria dal X al XIV secolo e la crisi europea dell'oro nel secolo XIV.
 Rivista italiana di numismatica. 1921.
A. Luschin von Ebengreuth: Die ungarischen Friesacher. Vjestnik hrvats archeol. drustva, Zagreb, N. S. 1928.
A. Luschin von Ebengreuth: Friesacher Pfennige. Num. Zeitschr. Wien, 1923,
 " " " Deutsche Gepräge aus den Friesacher Funden von Detta und Abapuszta.
K. von Peez: Zur Geschichte unseres Geldverkehrs mit Ungarn. Monatsblatt der Num. Ges. in Wien, Jahrgang 1918.

Jeszenszky Géza.

III. Emlékérmek.

I. Magyar nyelvű általános vonatkozású irodalom.

- Amant Zoltán**: A ló és lovas a magyar medaillisztikában. (Szent György V. évf. 1929. júl. 10 és okt. 10).
- Bakonyi**: Az öntött éremről. (Az Érem 1926. 13—15. l.)
- Dr. Bárdos Arthur**: Beck Ö. Fülöp. (Modern Művészet II. 5. sz.).
- Csányi Károly**: Budapesti gyűjtők és művészek érem- és plakettkiállítása. Budapest, 1924. 204 l. XXVII. t.
- Az Iparművészeti Múzeumban rendezett kiállítás katalógusa ez, mely kiállítás 3597 drbot foglalt magában s felölelte a medaillisztika egész területét, magyar vonatkozásban is sok érdekes dolgot hozva felszínre.
- Éber László**: Delmár Emil plasztikai gyűjteménye. (Magyar Művészet 1929. 2. sz.).
 Német reneszánsz érmekeket s plaketteket tartalmaz e gyűjtemény (L. Krug, A. Daucher stb.), többek közt Flötnernek egy ismeretlen kőmodelljét is.
- Elek Artur**: Reneszánsz érmeke és plakettek. (Ars Una, 1924. 326—34. l. képekkel).
- Fónagy Béla**: A Szépművészeti Múzeum érem- és plakettgyűjteménye. (Magyar Művészet 1929. 1. sz. 23 - 33. l.).
- Dr. Faludi Géza**: Pénz és érem mint amulett. (Az Érem VI. évf.)
 Beható és kimerítő tárgyalása a felvetett kérdésnek.
- Dr. Faludi Géza**: A járványos betegségek numizmatikai emlékei. (Népegészségügy 1925. 7—8. szám).
- Dr. Faludi Géza**: Orvostörténelmi kiállítás. (Műgyűjtő 1928. 10. sz.)
- Gohl Ödön**: Érmészeti különlegességek:
 I. Különleges éremanyagok. (A Magyar Nemesfémipar Évkönyve 1924.)
 II. Alaki különlegességek. (Nemesfémipari Közlöny, 1924. márc. 21 és ápr. 18.)
 III. Technikai különlegességek. (Nemesfémipari Közlöny, 1924. jun. 13, jun. 26, júl. 25, aug. 22 és szept. 5.)

12. **Huszár Lajos**: Vallásos tárgyú érmek a 16. században. (Műgyűjtő 1929 6—7. sz.)
13. **Dr. Karny Rezső**: A világhaború gúnyérmei. (Hadimúzeumi Lapok, 1927 5—8. sz. 35. l.)
- Karl Götz és Esseő Erzsébet műveit ismerteti.
14. **Pillissy István**: Jutalmi plakettek. (A Magyar Nemesfémipar Évkönyve 1929, 66—69. l.)
15. **Dr. Procopius Béla**: A pápák érmeiről. (N. K. 1919—20. 42—51. l. és 1921. 17—29. l.)
16. **Dr. Schulek Alfréd**: Érem- és plakettkiállítás az Iparművészeti Múzeumban. (Magyar Iparművészet 1924.)
17. **Hans Tietze**: A bécsi osztrák barokkmúzeum. (Ars Una, 1923. 28—38. l.)
- Kitér röviden a kiállított barokkermekre is.
18. **H. L.**: Egy lecke az éremtudományból. (Ujság, 1929 március).
- János Kázmér szász-köburg herceg második házassága alkalmával készült érmet ismerteti a hozzáfűződő részletes, romantikus tört. eseményekkel együtt.
19. **Sz.**: Az emlékérmek rejtett évszámai. (Az Érem 1925.)
- A chronostikon alkalmazásáról.
20. **Sz.**: Emlékérmek a vatikáni állam felállítására. (Ujság, 1929. márc. 10.)
- A Rassegna Num.-ból átvéve.

11. Magyar nyelvű, magyar vonatkozású irodalom.

21. **Amant Zoltán**: Egy ismeretlen hadgyakorlati emlékérem. (Historia, 1929 7—8. sz.).
- Erdekes próbaveret a balassagyarmati hadgyakorlatokkal kapcsolatban.
- 21a. **Ernyey József**: Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére, 1524—1640. (N. K. XXV., 110—133. l.)
- Részletesen foglalkozik Beham Bernát életével — ki mindaddig mint éremvész szerepelt — és az előkerült adatok alapján kétségbevonja éremvésői mivoltát.
22. **Dr. Faludi Géza**: A magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűléseinek érmei. (Az Érem, 1924.)
23. **Dr. Faludi Géza**: Emlékezés dr. Hőgyes Ferencre. (A Gyógyászat Tudományos Közleményei, 1924. 3. sz.)
- Hőgyes életét és művészetét ismerteti, aki mint amatőr medailleur 67 portrét, köztük 48 orvost mintázott meg plakettjein.
24. **Dr. Faludi Géza**: Magyar orvosok újabb emlékérmek. (N. K., 1918. 7—17, 10—93. l.; 1921. 49—54. l.; 1924—25. 24—30. l.)
25. **Dr. Faludi Géza**: Dr. Blandrata György csegelye. (N. K., 1926. 133. l.)
26. **H. Fekete Péter**: Pótlék a „Magyar jogászok és államférfiak emlékérmekéhez.” (N. K. 1924—25. 18. l.)
27. **Förrey J. Sándor**: Aradi vonatkozású emlékérmek. (Aradi Közlöny, 1927. aug. 13. és okt. 10., 1929 jan. 22 és jan. 23.)
28. **Gerevich Tibor dr.**: Antonio Abondio császári és királyi udvari szobrász, festő és éremkészítő. (Kieblersberg Emlékkönyv 1925, 263—497. l. XVI. t.)
- Messze kiemelkedik e monografia úgy tárgyánál, mint jelentőségénél fogva a hazai medaillisztikai irodalomban. Abondio életének és különösen művészi fejlődésének végigvezetése mellett nemcsak számos művének kronológiai és tárgyi csoportosítását, hanem oevrűjének kibővítését és magyar vonatkozásainak eddig feltáratlan részletes kidolgozását találjuk meg benne. Ennek eredményeképpen — a II. Miksára vonatkozó érmek leszámításával — Abondionak négy magyar vonatkozású művét mutathatjuk ki; így a Verancsics Antal, Jordán Tamás, Záh Sebestyén és Pietro Ferabasco érmeit. Sokkal jelentősebb azonban ezeknél annak a hatásnak a kimutatása, melyet Abondio pénzverdéinkre gyakorolt s amely hatás hatalmas lökést adott tallérjaink művészileg fejlettebb formájának kialakulására.
- Az Abondio problémák iránti általános érdeklődés nélkülölzi és kíváncsisá tenné e monografiának valamelyik világnyelven való közrebocsátását is.
29. **Gohl Ödön**: Szabadságharcis érdemkeresztjeink ötödik példánya. (N. K. 1921, 29—31. l.)
30. „ „ „ A magyar bányapénzek. (N. K. 1919—20, 1—33. l.)
- Rendkívül részletes és pontos összefoglalás.
31. **Gohl Ödön**: Haborús emlékek. (N. K. 1918, 104—109. l.)
- A már korábban elkezdett publikáció IX. része.
32. **Dr. G. Ö.**: A régi pesti arany- és ezüstműves céh jutalomérmei. (Nemesfémipari Közlöny 1923, júl 27.)
- A. M. N. Múzeum birtokában levő két Theuring által mintázott jutalomérmet ismerteti.
33. **Győri Lajos**: Pótlék Debrecen érmeihez (N. K. 1924—25. 36—37. l.) Az 1914-ben megjelent összeállítást egészíti ki.
34. **Harsányi Pál**: II. Lajos és a mohácsi csata emlékérmek. (Mohácsi Emlékkönyv. 1926.)
- Pontos és kritikai egybeállítás és ismertetése az e tárgyú érmeknek, bő irodalmi utalásokkal.
35. **Jurkovich Emil**: Wenger Janos jetonja. (N. K. 1922—23. 27—28. l.)
36. **Dr. Karny Rezső**: Szemelvények a Hadtörténelmi Múzeum Éremtárából. (Historia, 1929.)
- Az 1848—49. szab.-harc személyi vonatkozású érmeit ismerteti.
37. **Dr. Karny Rezső**: Szemelvények a Hadtört. Múzeum Éremtárából. (Historia, 1928. 3. sz.)
- A török elleni felszabadító háborúkra vonatkozó érmek ismertetése.
38. **Kritikus**: Toni Szirmai, a francia—román—szerb plakett művész. („A Cél”-ból külön lenyomat.)
- A Párisban élő Sz. T.-nak a címben jelzett működési irányát teszi kritika tárgyává.
39. **Lauringer Ernő**: Sopron szabad királyi város emlékérmek. (N. K. 1918. 25—32. l.)
40. **Lengyel Géza**: Beck Ö. Fülp. (Magyar Művészet 1928. 2. sz. 31 kép.)

41. **Lyka Károly**: Új magyar emlékérmek. (N. K. 1918. 1–4. l.)
42. **Magyary-Kossa Gyula**: A magyar alkímisták. (A Természet 1926. XXIII–XXIV. sz. 16. l. 3. kép.) Közli Bánfi-hunyadi János érmét s Hollar Vencelnek egy metszetét, amely minden valószínűség szerint mintául szolgált az éremnek.
43. **Rabinovszky Marius**: Medgyesi Ferenc. (Ars Una I. 1924. 145. l.)
44. **Szentgáli Károly**: A körmöcbányai Szent György Érmek. (Az Érem 1927. 15–20. l.) Legkimerítőbb ismertetése és tárgyalása a magyar emlékérmek e sajátos csoportjának eddig az irodalomban.
45. **Szittyai Dénes S. J.** A Szentháromságról nevezett kongregáció Budán. (N. K. 1922–23. 26–27. l.)
46. **Végh Gyula**: Eszeő Erzébet. (Magyar Iparművészet 1921. 4–6. sz. 1. l.)
47. **Vidor Marcel**: Egy ritka Thököly érem Hollandiában. (Pesti Hírlap 1926. okt. 8.) A Johann Engelhard breszlai éremvész kezéől készült érmet (Resch 79.) ismerteti, amelyik a holland kir. éremkabinetben van A. O. van Kerkwijk igazgatónak a Magyar Holland Társasághoz küldött leve és fényképe alapján.
48. — **n**: Magyar vonatkozású alapítványi érmek és jelvények. (N. K. 1918. 112–113. l. 1 kép.)
49. — **Aranybulla emlékérem** (Az Érem 1922. 3–4. sz.) Rövid ismertetése a székesfehérvári Múzeum Egyesület által kiadott éremnek.

III. Általános érdekű és magyar vonatkozású idegennyelvű irodalom.

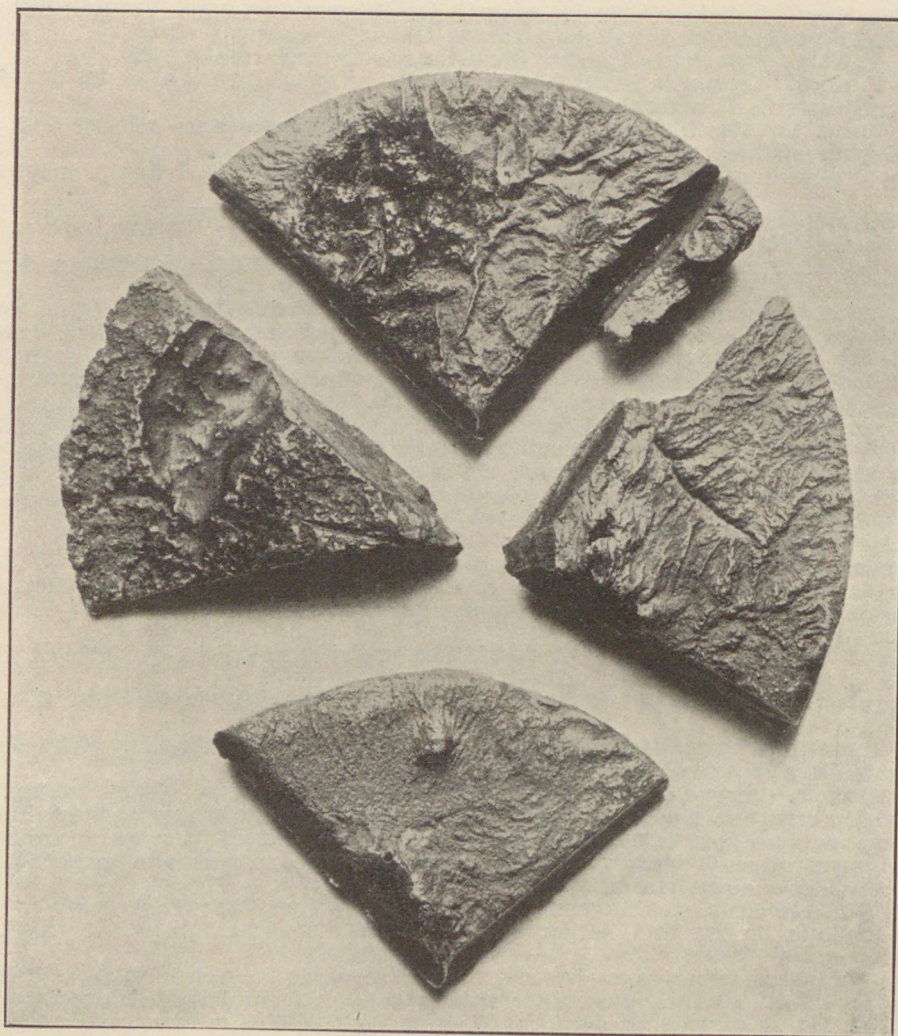
50. **Max Buernhart**: Zur Technik der Guszmedaille. (Emlékkönyv Georg Habich 60. szül. napjára.) Erdekes különösen a hamisítás jellegzetességeinek részletes tárgyalása miatt.
51. **Bernard Fr. C.** Satirical and contraversional medals of the Reformation: The biceps or double headed series. London, Oxford Univ. Press 1927. 4° VIII. + 46. l. 6 t.
52. **Max Bernhart**: Der Meister mit dem Krüglein. (Hans Krug d. J.?) (Archiv für Medaillen und Plakettenkunde II. 34–41. l. II. t.)
- 27 érmet kísérel meg összekapcsolni H. K. nevével, a legtöbbjén ott található — H kancsó K — szigla révén.
53. **M. Bernhart**: Judenmedaillen. (Archiv für Med. u. Plakettenkunde 1921–22. 3–4. sz.)
- 53/a **T. G. Bulat** Medalii ardeleni privitoare la istoria neamului românesc. (Cronica Numismatika si Archeologica 1928. 53–56. l.) Reschből kiírva, illetve lefordítva a megfelelő vonatkozású érmek beírása összesen 4 érem.
54. **Fritz Dworschak**: Die Signaturen H. G. und D. S. (Mittheilungen der. Num. G., Wien, 1920. 92–3 és 101–102. l.) Kimutatja többek között, hogy a Friedensburg által emlegetett *körmöci* Hans Gebhart Hans Guet személyével azonos.
55. **Fritz Dworschak**: Bemerkungen und Nachträge zum Meister Haidegger und zum Monogrammisten S. B. (Severin Brachmann). (Archiv für Med. und Plakettenkunde, 1923–24. 63–79. l.) Művei között sorolja fel Andreas Kielmann érmét, ki 1566–1584 között Komárom kapitánya volt, valamint a Hohenberger Dávid öntött érmét is.
56. **Fritz Dworschak**: Die Einflussphäre der Medaille. (Emlékkönyv G. Habich 60. szül. napjára 95–98. l.) Az emlékérmek és a művészet többi ágának egymásra gyakorolt hatását tárgyalja s ennek kapcsán érdekes magyar vonatkozást is említ. Ugyanis Kremsben egy patriciusházon „von Sgratitten“ portrék között II. Lajosé is, melyek Hirschvogel metszetei után készültek, aki ezen metszeteiket medaillon formában adta ki az Orosz-, Magyar-, Lengyelországot és Dániát bejárt Freiherr v. Herberstein útleírásában 1550 körül. Ilyen érmekről azonban nincs tudomásunk.
57. **Fritz Dworschak**: Carl Radnitzky (1818–1901). (Num. Zeitschrift, Wien, 1925. 111. l.) A Magyarország részére is sokat dolgozott R.-nak különösen ifjabbkori munkásságát jellemzi s emeli a jelentőségét ránk nézve, hogy kiderül, hogy a tanítvány mennyire mesterének, Böhme József Dánielnek hatása alatt állott, főképen korai műveiben.
58. **Fritz Dworschak**: Urkunden und Regesten zur Biographie des Medailleurs Antonio Abondio. (Num. Zeitschrift, Wien, 1928. 107–117. l.) Aktákat publikál bécsi levéltárakból, melyek révén főképen halála éve biztosan megállapítható.
59. **Fritz Dworschak**: Die numismatische Denkmale des Türkenjahres 1529. Wien, 1929. 15. l.
- Az egykori emlékérmek mellett különösen a sajátos formájú szükségpénzekkel foglalkozik. A pontos kritikai összeállításon kívül keletkezési körülményeiket is tisztázni igyekszik. Külön foglalkozik az ezekhez hasonló, Kőszeg ostromával kapcsolatos emlékpénzekkel, melyeket bécsi vereteknek vél Jurisics tiszteletére.
60. **Eidlitz Rob. James**: Medals and medallions relating to architects. (New-York, 1927. 4° 234. l., 125. l.)
61. **Gerola G.**: La patria dei medaglisti Abondi. (Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti. Atti T. 87. disp. 6. 1928.)
62. **Habich Georg**: Attila Rex. (Archiv für Med. und Plakettenkunde 1920–21. 153–55. l. 2 kép.) Egy Attilát dicséző XVIII. sz-i éremnek olasz eredetét bizonyítja Babelonnak egy korábbi cikkével szemben, ki ezt magyar munkának véli. Egy kiadatlan Attila-érmet is publikál.
63. **Habich Georg**: Zu „Attila Rex.“ (Archiv für Med. u. Plakettenk. 1921–22. 41. l.) A müncheni gyűjtemény egyik Attila érmének a hágai éremtárban levő variánsát közli.
64. **George J. Hill**: Zu „Attila Rex.“ (Archiv für Med. und Plakettenk. 1921–22. 84. l.)
65. „ „ „ Some Italian Medals of the Sixteenth Century. (Emlékkönyv Habich 80. szül. napjára.)

- János Zsigmond nejének, Izabellának, I. Zsigmond lengyel király leányának egy érmét is közli, melyet Giovanni Maria Mosca művének tart.
66. G. J. Hill: Becker the contereiter. London, 1921, 2. kötet.
Beckert mint hamisítót tárgyalja s hamisítványait mutatja be sok illusztrációval.
67. Josef Kallbrunner: Das Hausgeld des Pester Invalidenhauses. (Mitteilungen der N. S. Wien, 1918, 318. l.)
Ismerteti a pénzeket s közli a rész szállításával, valamint a pénzek kidolgozásával kapcsolatos elszámolásokat a „Kriegsarchiv“-ból.
68. Dr. Viktor Katz: Eine unedierte Medaille des Antonio Abondio. (Berliner Münzblätter, 1929. No. 323.)
Abondionak egy II. Rudolfról készült, szignált érmét ismerteti s ezzel kapcsolatban a Stempel-sammlung 222. XIII. t. 8. érmet Abondiotól elvitatva Eisker Ábrahámnak adja.
69. Dr. V. Katz: Alessandro Abondio. (Num. Časopis Československý, 1928).
70. Dr. V. Katz: Kremnište řezači želez a medaileri Kryštof Füssl, Lukaš Richter a Abraham Eysker. (Num. Časopis Československý, 1929. 139—180. l.)
71. Dr. Franz Kováts: Die Münzen eines im Jahre 1613 verstorbenen reichen und vornehmen Pressburger Bürgers. (Mitteilungen der Num. Ges. Wien, 1923, 196. l.)
A felsorolt pénzekon kívül a jegyzékben „Schaupfennig“-ek és „Gnadenpfennig“-ek is szerepelnek.
72. A. O. Loehr und F. Dworschak: Die Medaille in Österreich, Wien, 15. l. XIII.
Rövid összefoglalás.
73. Mastny A.: Medaillen böhmischer Ärzte des 16. und 17. Jahrh. (Mitteilungen der Num. Ges. Prag, 1919—20. l. évf. 1. és 2. sz.).
74. Medicina in nummis: Sammlung Dr. med. Géza Faludi. (Historische Schausammlung zur Ehre der deutschen Gesellschaft für Geschichte der Medicin und Naturwissenschaften. Budapest, 1929.)
Az 1924-ben rendezett éremkiállítás óta ez az első alkalom, hogy nagyobb gyűjtemény került kiállításra. Faludi speciális irányú, orvosi vonatkozású érmeinek száma a kétezret meghaladja s ennek legnagyobb része ez alkalommal kiállításra is került. Elsőrangú ritkaságok kerültek napvilágra: ennek legnagyobb része ez alkalommal kiállításra is került. Elsőrangú ritkaságok kerültek napvilágra: ennek legnagyobb része ez alkalommal kiállításra is került. Elsőrangú ritkaságok kerültek napvilágra: ennek legnagyobb része ez alkalommal kiállításra is került.
75. C. Moisil: Medalia lui Mihai-Viteazul. (Buletinul soc. num. române, 1920.)
A számos variánsban előforduló érmet későbbi veretnek tartja.
76. Moyaux Aug: Les chemins de fer autrefois et aujourd' hui et leurs médailles commémoratives. Notice historique suivé d' un second supplement et d' une table récapitulative des médailles de tous les pays. Brüssel, 1925. 40 49 l. 1 t.
77. Rudolf Müller: Nachtrag zu Armand, Les médailleurs italiens des XV.e et XVI.e siècles. (Archiv für Med. und Plakettenkunde, 1921—22.)
78. August v. Müller—Wandau: Die Tapferkeitsmedaille. (Mitteil. der Öst. G. 1918. 49—53, 60—64, 73—76, 81—83. l.)
- 78/a. Dr. Justin Nestor: Plachetele municipului Târgu—Muresului din timpul războiului mondial. (Cronica Numismatica si Arheologica 1928. 83—88. sz.)
Marosvásárhely tanácsa által 1916-ban készítettett öt ismeretes plakett leírása, melyekhez Const Moisil. „cu privire la plachetele orasului Târgu—Muresului din timpul războiului mondial“ cím alatt politikai vonatkozású széljegyzeteket fűz Ennek tartalmával és felfogásával azonban nem értünk egyet, mert nemcsak Marosvásárhely tanácsa, de egy magyar sem gondolhatott 1916-ban Erdély megszállására s elcsatolására.
79. Dr. Günther Probst: Die geprägten Schaumünzen Innerösterreichs.
80. Karl Roll: Zu den drei Seelischen ungarischen Pfennigen. (Mitteil. der N. G. Wien, 1929. 225—227. l.)
Höfken korábbi cikkéhez kapcsolva még 6 érmet sorol ide, melyek közül ötöt biztosan magyar-nak vesz, míg a Höfken által közöltek közül kettőt s az általa felsoroltak közül egyet magyar tárgyak dacára vitásnak vél. A szignálatlan daraboknál Seel helyett későbbi mesterekre gondol.
81. Schlosser Julius: Präludien. Vorträge und Aufsätze. Berlin, Jul. Bard. 1927, 80 412. l.
82. Schmideg: Eine unveröffentlichte französische Bronzemedaille auf die Eroberung von Raab am 14. Juni 1809. (Mitteilungen für Münzsammler, Frankfurt am M., 1928. No. 56.)

Huszár Lajos.

Ungarische Silberbarren des 12. Jahrhunderts.

Das Münzkabinett des ungarischen Nationalmuseums besitzt aus einem Funde von Felső-Besnyő-Pusztá vier Barren, die ich gelegentlich meiner Studien an der genannten Sammlung im Herbst 1930 eingehend besichtigen und in der Folge erstmals veröffentlichen konnte.¹ Der Fundort liegt im Bezirk Adony, im Komitat Stuhlweissenburg, etwa 43 km Luftlinie südwestlich von Budapest; an die genannte Sammlung kamen die Barren durch die Münz-

handlung Fejér im Jahre 1896. Der wissenschaftliche Wert dieser Stücke ist umso höher anzuschlagen, als wir abgesehen von den Funden zu Korpona und Baja² ungemünztes Silber aus ungarischen Schätzen nicht kannten. Die beiden genannten Bestände enthielten kleinere Silberbarren in verschiedenen Formen, darunter auch Stücke von segmentförmiger Gestalt (Korpona).

¹ Fritz Dworschak, Friesacher Münzstudien I, Numismatische Zeitschrift 64. Bd. (Wien, 1931), S. 120 f. — Herrn Kollegen Huszár habe ich hier neuerdings für sehr freundliche Beihilfe zu danken.

² Der Fund von Korpona ist von Luschin in seinen Friesacher Pfennigen, Num. Zeitschr. 55. Bd. (1922) S. 103 ff. und schon früher von Gohl im Numizmatikai Közlöny 1907 beschrieben worden. Die im Wiener Kabinett erliegenden Hacksilberstücke wiegen zwischen 0.97 und 12.92 g. — Aus dem Fund von Baja erliegt im Budapester Kabinett ein kleiner tropfenförmiger Barren mit einem Zainrest.

Zudem lassen sich die vier Silberbarren des Schatzes von Felső-Besnyő-Pusztá durch die in ihrer Gesellschaft gefundenen Pfenniggepräge ziemlich genau datieren.

Hóman Balint hat im sechsten Kapitel seiner ungarischen Münz- und Geldgeschichte von 1000 bis 1325 (Magyar Pénztörténet S. 274 ff. und unter Ezüstrudvaluta) „die Natural- und Barrensilbervaluta im 12. und 13. Jahrhundert“ eingehend und aufschlussreich erörtert. Die Frage ist nur, ob — wie er meint — der Gebrauch ungemünzten Silbers nach Ungarn vom Westen her eingedrungen ist, wo Silberbarren vor dem 12. Jahrhundert nicht beobachtet, oder doch, abgesehen von den Reichenhaller Stücken, nicht nachgewiesen werden konnten und auch im 13. Jahrhundert noch selten sind.³ Die Annahme von Barren- oder Hacksilberumlauf in Süddeutschland neben der Pfennigmünze steht nicht in Frage; ihren Gebrauch erweisen vor allem die Reiserechnungen des Bischofs Wolfker von Passau. Nach Hóman und den zahlreichen urkundlichen Belegen verschwinden aber in Ungarn die Barren bereits in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Wir müssen also mindestens zur Diskussion stellen, ob die zu einem fladenförmigen Ganzstück gehörigen Segmente unseres Fundes zumindest ihrer Gestalt nach unter russischem Einfluss stehen, da N. Bauer die gleichen fladenförmigen Formen gerade im 11./12. Jahrhundert in einer Reihe von Funden festgestellt hat, die sich von Perm über Kasan bis Mohilev am Dnjester östlich Czernowitz ziehen. Münzlosigkeit in Russland bzw. Münzverschlechterung in Ungarn sind in den beiden Ländern die Ursache der Barrenwährung.⁴

Nach dem Inventar des Budapester Münzkabinetts bestanden die Pfennige unseres Fundes aus Vertretern von C. N. H. 208, 219, 221, nach Hóman zwischen 1230 und 1235 geprägt, während neun verschiedene slawonische Denare der Folgezeit Bela IV. und Stefan V. (1235—1272) zugehören. Von drei deutschen Denaren lässt sich mit Sicherheit nur der Kölner Pfennig des Erzbischofs Konrad (gest. 1261) ermitteln. Wir kommen daher auf eine Vergrabungszeit des Schatzes von Felső-Besnyő-Pusztá etwa um 1275. Nun ergaben die Feingehaltsproben aller vier Segmente einen Gehalt von 950/1000; die Stücke müssen nach Hóman daher noch der älteren Zeit angehören, da man die Barren in Ungarn mit 900/1000 Feinheit goss — *argentum decimae combustionis* — zum Unterschied von *argentum quintae combustionis* (800/1000) im späteren 13. Jahrhundert.

Von den vier Barren des Schatzes gehören drei Segmente im Gewichte von 130.03, 109.31 und 71.91 g sicher, das vierte Stück (65.41 g) vielleicht zu einem kreisförmigen Barren, von dem sie durch Meisselhiebe abgespaltet wurden und dessen Gesamtgewicht mindestens 400 g betragen haben müsste. Es wird daher auch hier schwer sein, engere Beziehungen zwischen dem damaligen ungarischen Markgewichte von 233.35 g und den Barren herzustellen.

Abschliessend sei noch einmal auf die besondere Wichtigkeit dieser Denkmale verwiesen, von denen neuerdings in einem Oberkärntner Funde Vertreter aus wesentlich früherer Zeit (um 1235) und von ganz verschiedener Gestalt aufgetaucht sind.⁵

Fritz Dworschak

XII. századi magyar ezüströgök.

A M. N. M. Éremtára birtokában van a felsőbesnyőpusztai leletből származó négy darab ezüströg, melyeket én a nevezett Éremtárban 1930 őszén végzett tanulmányaim alkalmából behatóan megvizsgálhattam és ennek eredményeképpen ezeket elsőízben publikálhatom. A lelőhely Fejér megye adonyi járásában fekszik, légvonalban mintegy 43 km. távolságban Budapesttől délnyugat felé; az említett gyűjteménybe a darabok Fejér éremkereskedő közvetítésével kerültek 1896-ban. E darabok tudományos értéke annál is inkább jelentékeny, mint-hogy, eltekintve a bajai és korponai leletektől, ezüströgök magyar kincsleletekből nem ismeretesek. Ez a két lelet különböző formájú kisebb ezüströgöket tartalmaz, többek között a

³ A. O. Loehr, Probleme der Silberbarren, Num. Zeitschr. 64. Bd. (1931), S. 101 ff.

⁴ N. Bauer, Die Silber- und Goldbarren des russischen Mittelalters, Num. Zeitschr. 62. Bd. (1929), Seite 92 ff. Der zweite Teil ebd. 64. Bd. (1931), S. 61 ff.

⁵ Fritz Dworschak a. a. O. 118 ff.

korponai segment alakú darabokat. A felsőbesnyőpusztai lelet ezüströgjei a velük együttesen talált denárok segítségével elég pontosan datálhatók.

Hóman Bálint Pénztörténete hatodik fejezetében a 12—13. sz.-i ezüstrudvalutát behatóan és eredményesen tárgyalja. A kérdés csak az, hogy az ezüströgök használata Magyarországra Nyugatról került-e, ahol a 12. sz. előtt ezüströgök nem találhatók s a 13. sz.-ban is még igen ritkák. Hóman szerint és a számos okleveles bizonyíték alapján is viszont Magyarországon az ezüströgök már a 13. sz. második felében eltűnnek. Fel kell tehát vetnünk a kérdést, hogy leletünknek a pogácsaszerű egészhez tartozó szeletei, legalább is alakjuk után indulva, nem-e orosz hatás alatt állanak, minthogy N. Bauer hasonló pogácsaszerű formákat állapított meg a 11—12 sz-i leletek egész sorában, mely leletek Permtől Kasonon keresztül a Dnyeszter melletti Mohilevig, keletre Cernowitzig húzódnak. Az előfeltételek — mint a pénznélküliség Oroszországban, illetve a pénzrontás Magyarországon — az okai mindkét államban az ezüstrudvalutának.

A budapesti Éremtár inventariuma szerint leletünk denárai a C. N. H. I. 208, 219 és 241. számú darabokból állanak, melyeket Hóman szerint 1230—35 között vertek, míg kilenc szlavón denár IV. Béla és V. István korából (1235—72) valók. A három német denár közül teljes bizonyossággal csak Konrád (megh. 1261) kölni érsek denára állapítható meg. Ezért a felsőbesnyőpusztai lelet elrejtési idejét 1275 körülre tesszük. A finomsági próba mind a négy darabnál 950/1000 finomságú ezüstöt eredményezett; ennél fogva Hóman szerint a daraboknak korábbiaknak kell lenniök, minthogy Magyarországon 900/1000 finomságú darabokat — argentum decimae combustionis az argentum quintae combustionis (800/1000)-tól megkülönböztetve — később, a XIII. században öntöttek.

A lelet négy darabja közül három 130.03, 109.31 és 77.91 g. súlyban egészen bizonyosan, a negyedik pedig (65.41 g.) minden valószínűség szerint egy köralakú ezüströghöz tartozik, melyből vésővel szelték le s ennek teljes súlya legalább 400 g. kellett, hogy legyen. Ezért itt is nehéz lenne szorosabb kapcsolatot feltételezni az akkori magyar márkasúly (233.35 g) és a rögök között.

Végül még egyszer utalunk ezeknek az emlékeknek különös fontosságára, melyekből egy felsőkarinthiai leletben lényegesen korábbi időből való (1235 körül) és egészen eltérő alakú darabok merültek fel.

Irta: *Fritz Dworschak.*
Fordította: *Huszár L.*

Egy kiadatlan vegyesházi pénz.

A véletlen egy kiadatlan vegyesházi aranypénzhez juttatott, mely sajnos, néhány nap múlva érthetetlen körülmények között elveszett. Szerencse még a szerencsétlenségben, hogy legalább a Numizmatikai Közlöny részére készült gipszmásolat megmaradt s így a pénz — akárcsak a C. N. H.. II. 2. vagyis Róbert Károly második aranya — a magyar numizmatikai tudomány számára végképpen nem veszett el.

E pénzt, mint II. Ulászló 1516. évi aranydenárát vettem. Mint ilyen is unikum lett

volna, mert II. Ulászlótól eddig még nem ismertünk denár-aranyleveretet. Azonban az a körülmény, hogy ezen bélyeget ezüstben sem ismerték, e darabbal intenzívebben foglalkozni készített.

Súlyát lemérve a XVI. századbeli denár-aranyleveretek 1.44 gr. súlyával szemben 1.68 grammak találtam. Ez a súly tehát lényegesen nagyobb, mint a denár aranylevereteké s igen erős kopását tekintetbe véve, félaranyra (1.75 gr.) utal. Ezen esetben pedig az első magyar félaranyos lenne.

Előlapja azonos az 1516. évi denáréval. Hátlapján Szűz Mária egészen más, mint a

korabeli denároknál. A szent Szűz alakjában már semmiféle gótikus elképzelés és megoldás nincs. A mezőt annyira kitölti, hogy a verdejegyek számára már nem jut hely, minek következtében a verdejegyek teljesen leszorúlnak ezen darabról.

Barcsay-Amant Zoltán.

III. Ferdinand denárbélyeges féltallérverete 1638-ból.

Az athéni nemzeti múzeum éremtárában találtam a következő, előttünk eddig ismeretlen típusú, körmőcbányai veretet:

III. Ferdinánd féltallérosainak megfelelő súlyú,¹ átmérőjű és vastagságú pengéjére² egy s ugyanazon denár bélyegvasa van háromszor a lóherelevél elhelyezkedésének alakjában szabályosan beverve. Az elhelyezésük úgy az elő-, mint a hátlapon olyan, hogy a legfelső denár az éremképet a szemlélőnek mindig a helyes állásban mutatja. A denárbélyeg leírása a következő:

Előlap: FER. III. D. G. R. I. S. A. G. H. B. R. A magyar címerpajzs mellett kétoldalt K—B.

Hátlap: PATRO. HUNGA. 1638. Madonna a gyermek Jézussal, baljában kormánypálca.

III. Ferdinánd az 1639. évszámmal kezdi meg féltallérosainak kibocsátását; s ettől

kezdve uralmának minden évéből maradtak ránk ilyen veretek e pénzfajból.³ 1638-ból eddig csak tallérosokat ismertünk.

Ami az érem eredetiségét illeti, az kétségtől megállapítható, bár a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében olyan 1638-as denárt, amely ugyanezzel a verőtővel készült volna, nem találtam. Azonban az a kevés számú variáns, amely ebből az évből ott található, korántsem öleli fel az összes denárbélyeg-változatokat. Az ilyen jelentéktelennek látszó apróságok gyűjtésére nem is fektettek súlyt.

Hasonló technikával készült pénz a Habsburg-kori magyar vertek között nincs. Ehhez analógiát csak az erdélyi fejedelemség pénzei között találhatunk. Különösen Apafi Mihály kora volt az, mely kedvelte a hasonló, bizarr formájú pénzeket; gondoljunk csak a különböző csegelyekre, csillag, félholdalakú pengére vert aranyakra,⁴ s a több verőtőnek egy pengére való beverése által készült százaranyos darabokra.

III. Ferdinándnak ez a különleges verete nemcsak egy eddig ismeretlen típusú unikkummal gazdagította pénzeink sorozatát, de ez az első olyan magyar veret is, amely azzal az újítással készült, hogy kerek pengéjére egy érembélyeget többször vertek bele. Hiszen ez a Körnöcbányán készült érem 3—4. évtizeddel előzte meg az erdélyi fejedelemség hasonló technikával készült vereteit!

Jónás Elemér.

¹ Súly 14.42 gramm, átmérője 36 mm., vastagsága 2—3 mm.

² A lapkának magyaros elnevezése. Nem szóújításról, hanem a régebben használt, de később feledésben ment penge-elnevezéshez való visszatérésről van szó. Finály Henrik az 1866-ban megjelent „Régi magyar súlymérték” című értekezésében használja ezt az elnevezést.

³ V. Ö. Harsányi: „Adatok a C. N. H. III. kötetéhez” és „Magyar tallérveretek” az Érem 1927. évfolyamában.

⁴ Az erdélyi százaranyosokról egykorú forrásokból tudjuk, hogy nem forgalmi pénzek, hanem ajándéknul szolgáló kuriozitások voltak.

TÁRSULATI ÉLET.

Halálesetek. Kegyelettel emlékezünk meg azokról, akiket tagjaink sorából a halál elragadott. Az 1929. és 1930. években sem kímélte meg a társulatot a sors keze, mert nem egy nagyrabecsült tagunk vált ki elhalálózása folytán tagjaink sorából. Az 1929. év január 10-ikén *Geszti György*, kereskedő, társulatunk rendes tagja halt meg. — Január 19-én *Nécsey József*, nyug. postamester és földbirtokos, rendes tagunk húnyt el. — Február 15-én *Hámos Pál dr.*, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank nyug. igazgatója hagyta el az élők sorát, akit nemcsak mint lelkes gyűjtőt, hanem a Magyar Nemzeti Múzeumnak, a Szépművészeti Múzeumnak, sőt a párisi Bibliothèque Nationale-nak juttatott éremajándékai folytán, mint lelkes adományozót és műbarátot is őszintén megsirattunk. Ugyanezen év március havának 26-ikán *Bahrfeldt Emil dr.*, társulatunk tiszteletbeli tagja, a kiváló német numizmatikus, a berlini Numizmatikai Társulat elnöke húnyt el, tiszteletői legnagyobb fájdalomra. — Április 14-én *Hild Viktor*, vármegyei levéltáros, rendes tagunk halt meg, majd április 29-ikén *Neubauer Zoltán*, egy virágzó tanszerkészítő-intézet tulajdonosa, társulatunk rendes tagja. — Az 1929. évi május hó 24-ikén mérhetetlen veszteség érte társulatunkat *Harsányi Pál dr.*, szerkesztőnk és tiszteletbeli tagunk váratlan halálával; érdemeiről a közlöny jelen évfolyamának elején emlékezünk meg, felejthetetlen barátunknak kijáró igaz kegyelettel. — Június 4-ikén *Neumann Miksa dr.* bankigazgató, társulatunk rendes tagja, húnyt el. — Július 13-án közlönyünk alapítójának özvegyét, *özv. dr. Gohl Ödönne* alapító tagunkat veszítettük el, aki férje elhúnyta után mindig szeretettel támogatta társulatunkat és annak törekvéseit. — Június 27-ikén *Egger Ármán*, bécsi éremkereskedő, társulatunk rendes tagja, hagyta el az élők sorát, nagy bánatára mindazoknak, akik tágkörü műveltségét és szeretetreméltó egyéniségét igen nagyra becsülték. — Június hó 31-én *Király János dr.*, a budapesti egyetem jogi karának kiváló professzora, társulatunk rendes tagja halt meg. — Az ezévi halálozások hosszú sorát december 30-án *Gálochy Zoltán*, nyug. vármegyei levéltáros, rendes tagunk zárta le. — Az 1930. év március hó 16-án szeretett volt elnökünk, majd tiszteletbeli elnökünk özvegye, *Kilényi Hugóné* húnyt el, aki társulatunk iránti ragaszkodásának mindig nagylelkűen jelét adta. — Ugyanaz nap *Sziggyártó Imre*, állampénztári főtiszt, társulatunk rendes tagja húnyt el. — Június 18-án pedig *Karátsonyi Andor*, földbirtokos, társulatunk legrégibb alapító tagjainak egyike költözött el az élők sorából. — Az ezévi elhalálozásokat *Juhász Balázs*, polgári iskolai igazgató, társulatunk rendes tagjának elhúnyta zárja le, aki december hó 25-én hagyta el az élők sorát. — Elhúnyt tagjainkról kegyelettel emlékezünk meg és emléküket mindig szeretettel fogjuk megőrizni.

Felolvasások. Az 1929. és 1930. években a társulat ismét egész sorozatát nyújtotta az értékes és tanulságos felolvasásoknak, melyek mind megérdemelték volna, hogy a közlöny hasábjain nyomdafestéket lássanak és ezzel vidéki tagjainknak is hozzáférhetővé váljanak. Sajnos, korlátolt anyagi körülményeink ezt nem engedik meg s így csak arra szorítkozhatunk, hogy az elhangzott felolvasásoknak címeit közöljük. Az 1929. évi február 23-án *dr. Zimmermann Lajos* ismertette az elmúlt évi numizmatikai folyóirat irodalmát; ugyanaznap *Amant Zoltán* és *dr. Harsányi Pál* mutattak be érdekes érmekeket. Március hó 28-án, a közgyűlésünk napján, *dr. Alföldi András* egyetemi tanár tartotta meg „A sisciai pénzverde Gallienus alatt” című igen érdekes, új adatokat feltáró felolvasását. Április 25-én *Nagy Zoltán* ismertette nagy szorgalommal összegyűjtött életrajzi adatok felhasználásával „Érdy (Luczenbacher) János életét és numizmatikai munkásságát”. November 28-án *Jeszenszky Géza* tartotta „Az első magyar rézpénzek” című felolvasását az árpádházi királyaink alatt vert rézpénzekről. Az 1930. évi január hó 30-án *dr. Huszár Lajos* „Adalékok a XVIII. századbeli magyar emlékérem művészetéhez” címen olvasott fel, majd ugyanaznap *dr. Karny Rezső* mutatta be numizmatikusok emlékéremeiből álló gazdag gyűjteményét. Február 27-én felolvasás helyett *Jeszenszky Géza* vezetése mellett vitaeste volt, a magyar nyelvű numizmatikai szakkifejezésekről, amely vitaesteket azóta több ízben folytattuk. A március hó 27-én tartott közgyűlésünk napján *dr. Jónás Elemér* ült az előadó asztal mellett és tartalmas előadásában hódolt *dr. Harsányi Pál* volt szerkesztőnk emlékének. Április 24-én *Nagy Zoltán* „Egy pénztörténeti tanulmány 1827-ből” címen adott elő, május 22-én *Amant Zoltán* „Schoenwisner István élete és numizmatikai

munkássága“ címen ismertette ezen úttörő magyar numizmatikusnak működését. Május 29-én Balassagyarmaton, kirándulásunkkal kapcsolatosan tartott *Szentgáli Károly* „A régipénzek gyűjtéséről“ címen, nagy érdeklődés mellett felolvasást. Október 30-án *dr. Alföldi András* „Vergilius eclogájának megváltója és a pénzek“ címen ismertette érdekes tanulmányát. November 27-én *dr. Jónás Elemér* „A thasosi tetradrachmák bár utáizatai“ című igen szép eredményeket feltáró előadását tartotta és *dr. Faludi Géza* mutatta be a gyűjteményében levő „Fülöpszigeti lepratelepek pénzeit“, egy érdekes ismertető előadás kíséretében. Elvitathatatlanul szép és szorgalmas tudományos munka eredményét tanúsítja ezen felolvasás sorozat.

Kirándulás. Társulatunk vidéki propagandáját az 1930. évben is egy kitűnően sikerült kirándulással folytatta. Az 1930. évi május hó 29-ikén *Balassagyarmat* volt a kirándulás helye, ahol a társulat tagjai és vendégei a város nevezetességei mellett a Nógrádmegyei Múzeum Társulat múzeumát tekintették meg. A múzeum dísztermében *Szentgáli Károly* társulati titkár „A régipénzek gyűjtéséről“ címen felolvasást tartott, saját gyűjteményéből sok érdekes darabot mutatva be. A helybeli intelligencia nagy számban vett részt a felolvasáson s a felolvasásnak mindenképpen megvolt az elvárt hatása. A rendezés körül *Nagy Zoltán* tagtársunk szerzett a társulattal szemben érdemeket.

A társulat debreceni csoportja. Örömmel jelentjük, hogy debreceni csoportunk minden tekintetben beváltotta azt a reményünket, amelyet alapításakor hozzá fűztünk, mert nemcsak havonkénti összejöveteleivel — melyeken bemutatások és megbeszélések folynak —, hanem magas színvonalú felolvasásokkal is előmozdítja a hazai numizmatika ügyét. Az 1929. és 1930. években a következő felolvasások hangzottak el a csoport ülésin: 1929 január 9-én és április 10-ikén *Greiner Károly* ismertette németországi tanulmányútját; október 9-én *Nagy Zoltán* olvasta fel „Érdy (Luczenbacher) János élete és numizmatikai munkássága“ című értekezését. Az 1930. évi szeptember 10-én *Győry Lajos* vetített képes előadást tartott a pénz történetéről; október 8-án *Kőrös Károly* a régipénzgyűjtés népszerűsítéséről adott elő, majd november 12-én *vitész Kanabé Dezső* a régipénzek épségben tartásáról és tisztításáról adott tartalmas előadás keretében praktikus felvilágosításokat. A csoportnak saját könyvtára és gyűjteménye van, amelyet szakszerűen gyarapít.

Társulatunk új tagjai. Alapító tag: *Karny Rezső dr.*, számvevőszéki főtanácsos, a magyar kir. hadtörténeti múzeum éremtárosa, Albertfalva, Erzsébet királyné-út 43. Rendes tagok: *Ambrus Béla*, állami elemi iskolai tanító, Kisterenye; *ifj. Búcz Béla*, gépészmérnök, Budapest, II., Batthyány-utca 46.; *Czigány Béla*, kántortanító, Koronóc; *Debreceni m. kir. Tisza István tud. egyetem egyetemes történeti szeminárium*, Debrecen; *Ecsedi István dr.*, múzeumi igazgató, Debrecen, Mester-utca 23.; *Elbert Jenő*, magántisztviselő, Budapest, IX., Lónyay-utca 15.; *Gyula városi múzeum*, Gyula, Erdélyi Sándor-utca 15.; *Horváth József*, polgári iskolai igazgató, Dombrád; *Horváth Tibor Antal*, premonstri kanonok, Szombathely; *Huszár Lajos dr.*, magy. nemz. múzeumi gyakornok, Budapest, VIII., Magyar Nemzeti Múzeum; *Kállay Ödön*, községi jegyző, Szöny; *Kogler Frigyes*, magántisztviselő, Szombathely, Thököly Imre-utca 2.; *Kovács László*, főv. tanító, Budapest, X., Liget-utca 26.; *Kőrös Károly* áll. tanító, Körösszakál; *Medagliere Milanese*, Milánó, Castello Sforzesco; *Mészáros Andor*, építészmérnök, Budapest, V., Kálmán-utca 20.; *Nemák László*, hivatalnok, Trenc. Teplic Kupele, Trencsén Teplic Fürdő, Hurbánova ul. 1.; *Nógrádvármegyei múzeum társulat*, Balassagyarmat, Madách-utca 8.; *Penkert Sándor*, gyógyszerész, Sacueni—Székelyhíd; *Planer József dr.*, orvos, Budapest, VI., Eötvös-utca 24.; *Rosenberg Márton*, bankbizományos, Oradea—Nagyvárad, Bulev. Reg. Ferdinand 69.; *Sátoraljaújhelyi kegyestanítórendi róm. kath. reálgimnázium*, Sátoraljaújhely; *Soltész Kálmán*, törvényszéki főjegyző, Oradea—Nagyvárad, Str. Moldova 20.; *Spiller József*, m. kir. honvédszázados, Székesfehérvár, Deák Ferenc-utca 2.; *Szabó Jilek Béla dr.*, ügyvédjelölt, Eger, Deák Ferenc-utca 36.; *Szlovák Pál*, nyug. főv. tisztviselő, Budapest, IX., Márton-utca 35. B.

DEUTSCHER AUSZUG.

Dr. Elemér Jónás: Dr. Paul Harsányi (1882—1929). Die ungarische Numismatik hat in kurzer Zeit den zweiten grossen Verlust zu verzeichnen durch das am 26. Mai 1929 in tragischer Plötzlichkeit erfolgte Ableben Paul Harsányis, Direktors des Münzkabinetts des Ungarischen Nationalmuseums.

Paul Harsányi wurde in der Gemeinde Mátyás im Komitate Fejér am 20. November 1882 geboren. Seine Schulausbildung genoss er in Kocs, dann in Nagykőrös. Schon als Gymnasialschüler ragte er aus der Reihe seiner Mitschüler durch sein Talent hervor; er schrieb Artikel und Gedichte in die Schülerblätter; seine Kameraden wählten ihn als Zeichen ihrer Liebe und Anerkennung zum Leiter ihres Selbstbildungsvereines.

Im September 1901 liess er sich in die philosophische Fakultät der Budapester Universität immatrikulieren. Nach vorzüglicher Absolvierung seiner Studien wurde er zum Doktor der Philosophie promoviert. Von 1904—1906 war er Assistent an der Seite Prof. Hampe's am Numismatischen und Archeologischen Institut der Universität. In 1909 wurde er Fachdiurnist des Ungarischen Nationalmuseums. Vom Jahre 1908 an erscheinen aus seiner Feder wichtige Artikel und Fundberichte im „Numizmatikai Közlöny“. (Sie sind nach der Reihenfolge ihres Erscheinens zusammengestellt hinter der ungarischen Biographie zu finden.) Wir hörten ihn von da an auch an den Vortragsabenden der Gesellschaft oft als Vortragenden; auch hier förderten seine Vorträge mit ihren abwechslungsreichen Themen die Sache der ungarischen Numismatik durch seine hervorragenden Beobachtungen und gründlichen Studien. Er suchte die wichtigeren ungarischen Sammlungen auf und berichtete über die noch nicht publizierten Stücke. Um die nicht nur in ungarischen, sondern auch in den ausländischen numismatischen Kreisen fühlbare Lücke auszufüllen, welche das Fehlen des die zusammenfassende Behandlung der ungarischen Münzen der Habsburger und Habsburg-Lothringischen Könige enthaltenden Teiles des Corpus Nummorum Hungariae verursacht hat, beauftragten die Ungarische Akademie der Wissenschaften und die Ungarische Numismatische Gesellschaft Paul Harsányi mit dem Ausarbeiten des ein grosses Fachwissen erfordernden Werkes. Er lieferte ja schon vorher zahlreiche Beweise dafür, dass er eine tiefbegründete Kenntnis des Materials besitze.

Im September 1926 wurde er Direktor des neuorganisierten, selbständigen Münzkabinetts und Redakteur des „Numizmatikai Közlöny“. Im Zusammenhang damit machte er Studienreisen nach Deutschland, Frankreich und Italien. Das Schicksal des Münzkabinetts lag ihm, wie bisher, so auch in den folgenden schweren Zeiten besonders am Herzen und war er stets bestrebt, durch Neuerwerbungen seine Bestände zu fördern.

Es ist ein grosser Verlust, nicht nur der ungarischen, sondern der ganzen numismatischen Welt, dass er den III. Band des C. N. H. infolge seines jäh erfolgten Todes nicht beenden konnte; wir konnten ja nur von seinem grossen Fachwissen — das er auf allen Gebieten der ungarischen Münzen besass — die würdige Beendigung dieses grossen Werkes erwarten.

Unserer Gesellschaft war er ein aufrichtiger Freund und Förderer; er stand ihr und ihren Mitgliedern mit seinem reichen Fachwissen und liebenswürdigen Wesen stets helfend zur Seite. Seine wahre ungarische Persönlichkeit wird uns stets gegenwärtig bleiben.

H. L.: Krönungsmedaille aus dem Jahre 1508. Auf dem hier publizierten Stücke trägt das Königskind keine Krone, während es auf den bisher bekannten Stücken gekrönt erscheint.

Dr. Andreas Alföldi: Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern. III. Nachahmungen römischer Goldmedaillons als germanischer Halsschmuck. (Ungarischer und deutscher Text.)

Dr. W. Antoniewicz: Der Fund von Boroczycze. (Deutscher Text mit ungarischem Auszug.)

A. A.: Unedierte römische Münzen. (Ungarischer und deutscher Text.)

Dr. Elemér Jónás: Der römische Kupfermünzenfund von Öcsöd. Im Jahre 1927 ist in der Gemarkung der Gemeinde Öcsöd, im Komitate Békés, bei einem Strassenbau ein Tontopf zum Vorschein gekommen. Nur ein kleiner Teil des Fundes ist abhanden gekommen, während 2001 Stücke wissenschaftlich bearbeitet werden konnten. Den grössten Teil des Fundes bilden Centennionales der Kaiser Valentinianus I., Valens und Gratianus; die zeitlich jüngsten Stücke sind die ersten aquileianischen Prägungen Valentinians II. Der geschichtliche

Wert des Fundes wird durch den Umstand erhöht, dass der Fundort ungefähr 200 Kilometer östlich vom Limes auf einem solchen Gebiete liegt, welches nie der Oberhoheit des römischen Reiches unterstand. Die Zusammensetzung des Fundes hingegen weist darauf hin, dass die Bewohner dieser Gebiete im Handelsverkehr mit dem römischen Reiche standen. Diesem Handelsverkehr machte das Vordringen der Hunnen ein Ende, womit auch der Zeitpunkt des Vergrabens des Öcsöder Fundes übereinstimmt.

Géza Jeszenszky: Der Fund von Richárdpuszta und die Siglen auf den Silberdenaren Corp. Numm. Hung. 59. Verfasser bespricht einen grossen Fund (etwa 32.000 Stücke) von kleinen Silbermünzen aus der 1-ten Hälfte des XII. Jahrhunderts und sucht eine Erklärung für die auf ihnen befindlichen Beizeichen. — Nach sehr minutiösen Untersuchungen findet Verfasser die Lösung, dass die *wechselnden*, unter dem Kopfe oder in dem Buchstaben L der Umschrift befindlichen Zeichen die einzelnen Güsse, die auf allen Stücken in der Umschrift befindlichen 1—4 *grossen Punkte* jedoch die Werkstätten oder Offizinen bedeuten. — Erklärung der Tafeln:

- Tafel IV. 1. Reihe: 1—5 verschiedene Bildung der Augenbrauen.
6—7 Bildung der Krone aus Kreisen und aus Halbmonden.
2. Reihe: 1—5 verschiedene Markirung des Mittelpunktes.
6—7 Erzeugnisse einer anderen Münzstätte.
3. Reihe: 1—5 gleiche Beizeichen, jedoch auf der Rückseite an Stelle der Umschrift 5, 6, 7, 8 oder 9 kleine Striche und Kreuzchen.
6—7 Fälschungen.
4. Reihe: 1—5 spitzer und rundlicher Kopf bei gleichem Beizeichen.
6—7 rückläufige Umschrift.
5. Reihe: Beispiele der Prägung nach mehreren Charakteren (Typen) bei zeitlich nahe liegenden Münzen, C. N. H. I. No. 65 und 76.
- Tafel V. 6 Gruppen in jeder verschiedene Beizeichen und gleicher Charakter.
- Tafel VI. Oben: in den horizontalen Reihen gleiche Beizeichen, in den vertikalen Reihen gleicher Charakter.
Unten: Beispiele des runden Beschneidens beim Typ I. und des eckigen beim Typ III.
Ganz unten: Dieselbe Erscheinung deutlicher bei C. N. H. I. Nr. 65.

Dr. Ludwig Huszár: Die numismatischen Denkmäler der dreihundertjährigen Peter Pázmány Universität in Budapest. Bei Gelegenheit der Dreihundertjahr-Feier der Budapester Universität wird eine Betrachtung der auf sie bezüglichen Medaillen, als Huldigung der Numismatik gegeben. Eine Bildnissmedaille (1) des Kardinals Pázmány, die zwischen den Jahren 1629—1637 entstanden ist, hängt höchstwahrscheinlich mit der Gründung dieses Institutes (1633) zusammen. Der Verfertiger könnte ein Augsburger Stempelschneider gewesen sein. Die Seltenheit dieser Pázmány-Medaille hat den berühmten Fälscher Becker veranlasst, etwas abweichende Fälsifikate zu verfertigen. Als 1777 die Universität nach Buda übersiedelte und das Schulwesen des Landes reorganisiert wurde, entstanden Medaillen, um diese Ereignisse zu verewigen (2—4); sie stammen von dem Wiener Medailleur Johann N. Wirth. Diese Medaillen wurden bei den Feierlichkeiten am 25. Juni 1780 verteilt. Die Darstellung der königlichen Hofburg ist vermutlich nach dem Kupferstich von J. Ernst Mannsfeld gemacht worden, der wiederum eine Zeichnung von Pichler zu kopieren scheint. Kaiser Franz II. schenkte 1819 Ehrenzeichen für den Rektor und die Dekane. Diese bestehen aus einer Portraitmedaille des Kaisers, die in eine sternartige Fassung eingerahmt an einer Goldkette von durchbrochener Arbeit hängt (T. II. 13.). Ähnliche Würdenzeichen erhielten damals auch die Universitäten Österreichs. Der Meister dieser Medaillen (5—9) war Johann B. Harnisch, Kammermedailleur in Wien. Die Ketten wurden am 18. Mai 1820 durch den Präsidenten der Universität dem Rektor und den Dekanen feierlich überreicht. 1830 wurde die Fünfzigjahr-Feier der Verlegung der Universität von Nagyszombat nach Buda begangen; die Medaille auf diese Gelegenheit (10) wurde von dem Wiener Kammermedailleur ungarländischer Herkunft, Josef Daniel Böhm entworfen. Von dieser Medaille wurden 12 Exemplare, als Auszeichnung je dreien Studenten einer jeden Fakultät verliehen. In derselben Zeit erhielt die Universität aus Frankreich eine Medaille, die sich auf das Werk „Expedition des Français en Egypte“ bezieht (11), auf welcher der Titel der Universität graviert ist. In den vierziger Jahren des XIX. Jahrhunderts

entstand eine eigentümliche Serie von Juristen-Abzeichen (12—18), die hier erwähnt werden soll. Sie sind aus den Jahren 1841—46 und 1848 bekannt und stimmen gänzlich den Abzeichen der Juristen in Kassa und Losonc überein. Sie werden wohl von einem Graveur von Pest herrühren. 1880 feierte man das Centennarium der Übersiedlung der Universität; die Vorderseite der Denkmünze (19) stammt von Karl Gerl, die Rückseite von Alexius Mayer, die beide in Körmöcbánya wirkten.

J. E.: Ein Medaillon des Caracalla von Perinthus. Das Stück befindet sich in der Sammlung des Ung. Nat.-Museums in Budapest und ist eine Variante des im British Museum befindlichen Medaillons.

Bibliographie der ungarländischen und ungarischen Numismatik der letzten 10 Jahre. A. Barb.: Die Donaukelten. **Géza Jeszenszky:** Artikel von allgemeinem Interesse. **Ludwig Huszár:** Medaillen.

Fritz Dworschak: Ungarische Silberbarren des XII. Jahrhunderts. (Deutscher Text mit ungarischem Auszug.)

Zoltán v. Barcsay-Amant: Unedierte Münze aus der Periode der ungarischen Könige aus verschiedenen Häusern.

Dr. Elemér Jónás: Halbetalerprägung Ferdinand III. aus dem Jahre 1638, mit Denarstempeln. Das publizierte Stück befindet sich in der Münzsammlung des Nationalmuseums in Athen.

Bericht über die Tätigkeit der Ung. Numismat. Gesellschaft.

EXTRAIT FRANÇAIS.

Elemér Jónás: Paul Harsányi. (1882—1929.) Paul Harsányi, après avoir terminé ses études secondaires, devint docteur-ès-lettres de l'Université de Budapest, puis fut adjoint à l'institut d'archéologie et de numismatique de la même Université. En l'an 1909 il entra au Musée National Hongrois où on lui confia les monnaies et les médailles hongroises du Cabinet des Médailles du Musée. Il déploya une grande activité littéraire principalement sur le terrain de la numismatique hongroise. En l'an 1926, il fut nommé directeur du Cabinet des Médailles du Musée National et en même temps il entreprit la rédaction de la revue „Numizmatikai Közlöny.“ Sa mort inattendue survenue en 1929, était une grande perte pour la Numismatique hongroise, car son décès l'a empêché d'achever son grand ouvrage, le troisième volume du Corpus Nummorum Hungariae.

H. L.: Médaille de couronnement de l'année 1508.

André Alföldi: Matériaux pour la classification des imitations contemporaines des monnaies romaines dans les pays Danubiens. III. Les imitations des médaillons d'or du IVme siècle. (Texte en hongrois et allemand.) L'auteur montre, que deux médaillons de la grande trouvaille de Szilágysomlyó et le multiplum nouveau du Cabinet des médailles de Berlin ne sont pas les produits du monnayage régulier romain, mais des imitations germaniques. Une analyse stylistique des encadrements de ces médaillons permet de distinguer les éléments pontiques, romaines, celtiques et etrusco-illyriens de ces oeuvres remarquables de l'orfèvrerie de l'époque des migrations.

W. Antoniewicz: Les trouvailles de Boroczycze (Pologne). Le magnifique médaillon d'or (pl. I.), provient d'une trouvaille fortuite, près de la station du chemin-de-fer de Boroczycze, près de Horochow. On a trouvé aussi deux vases d'argent et un pot d'argile, tous les trois pleins de deniers du haut-empire romain. (Données particulières dans le texte allemand.)

A. A.: Monnaies romaines inédites. (Texte en hongrois et en allemand.)

Elemér Jónás: La trouvaille des monnaies romaines de bronze d'Öcsöd. (Hongrie.) A l'occasion de la construction d'une route aux confins de la commune Öcsöd (comitat Békés) on a trouvé en 1927 un vase d'argile contenant des monnaies de bronze romaines. Une petite partie de la trouvaille s'est perdue, le reste, 2001 pièces, a été soumis à l'examen numismatique. La majorité des pièces sont des centenniales de Valentinien 1er, Valens et Gratien; les dernières pièces, au point de vue chronologique, sont de la première frappe aquiléenne de Valentinien II. L'importance historique de la trouvaille est augmentée par le fait que l'endroit de la trouvaille se trouve à environ 2000 kilomètres à l'est du „limes," sur un territoire, qui n'a jamais été soumis à l'autorité de l'empire romain. La composition de la trouvaille semble prouver que les habitants de ces lieux étaient en rapports commerciaux avec l'empire romain, rapports auxquels l'invasion des Huns a mis fin. C'était au même moment, que furent cachées les monnaies trouvées à Öcsöd.

Géza Jeszenszky: La trouvaille de Richárdpuszta (Hongrie) et les sigles des deniers Corp. Numm. Hung. I. 59. L'auteur s'occupe d'une grande trouvaille d'à peu près 32,000 pièces de petites monnaies d'argent hongroises de la première moitié du XIIme siècle et il cherche à expliquer leurs sigles. Après un examen très minutieux il trouve, que les sigles sous la tête ou après la lettre L de l'inscription signifient au no. 59 du Corpus les jets des matrices, tandis que les sigles formés par de points 1—4 à des autres endroits de la légende designent les officines (ateliers) de la Monnaie.

Louis Huszár: Les souvenirs numismatiques des trois cents années de l'Université royale hongroise Pierre Pázmány. Récapitulation faite pour le troisième centenaire approchant. La médaille du fondateur Pierre Pázmány, archevêque d'Esztergom (1) date probablement de 1629—35 et a été faite à Augsbourg. Les médailles n° 2—4 furent distribuées à l'occasion de la translation de l'Université à Bude (1780). Les médailles 5—9 sont suspendus aux chaînes d'or du recteur et des doyens (une des médailles au tableau II) et datent de 1819. La médaille n° 10 a été faite pour la cinquantaine de la translation de l'Université à Bude. Un exemplaire du médaillon français n° 11 se trouve ici gravé au nom de l'Université. Les petits insignes d'étudiant en droit n° 12—19 datent des années après 1840; enfin la médaille n° 20 a été faite en 1880, lors du centenaire de la translation de l'Université. (Oeuvre de Gerl et Mayer, graveurs de Körmöcbánya.)

J. E.: Un médaillon de Caracalla de Perinthus.

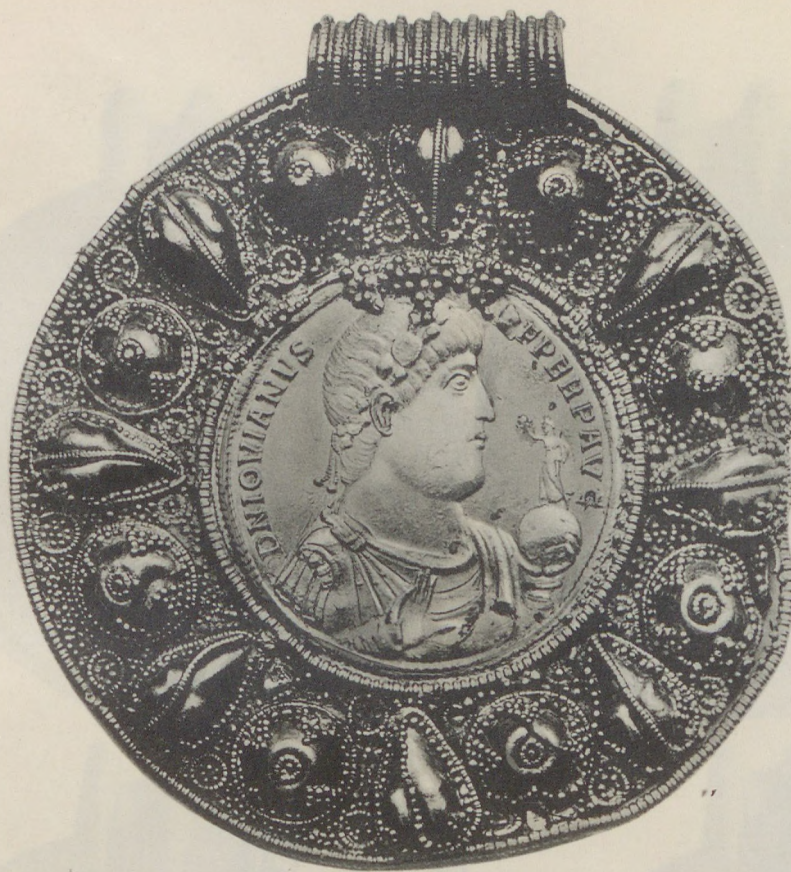
Bibliographie hongroise et de la Hongrie des dix dernières années.
A. Barb: Le monnayage des Celtes du Danube. — Géza Jeszenszky: Des études d'un intérêt général. — Louis Huszár: Médailles.

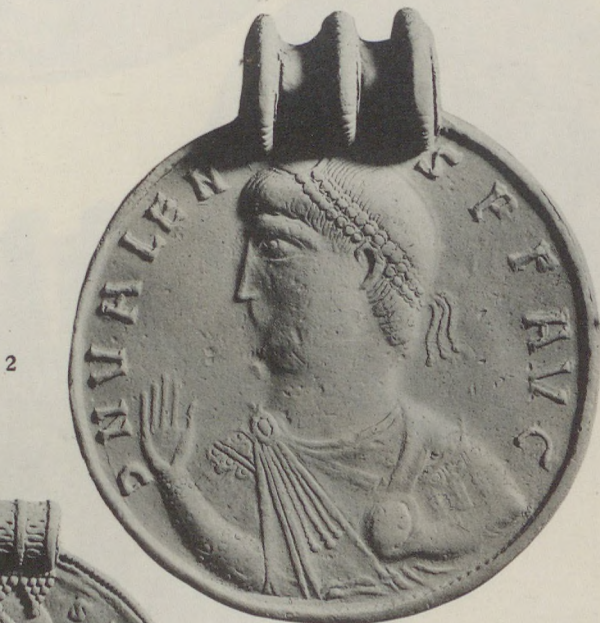
Frédéric Dworschak: Barres d'argent hongroises du XIIme siècle. (Texte en allemand et en hongrois.)

Zoltán de Barcsay-Amant: Une monnaie inédite hongroise.

Elemér Jónás: Un demiécu de Fernand III. de l'année 1633. avec des coins de deniers.

Nouvelles de la Société Numismatique Hongroise.

1

2

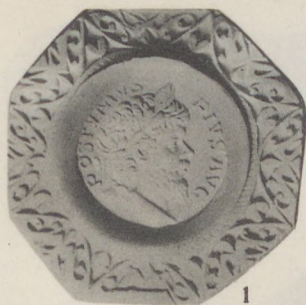

2

1

1

2

3

4

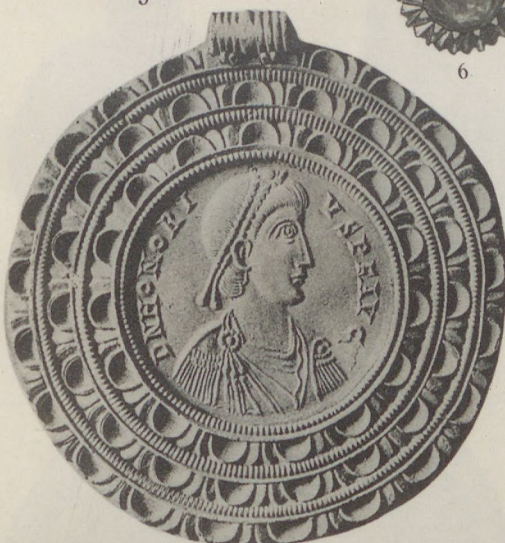
5

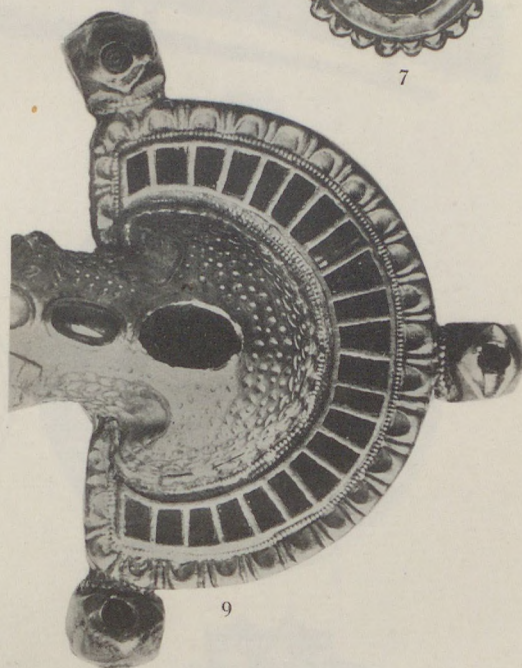
6

7

8

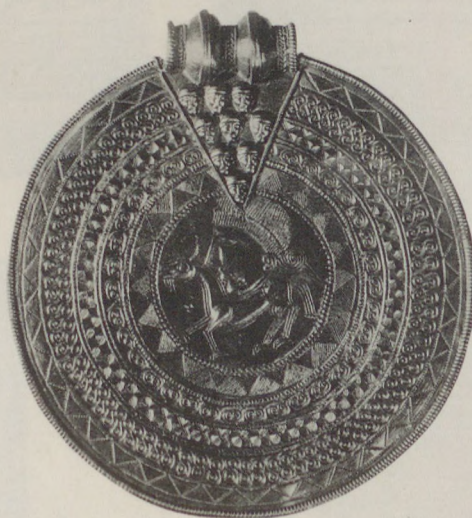
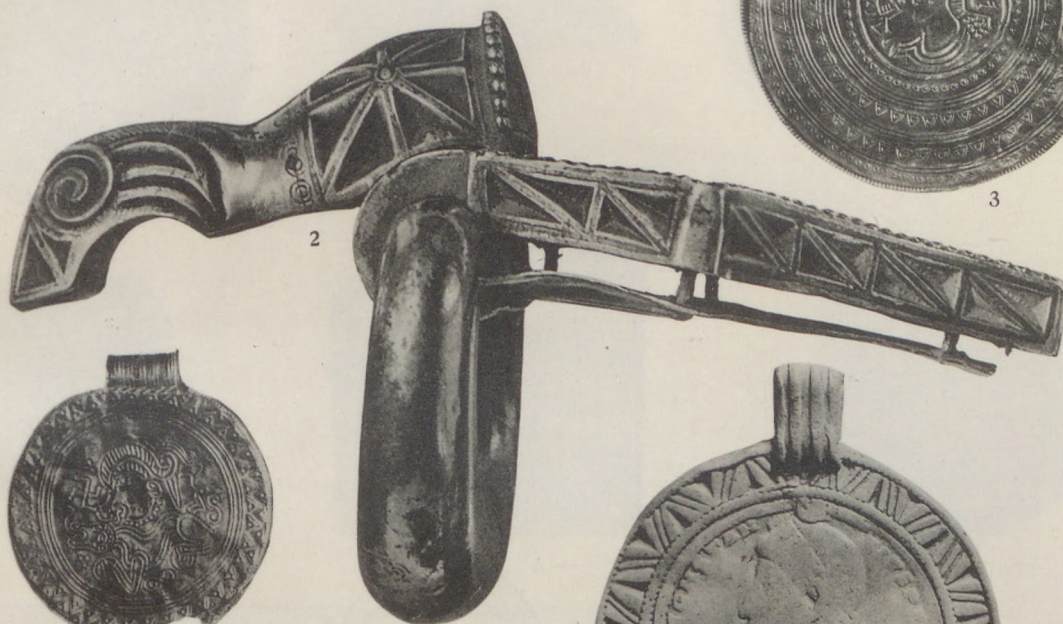
9

10

11

1

2

3

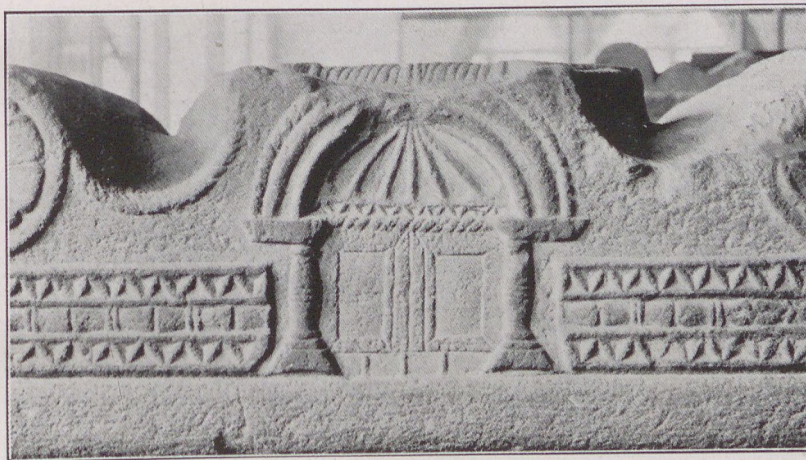
4

5

6

7

8

9

10

A szemöldök különféle alakítása.

A korona alakítása:
a/ kis körökből
b/ kis félholdakból

A kőr közepének különféle jelzése „...”, a pont az orrnál magasabb az orr nincs a pont alatt.

Más verde, rendes jegy de elűző jelleg.

Ugyanazon jegy és a hátlapon 5, 6, 7, 8 vagy 9 apró jel.

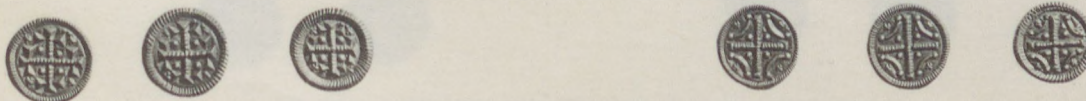
Hamisítvány;
a/ állami verdeből
b/ magán verdeből

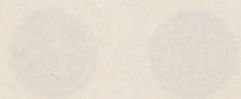
Ugyanazon jeggyel hegyes és kerek fej példája.

Visszafutó körirat.

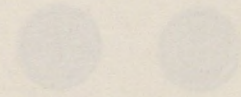
Több típus szerinti verés példája hasonlóan fajoknál/C.N.H.I.65. és 76.sz./

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

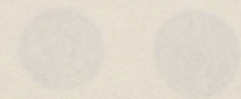
THE UNIVERSITY OF CHICAGO

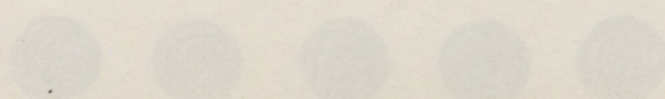
THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

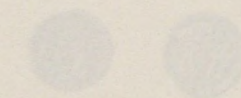
THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

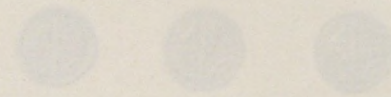
THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

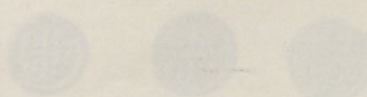
THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

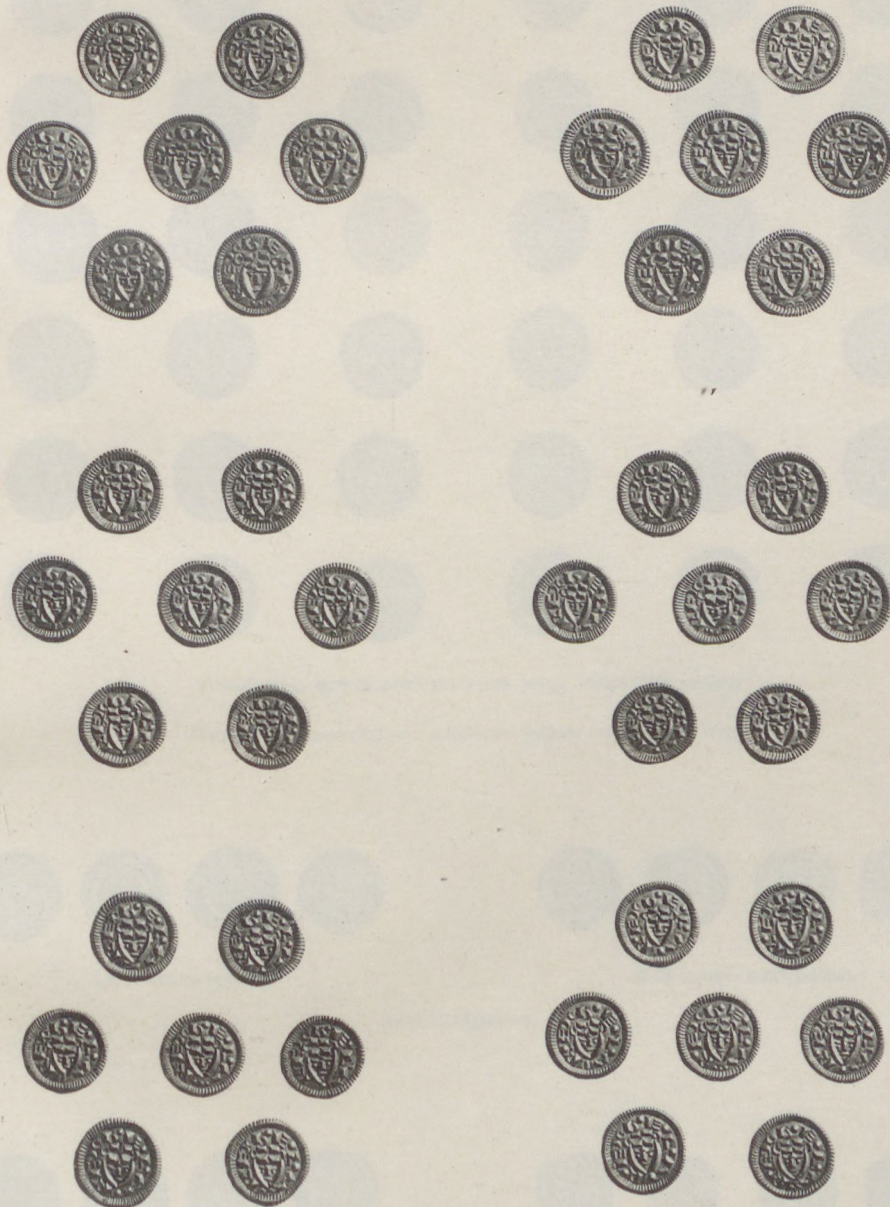

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

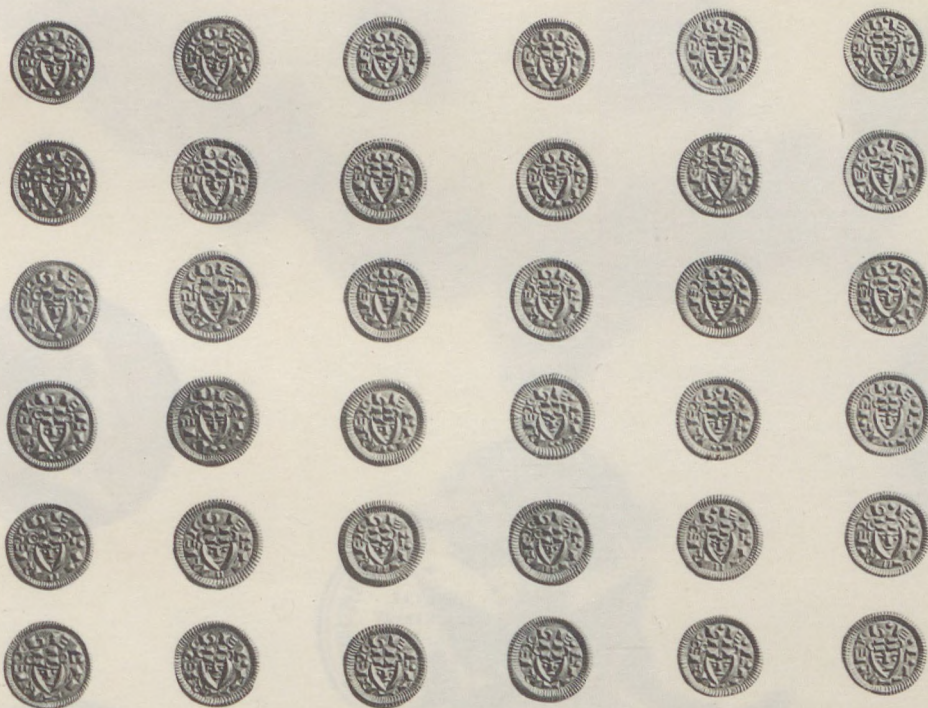

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Minden csoportban különféle jegyek, de azonos jelleg.

Vízszintes sorokban azonos jegy, különféle jelleg.

Függőleges sorokban azonos jelleg, különféle jegy.

Az I. típus kerek

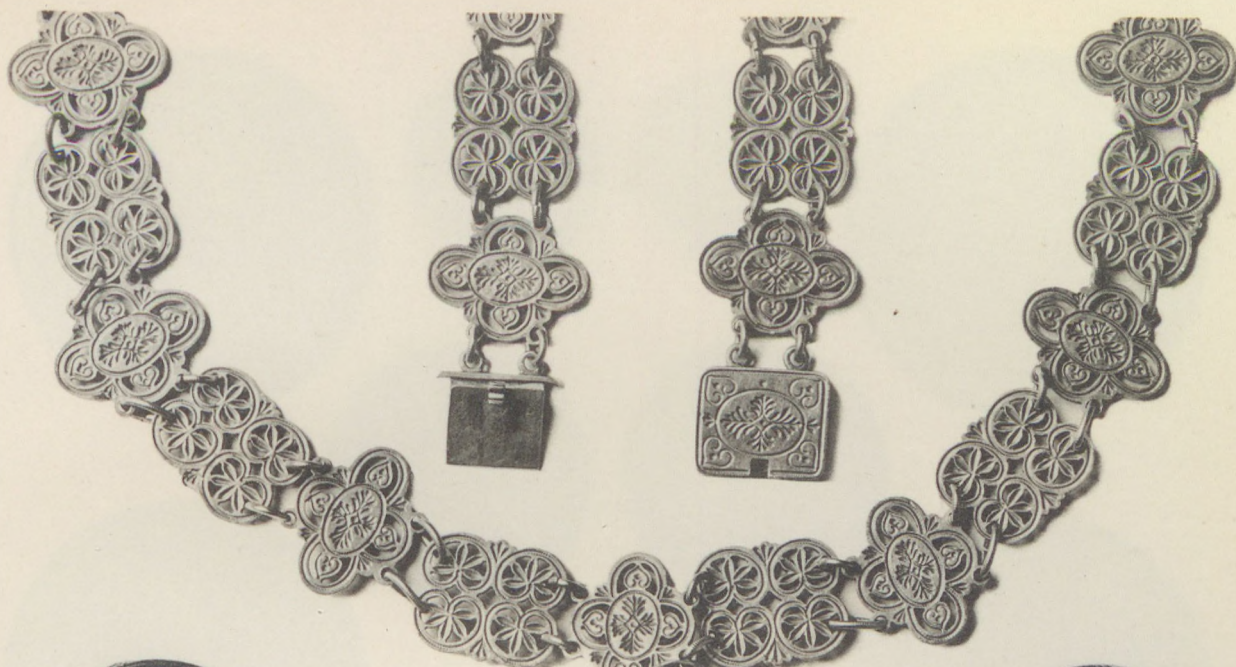
a III típus szögletes

körülvágása.

Ugyanazon jelenség kifejezettebben a C.N.H.I.65. számnál.

14

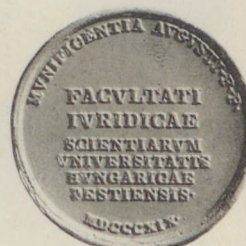
14

15

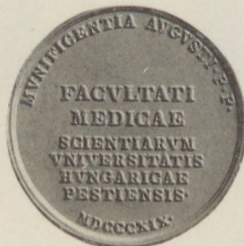
13

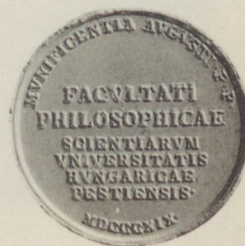
16

17

17

18

2

3

2

1

4

5

4

6

7

8

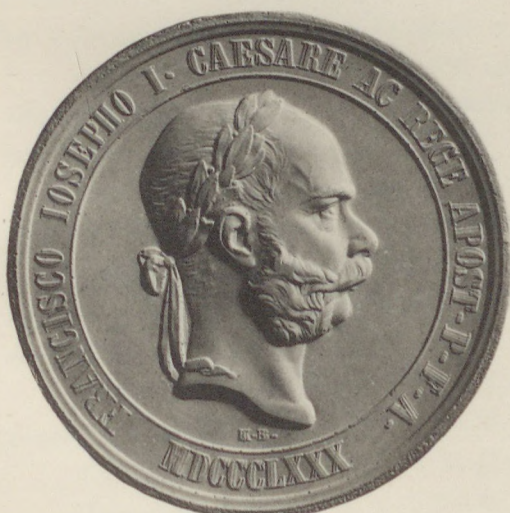
9

10

11

12

12

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE!

Tagsági érem. Az egyes tagok nevével és a társulatba való felvételének évszámával kiverendő társulati tagsági érem (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 7. oldalán levő képet) ezüst példánya 12 pengő áron rendelhető meg, még pedig az ár előzetes beküldése mellett. Vidéki rendelés esetén még 80 fillér postaköltség is beküldendő.

A társulat 20 éves fennállására vert zseton (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 15. oldalán levő képet) bronz példányai még kaphatók. Áruk darabonként 3 pengő.

A társulat 20 éves fennállásának alkalmából vert kétoldalú érem, amely Berán Lajos szobrászművész műve (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 17. oldalán levő képet), még néhány példányban kapható. Ára 15 pengő. Postai küldés esetén postaköltség fejében még 80 fillér küldendő be.

A társulat 25 éves fennállására készült plakett, Telcs Ede szobrászművész műve (lásd a Közlöny XXV. évfolyamának 2. oldalán levő képet) 12 pengő áron rendelhető meg. Postai küldés esetén postaköltség fejében 70 fillér küldendő be.

„Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei“ című mű, 54 képestáblával, 8 pengő áron áll tagjaink rendelkezésére. Más érdeklődők a művet 16 pengő áron szerezhetik meg. A mű árával együtt 1 pengő postaköltség is beküldendő.

Dr. Gohl Odön: „Magyar királyok koronázási érmei“ című, közleménynek különlenyomata 1 pengő áron áll t. tagjaink rendelkezésére. Nemtagok azt 2 pengő áron kaphatják.

Dr. Gohl Odön: „Magyar bányapénzek“ című közleményének különlenyomatát 1 pengő áron szerezhetik meg t. tagjaink. Nemtagok 2 pengő áron kaphatják.

A „Numizmatikai Közlöny“ régi évfolyamai, azonban már csak a IX., XII., XIV., XVIII–XIX., XX., XXI–XXII. és a XXIII–XXIV. évfolyamok, évfolyamonként 2 pengő áron, a XXV. évfolyam 10 pengő áron, a XXVI–XXVII. évfolyam ugyancsak 10 pengő áron szerezhető meg t. tagjaink által. Nemtagok évfolyamonként 4 pengőt, a XXV. és a XXVI–XXVII. évfolyamért 20–20 pengőt tartoznak fizetni. A többi évfolyam már teljesen elfogyott. Megrendeléskor évfolyamonként 50 fillér postaköltség is beküldendő.

A „Numizmatikai Közlöny“nek egy teljes példánya, I.–XXV. évfolyam, magánkézből 120 pengő áron kapható, amely rendkívüli alkalomra külön felhívjuk újonnan belépő tagjaink szíves figyelmét.

„Az Érem“ régi évfolyamait t. tagjaink a következő áron kaphatják meg: I. évfolyam (3 füzetben) ára 3 pengő, a II. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, a III. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, a IV. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő, az V. évfolyam (két füzet) ára 2 pengő 50 fillér, végre a VI. évfolyam (egy füzet) ára 1 pengő 50 fillér. Nemtagok ezen árak kétszeresét fizetik.

Tower Hugó: „I. Ferenc József témpénzei, 1848–1916“ című mű, e korszak pénzeinek magyar és németnyelvű, teljesen kimerítő táblás kimutatása, 2 pengő 50 fillér áron kapható.

Egy éremszekrény, 80 fiókos, magánkézből eladó. Felvilágosítással a társulat elnöksége szolgál.

A megrendeléseket és a fentiekre vonatkozó pénzküldeményeket kérjük vagy a Társulat 51.010. számú postatakarékpénztári csekkszámlájára befizetni, vagy pedig Zimmermann Lajos dr. nevére és címére (Budapest, IV., Váci-utca 78–80. sz.) elküldeni.

RÉGIPÉNZ ÉS ÉREMKERESKEDÉS
ALAPÍTOTT 1895. ÉVBEN

FEJÉR JÓZSEF

BUDAPEST, VIII., MÁRIA TERÉZIA-TÉR 16.

TELEFON: 39-2-52.

Állandó választék minden-
nemű régipénzekben és
emlékérmekben. A tisztelt
gyűjtők b. címük és gyűj-
tési körük közlésére kérel-
nek. Kívánatra választék-
küldemény.

Régipénzeknek egyenként,
valamint egész gyűjtemé-
nyeknek, úgyszintén föld-
ből kiásott régiségeknek
állandó vétele és eladása.
Szakszerű becslések. Üzleti
órák egész napon át.

Dr. PLANER JÓZSEF

RÉGIPÉNZ ÉS ÉREMKERESKEDÉS
BUDAPEST, VI., EOTVOS-UTCA 24.,

1933. MÁJUS 1-től

BUDAPEST, VI., ANDRÁSSY-ÚT 72.

Vétel és eladás.

VITÉZ ZALATNAI

STÜRMER JÓZSEF

NUMIZMATIKAI IRODÁJA

BUDAPEST, IV., IRÁNYI-UTCA 5

FÉLEMELET.

TELEFON: 85-2-09.

Mindenmű régipénzek és emlékérmek
vétele és eladása, úgy egyes darabokban,
mint egész gyűjteményekben. Prehiszto-
rikus és római ásatások és régiségek.
Szakszerű becslések.

SCHMIDEG ALFRÉD

RÉGIPÉNZ ÉS ÉREMKERESKEDŐ

BUDAPEST, II., LOVÓHÁZ-U. 3.

Legmagasabb árat fizeti rit-
kább külföldi ezüsttallérokért
és aranyakért! Kívánatra ma-
gyar és római aranyakat ad
cserébe!

Régipénzek és emlékérmek
vétele és eladása.

DR. WALLA F.

WIEN, I. MÖLKERBASTEI 12.

Magyar levelezés.

D. KALLAI

RÉGIPÉNZ-KERESKEDŐ

WIEN, I., LOBKOWITZ-PLATZ 3.

Régipénzek, emlékérmek, papírpénzek
és földből kiásott régiségeknek
vétele és eladása.

WILHELM TRINKS

WIEN, I. LUGECK 7.

Mindenmű régipénzek és em-
lékérmek vétele és eladása, úgy
egyes darabokban, mint egész
gyűjteményekben. Prehisztorikus
és római ásatások és régiségek.
Választékküldemények a gyűjtők
rendelkezésére állanak.

Magyar levelezés.

LEO HAMBURGER

RÉGIPÉNZ ÉS ÉREMKERESKEDÉS

FRANKFURT a./MAIN
SCHEFFELSTRASSE Nr. 24.

Alapítva 1864-ben.

VÉTEL ÉS ELADÁS. — ÁRVERÉSEK.